

NAPKELETI TÁJAK

(KRÍM ÉS KAUKÁZUS)

ÍRTA

CSUDÁK Y BERTALAN

HATVANHAT KÉPPEL

BUDAPEST 1007.

BENKŐ GYULA

CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVKERESKEDÉSE.

PALLAS RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMDÁJA, BUDAPESTEN.

TARTALOM.

I. RÉSZ.

KRÍMI PARTOKON.

	Oldal.
I. Odessza	9
II. Szebasztopol	23
III. Bachcsiszeráj	37
IV. A krimi khánok palotája... ..	43
V. A müezzin éneke, Csufut-kálé és az Uszpenszkij-kolostor	53
VI. Jalta... ..	59
VII. Livádia, Alupka, Oreanda, Gurzuf	69

II. RÉSZ.

FELHŐK FÖLÖTT.

VIII. Kaukázus fürdőtelepei	83
IX. Kaukázus múltja... ..	93
X. A gruziai hadiút	99
XI. Kabard-világ	107
XII. Terek és Kazbek legendaköre	115
XIII. Dzsín-padisach hazája	121
XIV. A szép Grúzia és a vad Dagisztán... ..	127

III. RÉSZ.

TAMARA BIRODALMA.

XV. Örök tűzben	141
XVI. A Korán és a Zendaveszta hívei... ..	151
XVII. Tiflisz	157
XVIII. Tamara népe	167

IDEGEN SZAVAK, KIFEJEZÉSEK ÉS SZÓLÁS- MÓDOK JEGYZÉKE.

- aj = hold.
aju — medve.
aju-dag = medve-hegy.
árba, arába = szekér, kétkerekű talyiga.
bachcsá — kert.
balachán = a tatár nők fejkendője.
balalajka — orosz hangszer.
baulbszi = kóbor tatár zenész.
bazár = piac.
bej = herceg.
bubni = kaukázusi hangszer.
burdjuk = kecskebőr-tömlő, a grúzok boros hordója.
burka = kaukázusi gyapjúköpeny, zivatarköntös (kabard háziipari czikk).
chávene = kávéház.
csadra = tatár női felsőruha.
csalma = keleti nők fejkendője.
chábárdá = földre az útból, (a keleti bazárok utcai jelszava.)
chájtárma = tatár népdal.
chálpách = sipka, turbán.
csenguri — kaukázusi hangszer.
csenuri = kaukázusi hangszer.
csurek — kaukázusi lepényfajta kenyér.
dag = hegy.
dimplipító — kaukázusi hangszer.
dzsán = lélek.
dzsin-padisah — lelkek császára.
dzurna = kaukázusi törzsek hangszer.
jantár = borostyán-szopókás tatár pipa.
jártách = alacsony sátor.
kachetyinszkoje = a legjobb kaukázusi bor.
kale, vagy chulé = r bástya.
kálím = kabard menyasszonyi ajándék.
keláb = nyárson sült pecsenye.
kicskene-mamuth = krimi fű, gyökereiből festéket készítenek a tatárok.
kibitka = katonai nyári sátor.
kindzsál = handzsár. (kaukázusi törzsek rövid kardja).
koj = falu.
korán — a mohamedán vallás szent könyve.
Kurban-Bajram = a tatárok egyik főbb ünnepe.
kurtka = kecskebőrrel bélelt zeke.
kintó vagy kító — a keleti bazárok mozgó kereskedője.
lyepesek == délkaukázusi lepény.
lyezginka = kaukázusi tánc.
mozlím = igazhitű mohamedán.
mullá = mohamedán főpap.
mungál = ősi tatár tűzhely.
musa = a bazárok tatár hordárja.
műezzin — az imaórák kikiáltója a mecset tornyáról.
nárzán = kaukázusi szénsavas víz.
piláv = rizs bárányhússal.
pud = orosz mértékegység = 20 kilogramm.
saslik = nyárson süttöt bárányhús.
serbet = gyümölcsből készült szörp, szörb.
szazandár = grúz hangszer.
szerály = palota, ahol rendszeren hárem is van.
szu — víz.
szutki = orosz mértékegység = 24 órai időtartam.
tellár = utcai kikiáltó, tatár ágens.
tulumbás = ünnep- és táncrendező a gruziaiaknál.
ucsán-szu — vízesés.
zákuszki = apró-cseprő orosz előételek.

Jegyzet. Az itt felsorolt szavak, kifejezések és szólásmódok, grúz, kabard, tatár és orosz eredetűek s közhasználatban vannak az egész Kaukázusban.

G

YALOG és tengelyen, tarajos tengert szelő gőzösön és gyors vasúton járjuk, bolyongjuk a világot; — új tájakban gyönyörködve, új törzseket megismerve, látunk, tanulunk és szórakozunk.

És megyünk, robogunk, vitorlázunk szünös-szüntelen, kedvünk, hajlamunk, szívünk szerint. Ki a ködös északon csatangol, ki a mosolygó délvidéken jár, ki nyugatra, ki keletre vándorol.

Napkeleti tájak! Szívem, lelkem ti felétek száll, lelkemet ti ihlettétek meg, szívemet ti tartjátok fogva legjobban. Odamentem tihozzátok, hol a közelben, vén Európa művelt népeinek réges-régen bölcsője ringott, — hol az ősi hagyományok most is élnek, hol a vallás, hol a szokás és az ember friss, üde és érdekes.

Elbolyongtam hát a verőfényes Krimben és a vadregényes Kaukázusban s amit láttam és hallottam, szemem amit megpillantott, szívem, lelkem átérezett, emlékezés-képpen leszűrve ím e kis könyvemben adom közre, hogy olvasva, képzeletük merész szárnyán, járják be e szép világot, napkeleti tájak törzseinek napnyugatra szakadt unokái.

Budapest, 1906. december havában.

Csudáky Bertalan.

1. RÉSZ

KRÍMI PARTOKON

I.

ODESSZA.

Elindulás. Az orosz Paris. *Puskin* száműzetése. Strófák *Puskin Anyegin-jéből*. Odessza forgalma. Séta a *Nikolájevskij boulevard-on*. *Potemkin bombái*.

A KI szereti a fenséges természet nagyszerű pompáját, a mosolygó ég kéklő tisztaságát, aki gyönyörködni tud erdők-mezők vadvirágainak mámorító illatában, a felhőket karczó bérezek és kies völgyek változatos szépségében, — az keresse föl kontinensünk legkeletibb vidékeit, ott fogja találni a festői szépségű *Krím*et és a *Kaukázust*. Hogy melyik szebb, melyik vonzóbb, azt hamarosan bajos eldönteni. Kaukázus telve van egészséges, hatalmas költészettel, letűnt nemzetek történelmi emlékeivel, Krím ezzel ellentétben szelíd, lágy és családiasán megnyugtató. A Kaukázus természeti szépségei férfiasak, erőteljesek, Krímben nőies, gyöngéd és bájos minden.

Egy röpké visszapillantás Podolia gazdag földjére — s vonatunk a hangyaszorgalmú kis-orosz nép termékeny vidékein keresztül gyorsan berobog a *napkeleti tájak* előcsarnokába. *Odessza* ez az érdekes előcsarnok, ahonnan a csodálatosan szép Krím félsziget, verőfényes partvidékeire indulunk. Alig hagyjuk el a vasúti állomás perronját, szemünk máris modern stílú, ízléses palotákban

gyönyörködik s nem is sejtjük, hogy ez a feketetengermelléki kis Paris mindössze egy évszázados produktuma az orosz terjeszkedésnek s az orosz birodalom fejlődő kultúrájának.

A Feketetenger északnyugati sarkában fekvő pompásan kiépített kikötővárost az orosz geográfusok a krimi félsziget előcsarnokának, maguk az odeszszaiak pedig *kis*

A könyvtár és a múzeum. (Odessza.)

Páris-nak s kellemes éghajlatáért — feketetengermelléki *Palermo-nak* is nevezik.

A város minden talpalatnyi helyén csupa élet, csupa mozgalmasság. Fényes üzletek, gyárak, bankok, forgalmi raktárak egész tömkelege *van itt* együtt, melyek reggeltől napestig telvék sürgölődő és fáradhatatlanul dolgozó emberekkel.

A mértani pontossággal épített város utczái hasonlítanak az orosz városok nagystílű prospektjeihez. Nyílegyenesek, szabályosak, de mert mindegyikök amolyan kőbe vésett pontosság, azért a város belső elrendezésének összbenyomása merev és egyhangú. Odessza mozgalmas utczái közül nemcsak az idegenre, de az odesszaiakra nézve is úgy tudom, a legérdekesebbek a *Preobrázsenszkájá* *Nikolájevszkájá* és a *Puskinszkájá*. Itt lakott 1828. május

Preobrázsenszkája-utca. (Odessza.)

havában az oroszok halhatatlan költője *Puskin*. Az *Alt-dorfer* nevű palotában sok szép költeménye látott napvilágot; *Anyegin* *Eugen* világhírű verses regényén is itt dolgozott s ugyancsak ebben a csendes száműzetésben fejezte be a «*Kaukázusi rab*» című romantikus művét. Azt a házat, melyben a nagy költő lakott, most a közelmúltban, a nagy orosz forradalom legvéresebb napjaiban, a «*Potemkin*»

hajó bombái megrongálták. Álljunk meg egy pillanatra e ház előtt s idézzük föl a nagy orosz költő dicsőséges emlékét.

Puskin! E név hallatára minden orosz és minden művelt ember szíve hangosabban dobog. Ez a név helyet foglal minden kultúrnép irodalmában. Valódi orosz genie, kinek szívében egész életén keresztül megcsendülnek egyszerű paraszt dajkájának bölcsődalai s az egyszerű *muzsik* dalokon át — az orosz romantikus költészet bűbajos és színpompás meséi. Ezeknek az emlőin nő föl s rövid idő alatt oly nagybecsű alkotásokkal gazdagítja fájának irodalmát, hogy neve csakhamar belekerül

Nikolajevszkájá-utca. (Odessza.)

a világirodalomba. Űde, friss, költői motívumait ott szívta magába valahol a kaftános muzsik szerény otthonában s ragyogó romantikájának csodaszép képeit itt gyűjtögette, ezeken a napkeleti tájakon, — a szelíd szépségű Krímben és a vadregényes Kaukázusban. Krími rabsága idejére esik legkiválóbb művének «Anyegin Eugen» című verses regényének a befejezése is. Puskin költői hatása és minden sikere az emberi lélek életrendjének hű, természetes, színes és vonzó rajzolásában leli magyarázatát. Képei, hasonlatai találóak, természetesek s mindig a valóságon átszűrődve jutnak a lelkünkbe. Hősei az életnek megkapó

hűséggel rajzolt hatásos alakjai. Örökbecsű Anyegin-jéből, hadd álljon itt mutatóul néhány megkapóan szép versszak

Tavaszi, te szerelem idénye,
 Jöttöd mily bánatos nekem!
 Mily felhullámzó érzeménybe'
 Szorul el sóvár kebelem!
 Arczomra lebbenő fuvalmad
 Elúzi tőlem a nyugalmat,
 És mintha fenyegetne vész,
 Kedélyem, szívem oly nehéz!
 Talán hogy nékem letiporva
 Az élv már, és köröskörül
 Minden, mi vigad, él, örül,
 Engem csak untat s a mogorva
 Lélek homályos tükörén
 Mindent sötétnek látok én?

*

Hódít a szerelemnek bája
 Az életkor minden fokán ;
 Az ifjú szívet felzilálja —
 S mint kora zivatar után
 Erdő, mező, rét, újra élnek:
 Úgy viharán e szenvedélynek
 Űdőbbé válik a kebel,
 S teljes virágát nyitja fel.
 Ellenben túl az ifjúságon
 Pusztító gyászos nyomokat
 Hagy az elkésett indulat,
 Mint a borongó őszi tájon
 A hideg orkán, mely a hol
 Dúl, erdőt, völgyet letarol.

*

Hajh! földi létünk múlva múl!
 Egymást váltják fel nemzedékek
 S szavára a sors végzetének
 Támadnak, érnek, tűnnek, és
 Új magról zöldéi új vetés.
 S ez is megérve, széjjelszórva
 Porrá lesz kérlelhetlenül
 S ősök porával elvegyül . . .

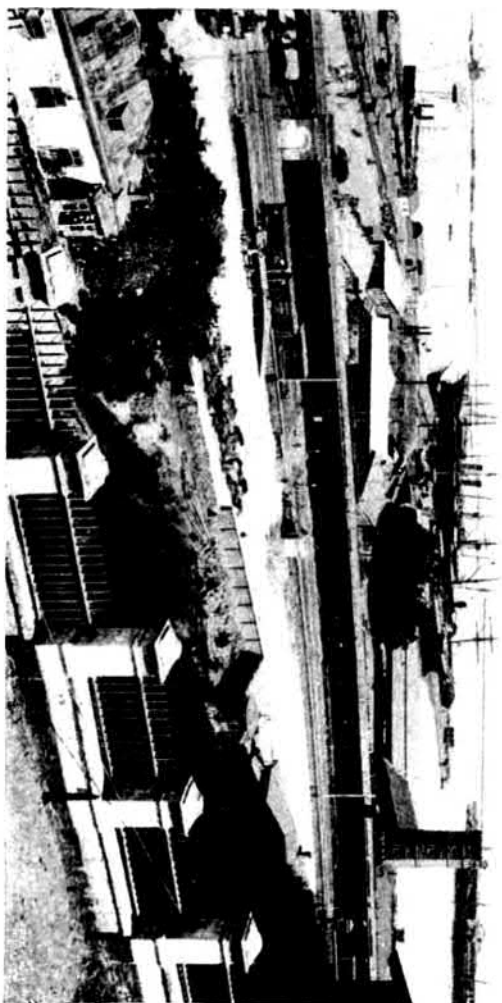
Eljő, eljő s üt majd az óra,
 Midőn nekünk is menni kell
 S helyünket más foglalja el.

*

Élvezzük addig is, barátim,
 Ezt a tünékeny életet;
 Túl semmiségén, csalódásin,
 Nem köt hozzá sok szeretet;
 Csalképei elől bezártam
 Szemem; de egy reményem, vágyam
 Feszíti keblem' néha még: —
 Szomorú volna úgy a vég,
 Ha létem nyomtalan maradna;
 Nem hírért élek, írok én,
 De sorsom dicsőíteném,
 Ha ez jutalmul annyit adna:
 Hogy egykor, mint hű czimborát,
 Említne egy-két jó barát.

A történelmi nevezetességű háztól csak néhány lépést kell tennünk, hogy megpillanthassuk Odessza népes kikötőjét. Változatosságot s nagyvárosi hangulatot voltaképen csak a tengerpartot félköralakban szegélyező s magasan fekvő boulevardon kell keresnünk. Itt sűrög-forog az orosz, a görög, a zsidó, a francia, a tatár, az olasz és sok más népfaja a földnek. Mindegyik talál foglalatosságot, mindegyik lótfut, dolgozik, spekulál, kereskedik és — mulat. Mintha nem is a czár birodalmához tartoznék ez a hely, mintha valami amerikai gyárvárosba tévedtünk volna, oly nemzetközi keretben mozog itt minden. Nem csoda, ha idegenre nézve Odessza legvonzóbb helyei, az egészséges levegőjű *Nikolájevskij* és a *Novij* boulevard. Munka után ide menekül a város lakossága, itt üdül, szórakozik és a kellemes nyári estéken itt gyönyörködik a villamos fényárban úszó öböl felséges panorámájában.

A benszülött odesszaiak az ő kicsiny feketetenger-melléki Parisukra rendkívül rátartok. Nagy önérzetességgel beszélnek mindenről, ami odesszai. Különösen a

Részlet az odesszai kikötőből.

színházukra büszkék, a melybe évenként sok európai híru művészt édesgetnek, akik szívesen látogatnak oda, mert az odesszai börziáner egytől-egyig nagy gavallér, — csengő arany rubelekkal fizeti meg a művészetet. A színház igazgatósága, Odessza internáczióális lakosságára való tekintetből, hetenkint olasz, német, orosz, sőt francia nyelvü előadásokat is rendez. De bármily erősen jelképezze is az olasz reneszánsz stílben épült pompás

A tengerparti boulevard. (Odessza.)

színház az odesszaiak áldozatkészségét és a művészetek iránti szeretetét, a kies fekvésü tengerparti város igazi jellegét mégis csak a kereskedelem művészete adja meg. Nyilvános középületei közül legszebb a *börze-palota*. A Bernardazi akadémikus tervei szerint épült palotát 1889-ben építették s művészi ízlés tekintetében ritkítja a párját. Odesszát átlagos számítás szerint évenként 200 ezernél

több idegen látogatja meg. Nemcsak az üzleti érdek vezeti ide az idegent, hanem a város kellemes éghajlata, a pompás tengeri fürdők s az évenként több ízben rendezett tengeri ünnepélyek is oly vonzó erők, melyek ezrével csalogatják ide az üdülést, szórakozást és gyógyulást kereső embereket. Legvonzóbb gyógyhely, az «*Andrejevskij*

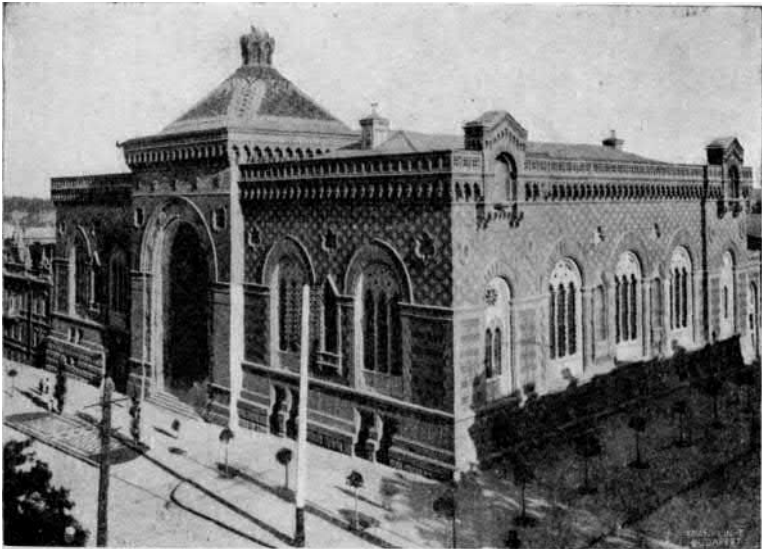

A színház-tér és a nagy színház Odesszában.

limán» nevű tengeri iszapfürdő, melyet az odesszaiak tréfásan a *köszvényesek Eldorádójának* neveznek. Gyógyító hatásáról csodás történetek vannak forgalomban. A fürdőhelyek létesítését és a tengerpart rendezését még *Voroncsof* kormányzó alatt kezdték. Az öböl igazi kultúr-

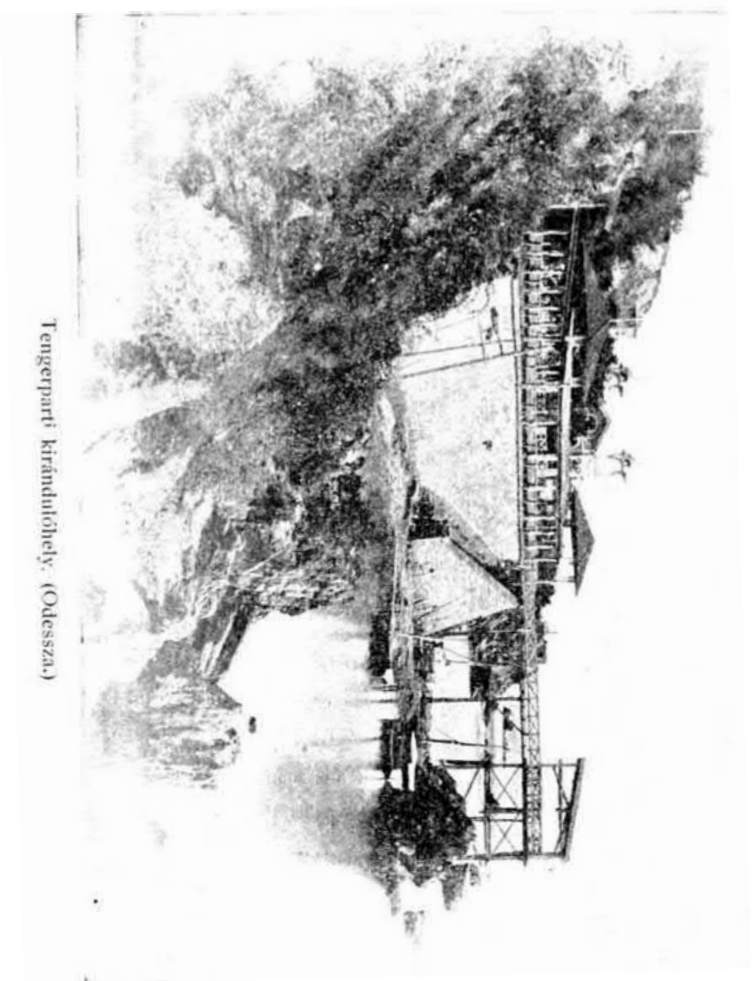
képe azonban még ma is csak a *Lánzseron*, a *Nagy- és a Kis-Fontán* nevű kirándulóhelyekig terjed s a *dácsák*, vagyis a nyaraló-telepek határán már véget ér.

Odessza különösen a tenger felől szép. Központja alig van, mert az egész város alaprajzát tekintve, hasonlít egy — szabályos négyszögekbe tagolt nagyarányú veteményes kerthez. Éghajlata enyhe s az egész év folyamán

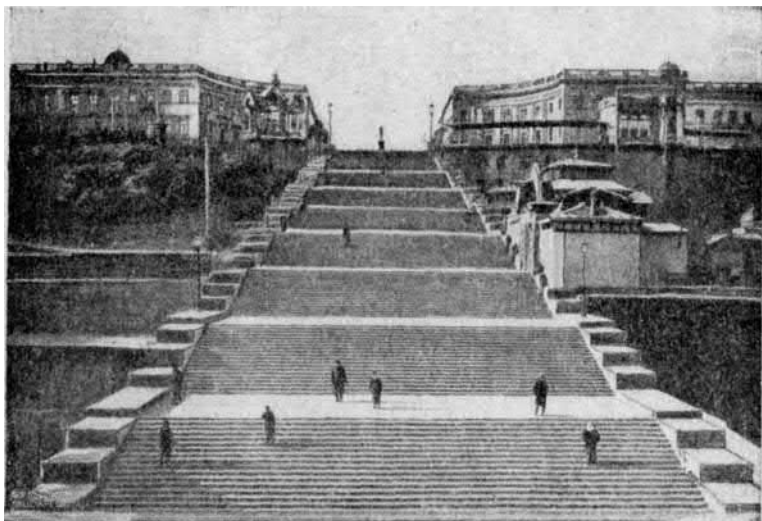
Az új börze-palota. (Odessza.)

csak egynéhány olyan napja van, melyeken szigorúbb a téli idő. Egészséges ivóvizét a Dnyeper-ből kapja, ahonnan azt, óriási méretű csöveken, körülbelül negyvenöt versztnyi távolságból szivattyúzzák a városba. Odessza a chersonézi kormányzó hatalmi körébe tartozik s ez idő szerint 430 ezernél több lakost számlál. Ezt a számot azonban az utóbbi években zajló forradalom nagyon relatív

Tengerparti kirándulóhely. (Odessza.)

jellegűvé tette. A lakosság túlnyomó része idegen. A vérbeli orosz, Odesszáról kicsinylőleg, sőt élcelődve nyilatkozik s egyáltalán nem tartja orosz városnak. Az oroszoknak e tekintetben igazuk van, mert a város egyetlen orosz nemzeti vonását voltaképpen csak az orthodox templomok adják meg. Belső és külső jellege pedig olyan, hogy akármely modern állam területére odaillenék. A kikötőbe vezető monumentális *Upton-lépcsőn* Európának

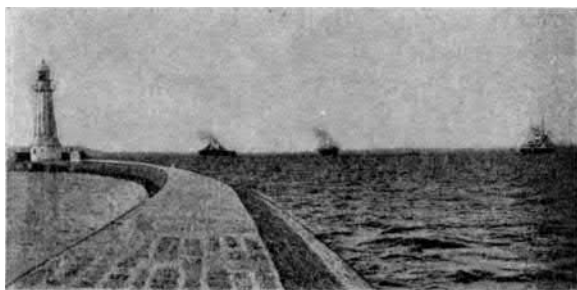
Boulevard-lépcső. (Odessza.)

úgyszólván minden népével találkozhatunk. Az ipar és kereskedelem hozza össze a különböző fajokat.

Odessza tehát első sorban internacionális kikötőváros s csak másodsorban orosz.

Sok megpróbáltatásnak volt már kitéve a Fekete-tenger mellékének ez a legvirágzóbb kereskedelmi városa. Mindössze 122 évi fönnállása óta négy ízben dühöngött falai között a kolera és a pestis. Kérlelhetetlenül

szedte áldozatait a két járvány, mely alkalommal sok ezerén pusztultak el. Ezek a csapások azonban még se rejtettek magukban annyi rémületet és izgalmat mint az, amikor az elnyomott nép fölzendült és harci szenvedélyvel követelte emberi jogait. Az emberi jogok méltányos kikövetelése az 1905 — 6-ban lezajlott s közismert forradalmi katasztrófákban nyert megdöbentő kifejezést. A «*Potemkin*» hadihajó matrózai egész Oroszországra nézve figyelmeztető módon játszották el Odessza kikötőjében az orosz szabadságharcz első komolyabb fölvonását. Az a gyorsan elharapódzó forradalmi szenvedély,

Világító-torony. (Odessza.)

mely az orosz nemzet millióinak szívében a szabadság érzetét élesztgeti, még ma is a rombolás s a véres harcok jegyében áll előttünk. Az orosz faj immár átérzte, hogy létföltételeiből hiányzik valami, de mert a természetes fejlődés rendes fokozatait átugorni csak nagyon kivételes esetekben sikerül, még sok véráldozatába fog kerülni Oroszországnak, különösen itt napkeleten, míg megtalálja az ideálisabb kibontakozás útjait. *Szent-Pétervár, Moszkva, Varsó, Lodz, Odessza* és *Szebasztopol* véres napjai ma már meggyőzően igazolják a szolgálai tengődésből való hirtelen fölbredést, de kimutatják egyúttal egy hiányosan kiművelt forradalmi eszmének a túlkapásait is.

II.

SZEBASZTOPOL.

A klasszikus kor mulató istenei. Szebasztopol hajdan. Eszki-Kerim karavánjai. Achtiár falu, Potemkin és egy csári ukáz. II. Katalin czárnó Szebasztopolban. A krími háború utolsó ágyúdörrenése. A kegyetlen taurok sziklája. Az utolsó vezényszó. A tizenegy hónapig tartó ostrom. Szebasztopol lángokban. A malachovi domb temetője. A történelmi múzeum. Lazarev tengernagy jóslata. Szebasztopol hanyatlása. A kesergő balalajka. A Primorszkij boulevard terrasznán.

A leáldozó nap üdvözlése.

A kies fekvésű Odesszától csak néhány órai út választja el a kíváncsi turistát attól az érdekes darab földtől, hol a mitológiai időkben még a klasszikus kor mulatni szerető istenei sem unatkoztak. Hol a hagyomány szerint a «*tauriai Diana*» templom előtt *Jason* és az ő vállalkozó szellemű *argonautái* is megbűvölve nézték a buja déli növényzettől pompázó vidékeket Derús, hangulatos és boldog élet zajlott itt valaha. A szomszédos *azovi* tenger titokzatos ingoványaiban tanyázó nimfák, a közeli rengetegek driadái és sok-sok ingerlően szép tündére az ősi mitológiának, — ide jártak az enyhe krími partokra mulatni, táncolni, kacagni. A kis-orosz nép mesevilága szerint e partok vonzó szépsége, derűje és színpompája a mitologikus kor isteneinek jókedvétől, verőfényes hangulatától lett oly bűbajosán vonzóvá. Ebből a megbűvölő mosolygásból azonban, még vajmi keveset élvez az utas a krími félsziget első nagyobb városában *Szebasztopolban*. Nagyobbára kopár, szürke, vulkánikus sziklával megrakott terület ez, — s olyan komor, mint amilyen

lehangoló ennek a városnak a históriája. Egyetlen kies és hangulatos pontja a tengerpart és az a két öböl, amely oly szeszélyes formákban fut a sziklás partokba, mint egy rejtekéből kiriasztott óriási kígyó.

Egyik öble a nyílt tenger felé néz, itt kötnek ki a posta- és a kereskedelmi gőzösök, beljebb van a nagy öböl — ebben tartózkodnak a tenger félelmetes urai: a rideg képű hadihajók. S a két nagy kiterjedésű kacsaringós öböl partján ott terjeszkedik formátlan utczáival és stilszerűtlen épületeivel a sok katasztrófát átélt Szebasztopol. Aki idejön, az ne keresse ebben a különös környezetben a jelent, az idézze föl a multat, azokat a történelmi nagy időket, amikor Szebasztopol még vezércsillaga volt Déloroszországnak. Aki tud olvasni a puszta kövekről, aki el tud beszélgetni a nagy idők roskadozó emlékeivel — szólítsa meg őket s megtudja ennek a sokat szenvedett városnak a múltját. A mai Szebasztopol csak halvány képmása a réginek. Mozgalmas, zajos élete eltűnt s ma nem sokkal különb, mint bármely Fekete-tengermelléki, kisebb kikötőváros. Pedig hát a kicsiny *Achtiár* tatár falu, melynek helyén a czárok büszke Szebasztopolja épült, valaha szép napokat látott. Amikor *Eszki-Kerim* a krimi tatár-khánságnak még egyik leg-gazdagabb kereskedelmi városa volt s falai alatt az ázsiai karavánok festői csoportjai nyüzsgötek, abban a boldog időben *Achtiár* falucska sem állt az utolsó helyen. A krimi félsziget egyik igen kedvező fekvésű öble partján terült el és egészséges enyhe éghajlata miatt a khánok is sokszor felkeresték.

Az *eszki-kerimi* karavánok ragyogó portékája néhány napján ide is eljutott. De ennek ellenére Achtiárból mégse lett város s mint szerény, nyomorúságos falu pusztult el a krimi háború idején. *Bachcsiszerájt*, a krimi khánok ősi székvárosát leszámítva, csak édes-kevés történelmi emlék maradt az utókorra a káprázatos keleti pompában élt khánok gazdag birodalmából. S igazán a

Szebasztopol látképe. (Krim.)

puszta véletlennek a műve az is, hogy az apró *Achtiár* falu neve mégis belekerült a történelembe. Mikor *Potemkin* herceg katonái végig pusztították s fölperzselték a krími félsziget minden helységét s amikor a tatár faj kultúrája már romokban hevert, a herceg egy csári ukázt kapott, melynek értelmében a Fekete-tenger partjának valamely alkalmas pontján oly erősséget kell építenie, amely Oroszország számára megőrizze a tömredék áldozattal szerzett területet. A herceg sokáig kutatott, míg végre *Achtiár* romjai előtt megállva így szólott: «Ez az a hely, ahonnan figyelemmel lehet kísérni minden ellenséget s biztosítani a szép krími félszigetet Oroszország számára — egyszer s mindenkorra.» Itt épült az ősi görög és tatár telepek romjain a történelmi nevezetességű *Szebasztopol*. A város neve «császárváros»-t jelent. «*Sebastos*» ugyanis nem egyéb, mint «*Augustus*» görög fordítása. Potemkin felismerte a hatalmas öböl előnyös fekvését és jelentőségét. A háború lezajlása után azonnal hozzáfogott a kikötő építéséhez s *Mekenziev* admirális segítségével oly gyorsan haladt a munka, hogy 1784-ben már 17 hadihajó összesen 4080 tengerészszel állomásozott a pompás kikötőben. Mikor II. Katalin csárnő 1787-ben meglátogatta Szebasztopolt, az elragadtatás hangján így nyilatkozott felőle: «Sohasem hittem volna, hogy ily festői szép öböl legyen itt, — s hozzá még oly tervszerűen és ügyesen kiépítve!» I. Sándor alatt már készen volt a kereskedelmi kikötő is s a város öt-hat év alatt 45 ezer lakost számlált. Sokat tett Szebasztopol megerősítése érdekében még *Lánzseron* is, aki több éven át a Fekete-tengeri flotta főparancsnoka volt. A rohamosan fejlődő várost azonban végzetes csapás érte, mikor 1854-ben kiütött a nagy krími háború. Több, mint ötven esztendő perdült le az orosz történelem lapjain azóta, hogy *Nachimov* és *Kornilov* tengernagyok *Szinop-nál* rövid két órás csata után a krími félhold dicsőségét a Feketetenger hullámaiba süllyesztették. A győzelem fényes

Balaklavai öböl. (Krim.)

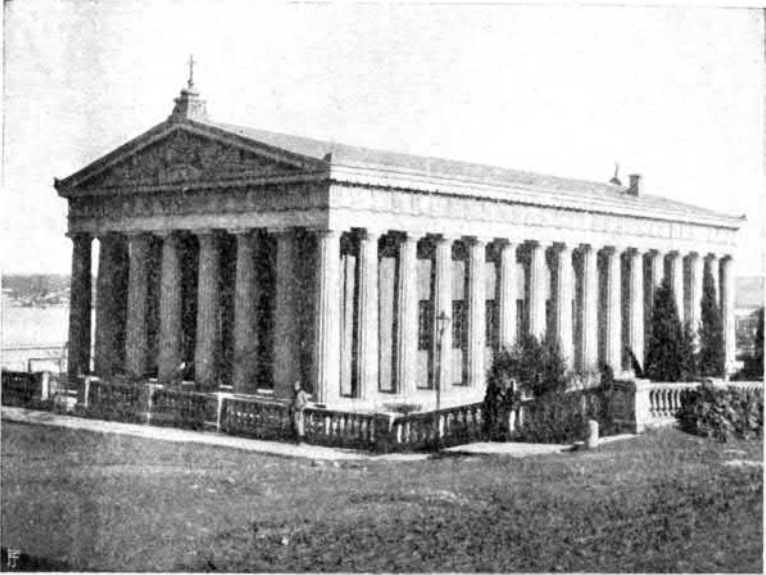
volt, de utolsó ágyúdörrenése egyúttal Szebasztopol rettenetes pusztulását jelezte.

Egy gondolat műve volt csupán s az európai politika villámgyorsasággal idevezényelte az angol, a francia és az olasz szövetségesek hadseregét. Vérontó csata folyt a kicsiny *Alma* folyócskánál — pusztul az orosz hadsereg, majd meghátrál s menedéket keres az öbölben. Az ellenségnek hetvenezer főből álló tábora perczről-perczre közelebb férközött a városhoz. Jajveszékélés és kétségbeesés mindenütt. Kipattant a titok s futó tűzként terjedt a vészjósló hír, hogy «*Szebasztopol nincs megerősítve!*» — De nem csüggedtek. Talpra állott mindenki. Furt, faragott, ásott, kapált, követ hordott és épített — koldus és gazdag egyaránt. Az ellentábor vérszomjas vezérei ezalatt pokoli terveket forraltak *Balaklava* festői kikötőjében. Az orosz hősök és hősnők vesztőhelyéül talán éppen azt az óriási sziklát szemelték ki, melyről a monda szerint a kegyetlen *taurok* dobálták le hadifoglyaikat a feneketlen mélységű tengerbe. A daliás görögök és a büszke germánok szelleme hatotta át az egyesült csapatokat, amint felpillantottak a hegytető váromladékaira. Itt szervezkedtek, itt pihentek meg s egy érzékeny kudarcz után innen indultak az egyesült csapatok Szebasztopol döntő ostromára. *Nachimov* és *Komilov* orosz hadvezérek pedig már ott álltak a gyorsan készült bástyák tövében s dörgő szavuk bejárta a nagy öböl minden zugát: «Harczosok! Szebasztopol hősei, — haljunk meg barátaim — ha kell mindnyájan!... Gránát, bomba, füst, láng és emésztő tűz egyre megy, de fáradságunkért az ellenség is vérrel fog fizetni!»

Beteljesedett!...

Tizenegy hónapig tartott a rettenetes küzdelem. Még egy utolsó bombazápor hullott a város rögtönzött erődítéseire; hősi halált halt *Nachimov* és *Kornilov* s a *malachovi kargánon* — elhangzott az utolsó vezényszó: «Gyújtásatok föl Szebasztopolt s ne adjátok oda zsákmá-

nyúl!... Moszkvát is elnyelték a lángok, hogy miért — tudja mindenki s Oroszország még sem ment tönkre!... » Egy röpke pillanat nem sok, de talán annyi sem kellett hozzá, s hatalmas lángnyelvek kigyóztak a magasban. Tüzes képük ott ringott a tenger hullámaiban s két nap múlva már csak beláthatatlan romhalmaz fogadta az előretörő ellenséget.

Péter és Pál templom. (Szebasztopol, Krím.)

A felperzselt város fényes múltjából csak egyetlen értékes emlék maradt hírmondónak: a klasszikus kor művészetében pompázó Péter és Pál templom.

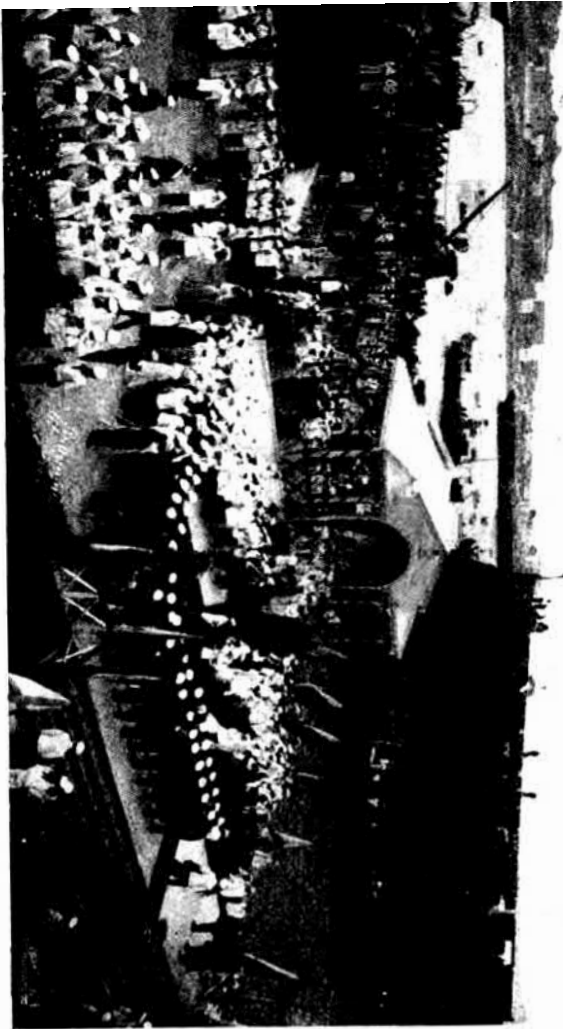
Csodálkozással és megilletődéssel tekintünk erre az impozáns alkotásra. S ha Szebasztopol irtózatos ostromára gondolunk, mely *tíz* millió kilogramm puska-
porba és *százötvenezer* önfeláldozó ember életébe került,

úgy tetszik, mintha egy vallási epepeia hatalmas s megdicsőült hőse állana előttünk. A nagy és ádáz küzdelem szereplői ott pihennek a *malachovi* domb árnyékos sírkertjében. Százezer orosz hős csontja — testvéries ölekezésben porladozik ott — s gigantikus fejfájuk egy

A szebasztopoli csatában elesettek emlékére emelt templom. (Krim.)

piramidális kőtemplom. A véres csaták nagy hadvezérei pedig a *Szent Vladimir* katedrális kriptájában alusszák örök álmukat. Közös volt a sorsuk, közös a sírjuk s közös az a szürke márványkereszt is, mely a főoltár szent ereklyéi alatt kegyelettel őrzi a bátor harcosok emlékét.

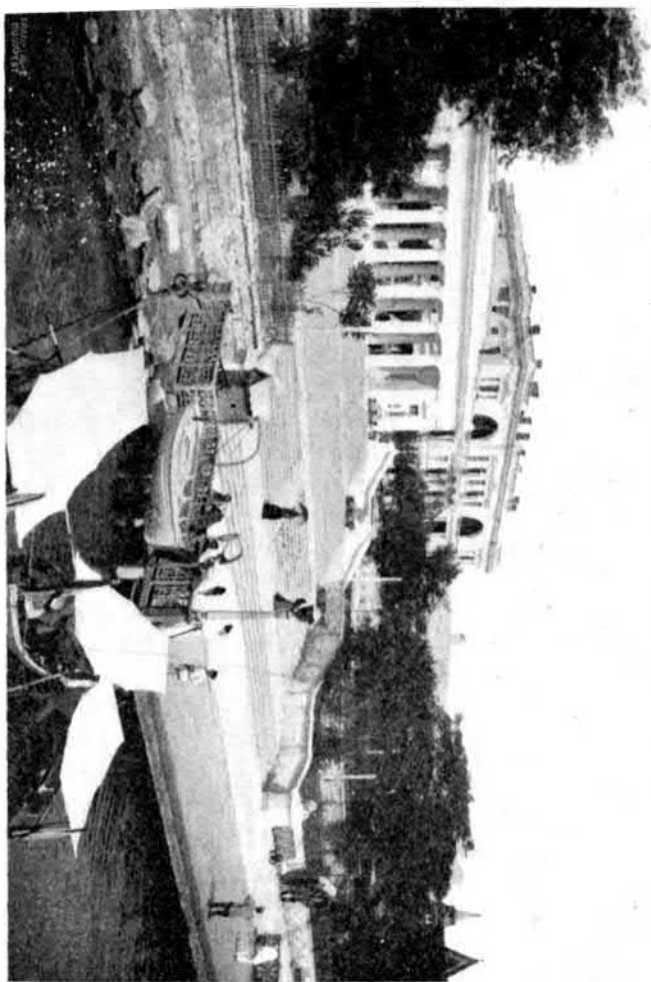
II. Miklós csár látogatása a szebasztropoli hadikikötőben. (Krim.)

Az öböl partján pedig egy hatalmas piedesztálon ott áll *Nachimov Sztepanovics Pál* emléke s *Rosztopcsin* grófnő márványba vésett epigrammja színesen mondja el azt a vérfagyasztó csatát, melyben Szebasztopol legnagyobb hőse (1855. jun. 28.) elesett.

«Tizenkétszer jött fel a hold az égre,
Tizenkétszer tűnt le a messzeségbe.
Folyt a vér... csapat csapattal ütközött,
És nőtt a bús halál-mező,
A véres bástyák között...»

Szebasztopol egy másik érdekessége, mely kizárólag a nemzeti kegyelet művének tekinthető, a bizánczi stílben épült történelmi múzeum. Itt őrzik azokat a tárgyakat, melyek csaknem chronologikus pontossággal elmondják nekünk a sok megpróbáltatáson átesett város történetét. Okmányok, térképek, bronz fegyverek, bombák, hajófelszerelések s a város ostromára vonatkozó festmények (különösen Ajvázovszkijtól) a kétemeletes múzeum épületét ma már annyira megtöltik, hogy rendkívül sok értékes tárgynak már csak a lépcsőházban tudtak valamelyes helyet szorítani. A kontinens összes múzeumai közül talán csak a szebasztopoli dicsekedhetik azzal, hogy reggeltől napestig akad látogatója.

Húsz esztendő fáradtságos munkája kellett ahhoz, hogy újjá szülessék ez a nevezetes város s hogy újra felépüljön a szétrombolt erősség. A vértől ázott partokon a *Primorszkij* boulevard hatalmas épületei s az orosz flotta impozáns palotája már messziről hirdetik, hogy Szebasztopol még mindig a Fekete-tengermellék egyik hadi őrszeme. Komoly és félelmetes szerepet azonban, melyre Potemkinnel együtt a csárok praedesztináltak, úgy látszik sohasem fog betölteni. Szebasztopol ma már Déloroszország központja lehetett volna, ha kereskedelmi szerepét nem veszi át a szomszédos *Feodozia*. Lázarev tengernagy jóslata sem teljesült, aki egy alkalommal azt mondta, hogy «*Szebasztopol* egyszer félelmetes pillantást fog vetni a Fekete-

A szebasztopolit Gratszkij-kikötő palotája. (Krim.)

tenger túlsó partjára, mert merész a hatalmas orosz czár edzett katonája szárazon éppen úgy, mint a haragos tenger hullámain. Hogy mi lett és mi lesz Oroszországból, beigazolta az orosz-japán háború eredménye s beigazolta a függetlenségért, a szabadságért és alkotmányért küzdő milliók elégedetlensége. II. Miklós czár azonban még mindig remél s még mindig abban a gyönyörteljes illúzióban ringatja hányatott lelkét, hogy Oroszország ebben a fenséges panorámájú kikötőben rejtegeti a Fekete tenger környékének titokzatos kulcsait. Vele együtt még sokan azt tartják, hogy Szebasztopol nem esett el, csak megfürdött gyermekeinek forró vérében, hogy szebb és erősebb legyen, mint volt valaha. Szebasztopol úgy sztratégiai, mint kereskedelmi szempontból régebben megállta a helyét, de a modern erősségek kívánalmainak, több tudós tengerész véleménye szerint, ma már nem igen tudna megfelelni, mert az öbölnek nincs talán egyetlen olyan pontja sem, ahová a mai messzehordó ágyuk romboló lövegei el ne jutnának.

A nyílt tenger felőli oldalon, a déli és a tüzérségi öblök között terül el a város legszebb része. Itt van Szebasztopol üdülőhelye, — a *Primorszkij boulevard*, két pompás tengeri fürdő, a díszes vendégfogadók, a személyszállító hajók állomása, színházak, szobrok s minden egyéb a mi Szebasztopol nevezetességeihez sorolható. A tenger felől érkező utast mindjárt a nagy déli öböl bejáratánál a *Lázarev* hatalmas tengerészeti kaszárnyái s a kiváló parancsnok impozáns emlékszobra, nemkülönben az admirális remek palotája figyelmeztetik, hogy Szebasztopol nem egyszerű kereskedelmi város (amelyhez ugyan ez időszerint nem sok köze van) hanem erősség. Mindazáltal e tekintetben sokkal előnyösebb fekvése van *Nikolaiev*-nek, mely máris erős versenytársa Szebasztopolnak. Szebasztopolt az újabb időben ritkán emlegették, alapítójának Potemkin herczegnek a neve pedig legfeljebb a «*Potemkin-falvak*» révén volt forgalomban, mígnem a

közelmúltban a nevét viselő «*Knyáz Potemkin*» hajó fel-lázadt legénysége ismét sajtóságos módon fölelevenítette, II. Katalin cárnő egykori híres kegyencének emlékezetét. A nagy orosz birodalom — egyetlen délvidéki hadikikötőjét kerek 200 millió rubellel talpra állította ugyan, de az a régi dicsőség, melyben valaha tündöklött, még se fogja többé besugározni. S a közelmúltban lezajlott események után is, szinte biztosra vehető, hogy a csárok uralkodási programjából nemsokára végleg elmosódik az a remény, mely az egész Fekete-tengermellék birtoklásának rugóit Szebasztopol hadikikötőjében látja összpontosulni.

*

Apró bárkák siklanak tova az éj csöndjében s a két tágas öbölben holdsugaras nyári estéken sokszor felsír a mélabús szavú orosz *balalajka*. Sír, zokog — régi dicsőségről, fényes czári ünnepekről... De sír az orosz nép lábbal tiprott szabadságáról is. Szegény, viharedzett halászok és matrózok dala az, mely a csendes éjszakák misztikus ködfátyolán keresztül, biztatóan csendül az erődök alján s lágyan átrezdül a szegény muzsik-szíveken.

A Primorszkij boulevard nyüzsgő világa megittasul a daltól — a csendes nyári éj mámorától, de a szürke muzsik szívet e melancholikus ritmusokban az elnyomatás sorvasztó fájdalma emészti. A délvidéki orosz nép hangulatában azonban itt-ott felvillan a temperamentumos olasz nép életereje is, — frissebb, gazdagabb érzésű s gyorsabban felejtí a bánatot, mint a moszkovita, még akkor is, ha az orosz fajt jellemző borongás is marcangolja a lelkét. A szíveknek ez a melegebb érzése, hangosabb dobbanása könnyen érthető, ide lent — délen, a hol derültebb az égbolt, ragyogóbbak a csillagok, melegebb, élte-több a napsugár, mint a ködben úszó czári paloták körül. Itt a fagyos borongás nem markol oly mélyen a szívekbe, mint éjszakon. És talán ebben rejlik a magyarázata annak a szép természeti ünnepnek is, melylyel itt a leáldozó

nap utolsó sugarait szokták üdvözölni. Napszálltakor meg-elevenedik a Primorszkij sétatér nyugati terrassza. Itt él-vezi a közönség a leáldozó nap ragyogó színpompáját. Csendes áhítattal lesik a nyílt tenger horizontját, ahol a nap bíborvörös, — izzó korongja lassú ereszkedéssel merül a habokba.

Az öböl torkolatánál őrtálló hajón pillanatról-pilla-natra figyelik a természetnek ezt a csodaszép jelenségét. S amint az utolsó bíborsugár átvillan a tenger színgazdag tükörén, egy adott jelre — dobpergés szólal meg az erődök bástyafokán, harsogó trombiták dallamától reszket a langyos levegő, még egy röpke pillanat s hatalmas ágyúdörrenés üdvözli a tengerbe merülő nap utolsó fény-sugarát.

Legyen ennek az ünnepnek akár históriai háttere, akár valamely más hagyományszerű jelentősége, annyi bizonyos, hogy szemlélete a melegebb érzésnek s a természetimádásnak egy meghatározó jelensége, mely mámorossá tesz, gyönyörködtet és lebilincsel.

Így ünneplik Szebasztopolban a nap lenyugvását s lelkünkben ezzel a felejthetlen szép képpel útnak indu-lunk tovább, hogy mihamarább bepillanthassunk a *nap-keleti tájak* legtipikusabb városába *Bachcsiszerájba*.

III.

BACHCSISZERÁJ.

A szebasztopoli csatasikon. Útban Bachcsiszeráj felé. Eszki-Kerim.
Devlet-Girej vérengzése. Séta a Bazárnáján. A város utczaí élete.

SZEBASZTOPOL határán járunk. A vasúti állomástól csak egy puskaíövésnyire van az a szürke nagy terület, melyet az orosz nép még ma is a «*nemzetek temetője*»nek-nek nevez. Mély szomorúságtól eltelve, könybelábadt szemekkel jár itt minden orosz ember. Hisz itt játszódott le a rettenetes krími háború emlékezetes epilógusa. Itt pusztult el az orosz harcászok színe-virága. Az a vonat, melyen a krími tatárok ősi székvárosába — *Bachcsiszeráj-hz* törekszünk, a históriának egy oly darab földjén dübörög keresztül, hol minden talpalatnyi hely vértől ázott s ahol az orosz nép hite szerint a haldoklók halk sóhaja, csendes nyári éjszakákon, még ma is hallatszik a szürke avar homoktakarója alól. A gyorsan robogó vonat azonban szinte észrevétlenül szeli át ezt a szomorú területet s a történelmi nevezetességű *inkermáni* sziklakolostornál erős kanyarodással csakhamar egy oly festői vidékre érkezünk, mely teljesen feledteti velünk a háború véres színhelyének tragikus emlékeit. Szebasztopolból az út Bachcsiszerájig rövid, de szerföltt érdekes és históriai szempontból tanulságos. Óriási sziklatömbök, bizarr alakulású vulkánikus törmelékek, alagutak, váromladékok, régi kolostorok és bizánczi stíiben pompázó templomok teszik érdekessé és változatossá. Bachcsiszeráj vasúti állomásától a város mintegy két versztnyi távolban fekszik. Fekete-

képű tatár kocsisunk jól fejébe igazítja a zsiros *chálpách*-ot, vékony szíjjal a fűrge hegyi lovak közé csap s a poros dülő utakon keresztül-kasul mintegy jó félórai kocszás után, végre megpillantjuk a várost.

Volt idő, amikor a tatárbirodalomnak ez a szennyes kis városa, mint tekintélyes székhely szerepelt; de csakis

Krími tatár-asszony.

volt!... Az a győzelmi árkád, melyen keresztül bevonulunk a városba, nem bizonyos, hogy a khánok korából való-e, vagy II. Katalin czárnő tiszteletére épült, aki föl-szabadította Oroszországot a vad tatárhorda uralma alól. Mindegy, — nézzünk keresztül ezen a kis diadalkapun, mert mögötte még ma is ragyog a khánok letűnt dicsőségének egy foszlánya.

Sziklakatlanba temetett *Bachcsiszeráj!* A nagy Allah még el nem hagyott s kifürkészhetetlen akarata még mindig itt lebeg szennyes viskóid fölött!... Puskin és Miczkievics káprázatosan ragyogó képzelete kell hozzá, hogy megértsünk!... Hatalmas fantázia, keleti tündérek és varázslók ábrándvilága ez — s a tompa gyaurok szem nem látja, — mi rajzik körötte. Több, mint öt versznyi kiterjedésű gigantikus sziklaktól körülvelt katlanban terül el ez a város. Körös-körül sárgás-fehér sziklatömegek adnak keretet ennek az ázsiai színezetű tatárhelynek. A kereten kívül csaknem egysorban állnak a sziklához ragasztva a régi falvak és erődítések. Középen van a *Tepe-Kermen*, *Cserkesz-Kernten*, *Kacsikilyen* és *Csufut-Kalé*. Mindmennyi öreg tanúja a kipszaki aranyhorda rettenetes uralmának. Mindegyiknek meg van a saját félelmetesen hangzó mese- és legendaköre. *Bachcsiszeráj* pompásan védett völgye sok időn át nem lehetett más, mint a szorgalmas *karaimi* pásztorok tanyája. S valószínű, hogy a hatalmas khánok palotája helyén is karaimi pásztor-tüzek lobogtak a langyos krimi éjszakák csendjében. Ez az egész vidék a keleti írók s a történelem tanúsága szerint a XIII-ik században már a vad és félelmetes tatárok birtokába kerül, akiknek első székhelye *Eszki-Kerim* volt, mely később *Szolkata* elnevezés alatt lett ismertté s félelmetessé, mindaddig, míg a mongolok uralma rá nem nehezedik Európa műveltebb nemzeteire. 1478-ban mikor az *aranyhorda* legkicsapongóbb és leglustább khánja, *Szejb-Achmet* veszi át az uralkodás jogarát, *Eszki-Kerim* dicsősége rohamosan hanyatlani kezd. A tatárok lassankint otthagyják s egy új székhely alapításán törik a fejüket. Első pillantásuk a *bachcsiszeráji* völgyre esik, amely eldugott hely teljesen megfelelt a bujkálni és lappangni szerető tatárok karakterének. Pedig *Eszki-Kerim* ekkor még mindig oly nagy kiterjedésű volt, hogy jó arab lovon fél nap alatt sem lehetett volna körüllovagolni. S a kóborló és nomád élet iránt hajló tatárok mégis ott-

hagyják ezt az első székhelyüket s a mély sziklakatlanban megtelepedve, megvetik alapját az új fővárosnak, Bachcsiszerájnak.

Ez a völgy eleinte *Chadzsi-Girej* khán portyázó csapatainak tábori lerakodó helye volt. Itt állott a völgy közepén a ragyogó kháni sátor is. Bachcsiszeráj első lakói *kibitkák* s *jartach-okban* (alacsony sátrak), későbbben pedig faviskókban laktak. De jött *Szahib-Oirej* (1533—1551) s véget vetett ennek a rabló nomád életnek. Minden alattvalója köteles volt egy állandó lakhelyet építeni s a házimunkák lebonyolítására legalább egy teherhordó *árbát* beszerezni. A házak körül csakhamar szép kertek fejlődtek s innen a város tatár elnevezése is: Bachcsiszeráj (Bachcsi: kert; Szeráj: város), vagyis a »*Kertek városa*«. Sokáig tartott a krimi khánok uralma, sokszor pusztították végig Oroszországot, gyilkoltak, raboltak, gyújtogattak, míg végre II. Katalin czárnő 1787-ben dicsőségesen bevonul a krimi khánok birodalmába s ezzel véget vet annak az állatias rabigának, mely alatt századokon át görnyedt Oroszország. Az oroszok elleni vad vérengzésben legnagyobb része volt *Devlet-Girej-mk*. Uralkodása alatt nem egyszer embermagasságú halmokban heverték a halottak az elpusztított orosz falvakban és városokban. A tatárok több ízben pusztították el Moszkva minden templomát. Falvak, városok, értékes műemlékek, pazar díszítésű templomok sokszor egyszerre égtek a krimi félsziget határától fel egészen a czárok első fővárosáig — Moszkváig. S e tűzben, lángban, gyilkolásban százezrekre ment az áldozatok száma s *Jároszláv* orosz krónikás szerint egyszer-másszor annyi volt a vér, hogy ezzel oltották a lángokban álló városok és falvak tűzét. A *koncvi* kolostor templomában 1678-ban egy mise alkalmával ezer keresztény orosz tűzre égették el a tatárok. II. Katalin czárnő, amikor végre hatalmába ejti az egész Krím félszigetet, fölperzselhette volna a nagy tatárbirodalmat, de nem tette, hanem a büszke rokokó hölgy meg-

hagyta számukra azt az ázsiai kultúrát, amelyben még ma is tengődnek. Szétesett hát a vad Girejek ragyogó keleti trónusa, letiporta II. Katalin diadalmenete. A mély völgybe temetett apró tatárviskók tömkelege még mindig olyan szennyes, olyan keleti, mintha ebben a tatárvilágban semmi-változás sem esett volna. És így is van! Nem történt ezekkel

Krími tatár férfi.

az ős-emberekkel azóta semmi! Oroszország meghagyta ruházatukat, vallásukat, szokásaikat s a nyerslelkű tatárok kultúrája Bachcsiszeraóban még ma is olyan, mint messze-messze évszázadokkal ezelőtt valahol Ázsia szívében, vagy mint a kegyetlen Girejek korában, kiknek a háremen s a szép leányok rablásán kívül alig volt kedvesebb és komolyabb szórakozásuk.

Nos, de itt vagyunk már Bachcsiszeráj főutcáján, a *Bazárnájá*-n. Ez a tatár város Nevszkij-proszpektje. Valóban emberségesen bánt II. Katalin ezekkel a krimi tatárokkal s neki köszönhető, hogy a kíváncsi turista, vagy a kutató etnográfus ebben a túlfinomult öreg Európában oly könnyűszerrel végignézheti Ázsia minden ősi szokását s a zsíros *kurtká*-ban és *csalmá*-ban ögyelgő lusta tatárok így talán boldogabbak is, mintha a modern kultúra virágos mezejére kerültek volna.

Bachcsiszeráj igazi típusa a — Keletnek. Piszkos utcáin a keleti élet minden motívuma megfigyelhető. A sikátorszerű utcákon apró-parányi boltok szorongnak egymás mellett. Siketítő zaj és lárma mindenütt! Itt kovácsolnak, ott fűrészselnek, csiszolnak, kalapálnak, fűrnak és faragnak, vagy az útca porában guggolva tereferélnek. Tömve minden zeg-zug lim-lommal. Bármerre pillantunk, az igazi *keleti élet* dokumentumai állanak előttünk. A szennyes utcák kábító légkörében történik minden. Itt főznek, sütnek, amott borotválkoznak, szürcsölik a kávé, melynek illata betölti az egész várost, — s a szennyes utcák gondozatlan kőtestére borított tarka szőnyegeken kaszinózzák át az egész életet. Világtörténelmi szereplés vagy európai kultúra nem bántja őket. Bölcsőtől a sírig ily bámulatos maradiságban és összevisszaságban morzsolják le az életet s a végtelen idő minden veszedelem nélkül, észrevétlenül halad el felettük. *Ilyen élet kell a tatárnak — mert így tetszik a nagy Allahnak.*

IV.

A KRÍMI KHÁNOK PALOTÁJA.

A krimi tatárok szabadsága. Utczai élet. A bachcsiszeráji kultúra. Kurban Bajram ünnepe. A krimi khánok háreme. A hárem csillagai. Füstölgő jantár mellett. A kháni palota belseje. Potoczky Mária tragédiája. A könnyek forrása. A krimi khánok koporsói. A müezzin éneke.

A bachcsiszeráji tatárok a legboldogabb emberek a világon. Alattvalók és mégis teljesen függetlenek. Nem bántja őket senki, az ördög se törődik azzal a feneketlen katlannal, amelyben élnek s a karcsú minaretok erkélyéről napjában annyiszor kiálthatja a müezzin az *Elhámd-illáh*-ot, ahányszor neki tetszik. Szabadok és megelégedettek, mint a *Jajla* erdőség dalos madarai, melyekről pazarul gondoskodott a délvidéki természet. Ez a leigázott faj még ma is abban a boldog meggyőződésben él, hogy nyakig ül a nagy, a mindenható Allah kegyeiben. Itt járok a város főutcáján, a Bazárnája-út kellő közepén. A tatár fogalmak szerint a vagyon, a jómód s a nagyvárosi forgalom központjában állok — s csendes merengéssel nézem az utczára kitelepített boltokat, melyeknek minden pillanatban nekihajt egy-egy nagykerékű *árba*. Még ezen a nagy utcán is ha kiterjesztem a két karomat — jobbról is, balról is belemarkolhatok a házak ereszébe s a nevetséges összevisszaságban heverő árucikkbe. Könnyen elképzelhető, milyen lehet a város többi része. Itt ögyeleg a tekintélyes *mulla*, itt vannak a *Korán*-tanítás nagymesterei és itt vannak az utczai *kikiáltók*

a *tellárok* is, Bachcsiszeráj mozgó eleven napilapjai s egyúttal zsidóvásárai; tehát a tatár arisztokrácia és demokrácia együttesen itt kavargat előttem s csodálkozással figyelem, hogy ezek az emberek néhány kopekért mi mindent vásárolnak össze. Kecskébőrös színes *kurtkák-ba* öltözött tatár notabilitások éppen úgy megelégednek a drótra húzott *saslik-ka]* (laczipecsenyével), vagy a rikító színekre festett sziruppal, mint, azok akik keservesen keresik-kutatják a krimi erdők rejtekeiben a *kicskene-mamuth*-fű csodahatású gyökereit. A tarka-barka zekébe bújt zsírosképű kereskedők itt ülnek *reggeltől* napestig *csufut-kalei* füvekkel megfestett szattyán, kecskebőr, chálpách, kalarábé, gyümölcs, agyagedény, bárányölő kindzsálok és más kicsinyes értékű portékáik között.

Bizarr hitványság az egész utca. Néhány garasért egy egész boltot megvehet az ember s ezek körül mégis oly érdeklődéssel hemzseg ez a boldog tatár néparadat, mintha legalább is Amsterdam frissen csiszolt gyémántjait mutogatnák ragyogó kristályüveges kirakatokban. Az orosz kolostorok nagy búcsúnapjaira összeseregülő koldus kollekciókban sem látni annyi szánalmas alakot, mint itt — s ezek mégis boldogok és megelégedettek. Irigylésre méltó lényei a földnek. Allah csakugyan tudja, mit művel az ő tatárjaival!... A bachcsiszeráji kultúra nagyobb szellemi és fizikai erőt nem kivan, mint annyit, amennyi napjában néhány *Korán-vers* elolvasására szükséges. A mindentudás könyve: a *Korán* megnyugtat és boldogít minden tatárt. Tehát ennek a szennyes ázsiai életnek is van valamelyes morális alapja és ereje, melyre napjában milliószor visszatérünk cinikus megjegyzéseinkben; csak a művelt nyugat, a túlfinomult kultúra embere nem tud küzdeni és nem tud megélni — bűn nélkül. A vad tatárok a «krimi-idioták», ahogyan az orosz írók nevezik őket, még ma is megmaradtak olyanoknak, a milyenek ezelőtt négy évszázaddal voltak s «szinte szégyenletes, — mondja *Makarow* történétíró, — hogy mi oroszok annyi évszázadon keresztül rabigája alatt nyögtünk ennek

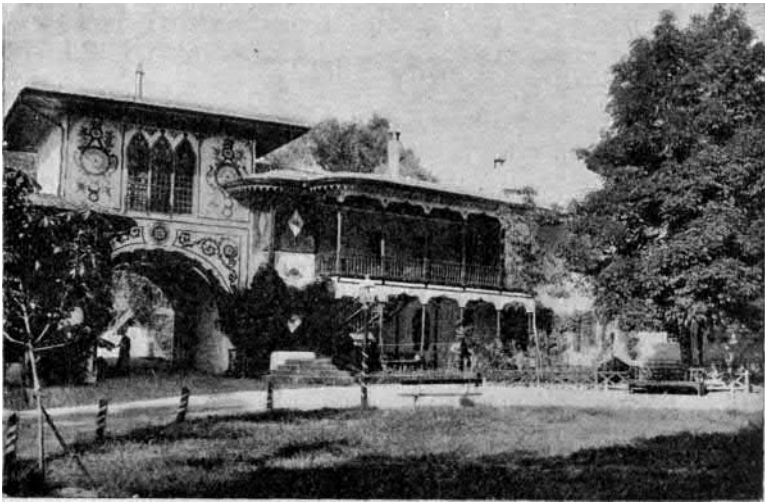

A bachesiszeraji kháni palota és az ősi tatár-viskók látképe. (Krim.)

a fajnak, amely mai napig sem tudott magának még csak egy rendes lakóházat is megépíteni!» Annak a hatalmas ázsiai őserőnek köszönhetik létüket, vallásukat, szokásaikat s annak az ősi nyers erőnek köszönhetik elmaradottságukat, melyet még a fajok vándorlása idején hoztak ide magukkal. Hisz a vasipart is voltaképpen csak azért űzik, hogy a *Kurban-Bajram* nagy ünnepére minden tatár kézben büszkén villogjon az az új kindzsál, melylyel Allah tiszteletére leszúrnák az áldozati bárányt.

Az ősi tatár főváros egyetlen nevezetessége a *Csuruk-Szu* partján épült *kháni palota*. «Nem Alhambra, nem is Kordova, vagy Bagdad, de a nagy Oroszországban mégis páratlanul áll a keleti stílusú épületek között.» Egy parányi ablakocska ez, melyen még ma is keresztüszűrődik a keleti élet egy halovány sugara. Kopottas fakó termeiben még ott lappang a keleti élet, a keleti titokzatosság, amely mindig új marad a keresztény ember szemében. Lépünk be néhány pillanatra ebbe a palotába, hol a szökőkutak lágyhangú csobogásában s a tüzesszemű *szulejkák* társágában gondtalanul élt a hatalmas «*Girej dinasztia*» minden tagja. Mindegyiknek volt egy intrikus és kedélyes *figarója*, egy bizalmas *eunuchja* s jól rendezett *háreme*. Ezek dirigálták még a nagy Törökországot is. Ezek a bolondos és mulatságos figarók végigkísérték a könnyelmű khánokat egész életükön s elfeledtették velük az élet minden komolyabb pillanatát. Ez az igazi Kelet — ilyen volt a fenséges khánok élete s ily értelemben volt palotájuk is berendezve. Arannyal, ezüsttel, gyöngyházzal s arabeszkekkel díszített termek tömkelege volt ez a palota. Csupa fény, kényelem, részegítő boldogság és renyheségre csábító minden zugolya. Ez a bachsiszeráji palota kívülről igénytelen s kevés látni valót nyújt, de ha beléptünk a szökőkutak főkapuján, a színes Keletnek egy igen érdekes kis képe tárul elénk. A kopott falakról még megszólal az arab poézis csapongó kedélyű múzsa, amely ősi, színes tatár ízlésbe oltva jelentkezik a

nagy Girejek otthonában. A palota külső falait fantasztikus ornamentikájú erkélyek díszítik. Belső berendezésében valami bizarr tervszerűtlenség uralkodik, melynek labirintikus jellegét, csakis a khánok szeszélyes és dőzsölésre hajló életmódjával lehet megokolni. Teremről-teremre járva úgy érezzük, mintha az ópiumos Kelet színes és szövevényes mesevilágába tévedtünk volna. Aki idejön, annak

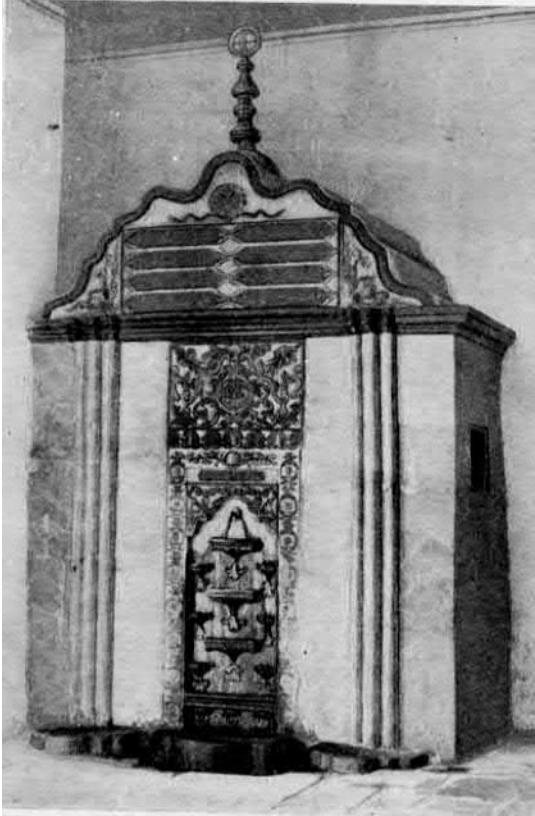
A bachsiszeráji kháni palota udvari homlokzata. (Krim.)

értenie kell az álmodozáshoz. Enélkül nem élvezhetjük, a bűbajos és titokzatos keleti élet hangulatát.

Nyissunk be a Girejek picziny dohányzó és kávézó kabinetjébe. Mennyi gondtalan, kedves órát tölthettek itt a khánok, a csobogó kis szökőkutaknál, füstölgő *jantár* mellett, puha keleti szőnyegen heverészve. Nos, aki álmodozni tud, az ebben a barátságos és ázsiai lustálkodásra

berendezett kis nyári szalonban végigálmodhatja a girejek meglepően gazdag romantikáját. A színes ablaküvegek mögül egy magas fallal körülzárt kertecskének mandula-, cziprus- és karcsú topolyafái bólogatnak felénk. A kert közepén illatos rózsáktól körülvelt szőlőlugas csábítóan hívogat a hűsülésre a krimi nyár rekkenő óráiban. Előtte a márvánnyal burkolt fürdőmedenceze hegyi vize csillog. Tikkasztó nyári napokon itt dévajkodtak a fürdő kristálytiszta hús hullámaiban a bachcsiszeráji nagy hárem ragyogó szemű csillagai. Magas, süket falak között mennyi fiatal s szenvedélyesen lüktető élet színes álma volt itt eltemetve! S a gyöngyházzal és mozaikkal díszített apró kávézó asztalkák mögül a keleti életnek ezt a megbűvölő varázsát, ezt a sok szép, eleven, viruló rózsáját — tompa egykedvűséggel nézték a renyheségtől megcsömörlött khánok. Innen jobbra van a nagy fogadóterem s a boudoir. Ez volt a girejek legkedvesebb tartózkodási helye, itt szőtték-fonták titkárjukkal s a ravasz figaróval a hárem intrikáit. Talán itt dőlt el a csodaszép lengyel *Marinka* és a gruziai származású *Zárema* sorsa is. A kopott aranyozású falon még ott fityeg a gyöngyházzal díszített borotváló felszerelés, — s az ezüstitel és aranynyal hímzett köpenyt, mintha csak az imént vették volna le a khán ő fensége nyakáról, — a bizalmas s nyájas figaró amolyan keleti nembánomsággal akasztotta ide a szegre. Egy küszöbvel odább van a hálóterem. Ez a hely azzal dicsekedhetik, hogy egyetlen bútordarab sem terpeszkedett benne soha. Még a serdülő, apró *girejek* is mindannyian a földön aludtak, az öreg fejedelmekkel együtt. Egyetlen ágy az egész palotában II. Katalin czárnő ágya, de ez is olyan, mintha egy óriási karosszéknek készült volna, melynek a hátsó támláját a mester kifejejtette. De arra a rövid látogatásra, melylyel Katalin Bachcsiszerájt megtisztelte, éppen megfelelt. A palota érdekesebb és értékeesebb díszítése, a kristálycsillárok, színes ablakok s mindaz amiben a tökéletesebb, a harmonikusabb ízlés nyilvánul, az mind

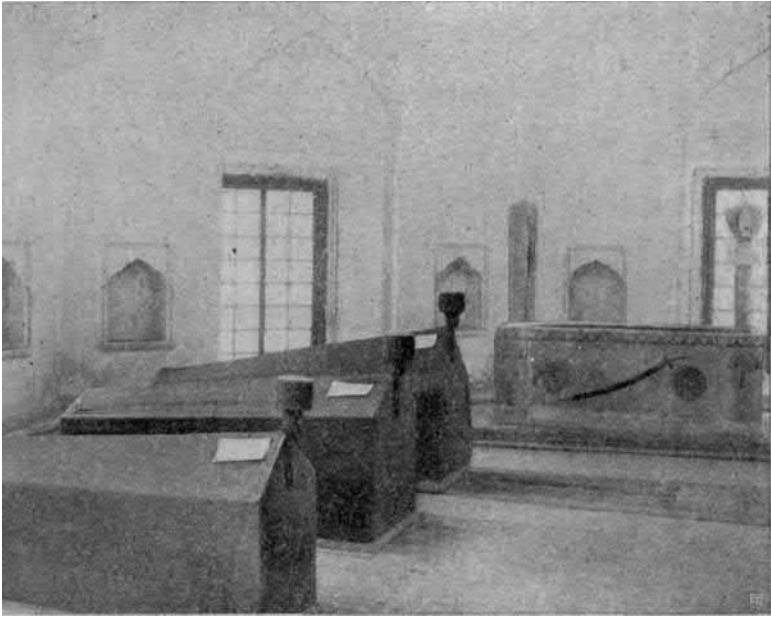
a civilizált Itália mestereinek a műve. Igazi Kelet, a titkos, zöldrácson folyósóról nyíló *dessert-terem*. A tarka falakon még most is láthatók a színezett fából faragott gyü-

A könnyek forrása. (Szökőkút, Potoczky Mária emlékére. Bachsiszeráj.) Krim.

mölcsheliefek — s még sok más egyéb szimboliztikus ingere a torkosságnak. A hárem csillagai, ha jó hangulatban volt a Girej — itt kaptak édességet és gyümölcsöt

s a zimankósabb téli napokon itt melegedhettek együtt a khán ő fenségével a tüzes paráztól pirosuló «mungál» mellett. S ha a Girej megunta a ragyogószemű szulejkák édeskés pajzánkodását, odaállott a titkos kis folyosó sűrű zöldrácsos falához — s végighallgatta bíráinak ítélezését. A tanácsteremben gyűlésezők sohasem tudták, hogy mikor van jelen az ő nagyhatalmú uruk, aki uralkodói lelkiisme-

A krími khánok koporsói Bachchiszerájban. (Krím.)

rétének a nagy Allah előtt így akart megnyugvást szerezni; de mindennek ellenére a *csufut-kálei* sziklabörtönökben sok ártatlan ember vesztette el életét — az igazságtalan bíraskodás folytán. A palota emeleti helyiségeinek sorát egy bástyaszerű, rácszal körülzárt terraszeszterti be. Napjában egyszer, amikor közeledett az est s a *muez-zin* negyedik imája elhangzott a kháni mecset erkélyéről,

innen tekinthettek szét a khán feleségei a nagy külső kert fáinak beszédes koronái fölött, a szép fekvésű Bachcsiszerájra, de csak úgy, ha jól viselkedtek. Sok szép odalisztk titkos sóhaja röppent el itt a lenyugvó nap rózsás szürkületében... A kháni palota legszomorúbb helye a «*könnyek forrása*». Érdekes történetét Puskin Bachcsiszerája őrzi.

A megindító tatár monda szerint a rabságba hurczolt *Potoczky Mária* nem viszonzta a Kerim-Girej szerelmét. Boldogtalan volt, mert nem tudta feledni ifjúkori álmait; sírt, zokogott, epekedett, s aztán a féltékeny *Zárema* törétől elesett. Kesergett a szerelmet sóvárgó Girej is, de nem vigasztalódott meg soha. A kis szökőkút halk csobogása s a félholdba illesztett apró kereszt kifejezően szimbolizálják a tatár szerelem romantikáját. A nagy palota udvarán egy kicsiny mandulás-kertben pihen a krimi khánok dicsőséges dinasztiája. Itt álmodoznak a hárem szépséges csillagai is s a szűk *tatár mauzóleum* koporsóiból a Girejek dinasztiájának háromszáz éves történelme szól hozzánk. Ez a napkeleti palota utolsó állomása. Itt ébredünk fel álmodozásunkból, koporsók képei szagatják szét az ábrándosságot s a szomorú hely küszöbén túl már nem tudjuk, hová tűntek a keleti élet ingerlő érdekességei. S csak a lágy, a dallamos *müezzin-ének* utolsó akkordja cseng fülünkben: *Elhámd-illáh: Dicsértessék Allah!*

A MUEZZIN ÉNEKE, CSUFÜT-KÁLÉ ÉS AZ USZPENSZKIJ-KOLOSTOR.

A főmecsetben. Üzérkedés a müezzín énekével. Az évszázados Csufüt-Kálé. A szoloncuki országúton. A falusi tatárok. Az Uszpenszkij-kolostor kapusa. A kolostor udvarán. A kertészkedő szerzetesek. A hajnali harangszó. A karaimi pásztorok dzurnája. A rabló Topoly bej háreme.

A szín pompás Kelet ragyogó mesevilága szétfoszlott ugyan, de az *Elhámd-illah* melabús akkordjai még egyre zsongnak a lelkemben... Itt állok némán, gondolatokba merülve a khánok évszázados főmecsetje előtt, melyben csak az imént, zárt ajtók mögött, puha keleti szőnyegen heverve — varázsos álmodozásban hallgattam a bágyadt képű müezzín lágyan csendülő énekét... Ha tudná, ha valahogyan megérezné, megsejtené most ezt — a szigorú és vallásos *Mengli-Girej*, hogy egy rubel borra-
valóért ma már beeresztik a gyaurt oda, ahol annakelőtte e megszenségtelenítő vakmerőségért halállal lakoltak a kíváncsiak, — bizonyára kiszállna turbános, nehéz kőkoporsójából s halálra kaszabolná Allah hűtlen szolgálit, — azzal a súlyos karddal, melytől a krimi khánok uralma alatt nem egy keresztény feje hullott a porba. Nos de *Mengli-Girej* nem mozdul és Mekka felől sem jön a tatárlegendák hőse, a légűrön át száguldó «csoda-dervis», hogy büntessen . . . Nincs mitől félnie az üzérkedő müezzín-nek s Bachcsiszerájban nemsokára virágzó kereseti forrás lesz, a titokzatos keleti élet minden érdekes része

— még a vallás is, mihelyest több kíváncsi turista látogat ide a girejek szétzüllött, de még mindig vonzó birodalmába.

S a míg így tűnődöm a kháni palota rózsaillesztos udvarán, hűségese tatárvezetőm elém toppan s rekedt hangon elhadarja a város és a környék többi nevezetességeit. Egy-kettőre megtudom, hogy Bachsiszeráj határában még sok a látnivaló, amit nem szabad elmulasztanom. Középen vannak az ősi tatár-falvak, titokzatos szerkezetű erődítések, legendás s történelmi nevezetességű helyek, melyek közül érdekesség dolgában első helyen áll: *Csufut-Kálé* — a kihalt «zsidóvár» s az *Uzspenszkij* kolostor.

Amint átlépek a *Csimik-Szu* arasznyi hídján,— néhány perez alatt ott vagyok a poros *szolonsuki* országúton. Útött-kopott tatárviskók között vezet az utam s a városon túl a szeszélyes alakulású sziklák között elnémul minden s szinte félelmetes csend vesz körül. Teljesen elhagyatott, forgalom nélküli vidékre érek. Csak itt-ott látok egy-egy csadrába, balachánba, vagy rikító színű kurtkába öltözött chappachos, formátlan alakot. Bamba képű, lomha járású falusi tatárok ezek, akik csendes merengésben csoszogva igyekeznek a *Csatyr-Dagh* sziklás ösvényein a közeli erdőkbe. Útközben nem néznek se jobbra, se balra: úgylátszik a nagy *Allah*-val társalognak. A melegtől fonnyadt ajkuk néha meg-megremeg, bizonyára a *Korán* bölcs verseit mormolják. Éppen szembe jönnek velem, de egyik sem tekint felém nyíltan, bátran. . . Csak jelentős ravasz-sággal sandít, hunyorgat, mintha a felekezetükhöz tartozó élelmes kíséromet gúnyolná-átkoznák, aki néhány rubelért a kutató gyaurok kalauzolására vállalkozik.

Egy-két versznyi gyaloglás után egy keskeny völgybe érkezünk. Itt az *uszpenszkij* kolostor. Komoly képű tatárom előremegy s egy jókora kődarabbal alaposan megdöngeti a kolostor kertjének nagy kapuját. Torzomborz hajú öreg szerzetes tárja fel a rozsdamarta, nyikorgó sarkú ajtókat. Oroszul mond jónapot, mélyen, alázatosan hajlong, úgy,

hogy hófehér, hosszú szakálla sokszor a térdkalácsáig ér. Mialatt szóba elegyedem vele, tatár Baedeker-em egy alkalmas pillanatban, feltűnés nélkül fülembé súgja, hogy: tisztelt efendi — ennek az öregnek legalább is egy fél rubel baksis dukál! Megtörténik. A baksis pszichológiáját minden gyakorló utazó ismeri. A baksis ellen, különösen itt Keleten, balgaság harcolni. Átszellemült, szinte túlvilági mosolylyal jelezte ezután az öreg csuhás kapus, hogy a nagy kerten keresztül melyik út vezet leggyorsabban a kolostorhoz. Elindulunk. Köröskörül viruló gyümölcsfák, köztük gondozott veteményes kertágyak üdezőld képei váltakoznak egymással. Majd egy nyitott, szabadabb területre érünk s elénk tárul a mozgalmatlan világtól teljesen elzárt szerzetesrend csendes kis birodalma.

Megállok, mert megállít a természetnek ez a különös, bizarr alakulása. Olyan ez a völgy, mint egy nagy nyitott kőkoporsó, melynek széleit viharverte köcsipkék szegélyezik. Balra vannak az omladozó ősi sziklásírok, hogy melyik korból valók, pontosan nem tudni. Középen egy kisebb, tarka kupolájú templom áll. Közéleben a dolgos szerzetesek különféle műhelyei. Odább vannak a gazdasági épületek s! a kétholdas gazdasági kert. A kerek nagy kútnál elnyűtt csuhájú, fiatal, aszkéta arcú szerzetesek — öblös vedrekkel húzzák a vizet s szorgalmasan öntözgetik a zöldséges kert palántáit. Ennyi az ő vagyonuk, ebből élnek. Síri csendben, szótlanul, katonai pontossággal végzi mindenki azt a munkát, amelyhez ért, amelyre vállalkozott. Az egyik kapál, a másik fát fűrészel, gyalul, szakácskodik (ennek van tán a legkevesebb dolga, gondja, mert ezek a szegény barátok csak egyszer esznek napjában) — súrol, épít, szánt, harangoz vagy misézik. S e sokfajta foglalkozásból valahogyan csak kikerül az a csekély mindennapi kenyér, melyért már a hajnali harangszónál mindannyian imádkoznak a vulkanikus sziklafalba vágott főtemplomban.

Érdemes megtenni azt a háromszáztizenöt kőlépcsőt, amely ide vezet, mert a kétszázötven lábnyi magas templomtornáczról ellátni egészen a kétezer esztendő *Csufut-Kálé*-ig. Ez a karaimi zsidók ősi városa. Európai értelemben vett házakat ne keressünk itt, mert úgy sem találunk, csak sziklába vágott sötét barlanglakásokat, melyekben jelenleg, a forró nyári napokon a szomszédos falvak csordái hűsölnek. Itt laktak valaha a karaimok, a krimi félsziget legszorgalmasabb zsidó típusai, akik ma már pusztulóban vannak. A hagyomány szerint itt végezték ki a khánok idejében a halálraítélteket. Ez a jól védett sziklaváros egykor a krimi zsidó hitközségek központja volt. *Csufut-Kálé* környékén s az Uszpenszkij kolostor templomában sok érdekes egyházi régiségre akadunk azokból az áldatlan időkből, amikor az orosz birodalomban még elkeseredett harcz folyt a ragyogó bizánczi művű orosz kereszt s a *Korán* embertelenül pusztító hívei között.

Csodás kis világ ez a hatalmas mélységű katlan s csodás az az életmód is, ahogyan itt az Úr szolgálai élnek. Akinek szívében megrendült a hit, vagy kialvóban van a léttel való küzdés tüze, az pillantson be legalább néhány órára az uszpenszkij-i szerzetesek sziklakolostorába s kibékül a világon mindennel. Megnyugszik s meggyógyul... Ünnepies csend! Jóleső magánosság, megnyugtató béke honol a természetes sziklafalaktól körülzárt regényes fekvésű völgyben. A kolostor megható csodái, a sziklatömbök közt megcsendülő harangok lágy zenéje, mély vallásosságot gerjesztenek szívünkben. Megindultság, a zajos világról való lemondás vesz rajtunk erőt s érteni kezdjük azokat, akik itt oly boldogan, oly megelégedetten élnek, mint kevesen közülünk e földön. . .

E békeeséges, csendes helytől feljebb, valahol az ősi *csufut-káléi* zsinanógán túl, a karaimi pásztorok édeszavú *dzumája* szól. . . Régi dal, panaszos, bús melódia a régi viharos időkről... Pásztordalok, lágy rezdülésű *dzurna-húrok* szólnak, mesélnek a haragos *Topoly*

beli regényes életéről. Itt, ahol most a vállalkozó turista merengve jár, ezeken a fantasztikusan kimeredő sziklákon kalandozott egykor a vakmerő leányrabló. Itt volt a misztikus Kelet legveszedelmesebb donzsuánjának a titokzatos szerály-ja. Krím legszebb rózsái, sokszor a legvagyonosabb polgárok leányai, mind itt hervadtak el az állatias lelkű Topoly bej sziklaháremében. Erőszakkal, bámulatos cselszövésével és csengő arannyal szerezte áldozatait. A szomszédos falvak lakossága és a Jajla hegy babonás pásztorai még ma is félve, remegve mennek a vad tatár romantikának e bűnös helyein s még ma is borzalmas történetek járnak szájról-szájra. De csak úgy loppal, súgva és titokban, mintha attól tartanának, hogy a harcziás természetű bej még itt lappang valahol a közelben, sötétképű sziklaormokhoz lapulva s szívében boszúval hallgatja az unokák igazságos átkát. A *Topoly* bej nevéhez fűződő romantikus történetek és legendák közül a *Kemaly-Murza* dúsgazdag *szalacsiki* polgár leányának, a tüneményes szépségű *Szelime-Cháljá-nak* az esete a legérdekesebb. Orozva, igazi keleti furfanggal rabolta el háreme részére, a krimi horda kicsapongó deszpotája. Valószínű, hogy *Topoly* bej nem egyetlen hőse a krimi háremek legendakörének, de nem is az utolsó. Az előkelő tatárok izlése szerint Allah-nak tetszően végezte a dolgát, gavallér volt, mert ígéző szépségű lányokból állott a háreme. így éltek az előkelők és hatalmasak a girejek székvárosában, Bachcsiszerájban is. S ez a modern kultúrával dacoló város, mely a khánok korából még tömördek titkot rejteget falai között, még sok időn át legérdekesebb és legvonzóbb helye lesz az egész krimi félszigetnek.

Sziklakatlanba temetett Bachcsiszeráj! A nagy Allah még el nem hagyott...

JALTA.

Egy óra a chávené-ben. Egy csésze mokka. A négyezer láb magasan fekvő *Bajdir-i* kapu. Bajdártól—Jaltáig. A krimi partok flórája. Megérkezés Jaltába. A jómódú tatárok. A hófuvarozók. A krimi gornij klub kirándulásai. Az Ucsán-Szu vízesés. Kilátás a Sisko hegyről. A rubel-királyok villái.

A *Csatyr-Dagh* komorképű sziklatömbjeit már nem látom. Ide lent vagyok abban a mélységes katlanban, ahol egy letiport keleti faj ősi ösztöneit őrzi. Bachsiszeráj legnagyobb forgalmú *chávené-jában* ülök s várom az indulás óráját, — Jalta felé. Aki be akar pillantani a tatárok lelki életébe, az ne kerülje el a kháni udvar közelében fekvő chávenét. Ebben a primitív, keleti jellegű kávéházban bonyolítanak le minden üzletet, hírt, pletykát és mulatságot. Itt hallani a nap legfrissebb eseményeit, mert innen indulnak el kikiáltó körútjukra a szurtos képű *teliárok*. Az alacsony füstös teremben olyan lármás élet zajlik, mint a Bazárnaja út gyümölcsös piaczán. A *chávene* összes berendezése néhány színehagyott keleti szőnyeggel leterített alacsony pad, amolyan divánféle tákolmány, öt-hat kerek asztalka, két doboz dominó és egy zenélő óra, amely soha nem zenél. A nyitott tűzhely közepén ott kormosodik az össze-vissza horpasztott rézüst — talán még a dicsőséges tatár idők tanúja. Ebben főzik s ebből mérik a kávé, melynek illatát még Csufut-Káléban is érezni. A tűzhely előtt egy súrolatlan fapadon állanak a kávécsészék. Ha nincs vendég — összesen nyolczan vannak. . . Mihelyest megiszom a kávémat, gyorsan ott terem a fűrkésző tekintetű megelégedett tatár pinczér, aki hírből

sem ismeri a sztrájkot, szívesen s elég fürgén szolgálja ki a vendégét; — megragadja az összeropedezett csészét, rohanva viszi egy vízzel telt dézsához, bemártja a mutató ujját, hármat-négyet kanyarít, simít a csésze szélein s egy pillanat múlva már a szomszédom szürcsöli belőle a sűrű mokka-feketét.

Aki ezt a nyolcz kopekes fekete kávé meg nem veti, — az egy igen értékes darab etnográfiaival fog innen távozni. Mohón élt itt valaha ez a haldokló tatárvilág s a földi élet gyönyöreitől megittasult girejek bűne, hogy Bachcsiszeráj tatárjai a kultúrában még ott se tartanak, ahol a messze Keleten élő Korán-testvéreik, vagy a kipcsaki aranyhorda ősei. De azért a közeli hegyekben még ma is hangzik a nagy khánok erényeit dicsőítő népének:

«A mi nagy khánunknak
Hatalmas kardja volt.
Oroszországban,
Lengyelországban
Nagy messze barangolt.

S amikor hazatért
Az volt az ünnepünk:
Sok prédált kincset
Szertesét hintett
Krim földön minekünk.

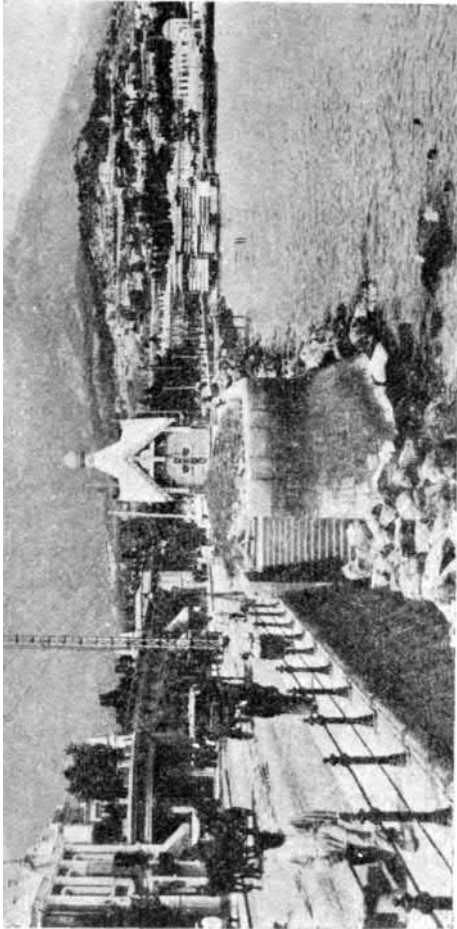
Dicsőséget szerzett
Prófétánk nevének.
Bachcsiszerájban
És Krimországban
Róla zeng az ének.»

Szenyes viskók, romantikus sziklaóriások, legendás khánok csodás álmvilága — a nagy Allah legyen veletek! . . .

Künn vagyok az igazi életben, — a valóságban! Elmúlt századok árnyai már nem kísértenek, a müezzin énekét sem hallom már s a gyors postakocsin egynéhány órai

utazás után eljutok a krími csaták lehangolóan szürke temetőjén keresztül, ahhoz a határvonalhoz, melyen túl már egy mosolygó, verőfényes világ vár az érkezőre. Túl a *Sapun-hegyen*, túl — *Balaklava* festői vidékein, ott hol, *Jajla*-hegységnek dalos madaraktól hangos erdősegei kezdődnek, ott van a Jaltába vezető út legszebb pontja, a négyezer láb magasságban fekvő *Bajdári* kapu. Egy sziklagerinczet áttörő hatalmas árkád ez, melyet a természet glorifikálására építettek ide a természet szépségeiért rajongó lelkű emberek. A kis tatár vendéglő terraszáról pillantom meg legelőször a krími félsziget legfelségesebb panorámáját a napkeleti tájak csodaszép enyhe partvidékeit. Szédületes magasságban állok. . . Balról a *Bajdár* falu határától kiinduló/O'/ÍZ hegyláncz óriási sziklakuliszszái — alant a végtelen tenger s a délvidék ezer színben pompázó növényvilága, — elbűvölő képet nyújtanak a szemlélőnek. Menjünk, ereszkedjünk le a merész kanyarulatokban kígyózó úton s a közeli szikla fokára épített *Forosz*-templom festői képén túl, már egész közelről gyönyörködhetünk a krími félsziget paradicsomában. Kellemes tengerparti úton haladunk egészen Jaltáig. Erről a merész szerpentin-útról már áttekinthetjük a krími partok egész vonalát. Gigantikus szikláktól körülzárt mélységben pazar nyaralók, festői tatár falvak, a csári család és az orosz arisztokrácia fantasztikus palotái, ünnepi pompával illeszkednek a déli természet bájos keretébe. . . Húsos levelű fügefák, illatozó citrom- és babérberkek árnyékában haladunk az orosz délvidék központjához — Jaltához. A félsziget tengerparti növényvilága buja, színes és változatos. A *Jajla-hegy* tengerparti oldala olyan, mint egy gondozott botanikus kert. Szinte hihetetlenül hangzanak azok a statisztikai adatok, melyek erről a gazdag flóráról beszélnek. Bajdártól—Gurzufig, sőt még azon túl is körülbelül 300-féle alma, 350-féle körte, 50-féle cseresznye, 40-féle meggy 20-féle szilva, 20-féle barack-faj s az orosz statisztika a megmondhatója, hogy még mennyi más egyéb

gyümölcs terem itt, ebben a fekete-tengermelléki Kánaánban. A festői nyaralók parkjaiban és a kultúra keretén kívül, a szabad természetben több, mint háromezer faj-

tájú virág ontja bódító illatát. A lánglelkű *Puskin* valamelyik írásában ezeket mondja: «Aki eszi a krími partok zamatos gyümölcsét, issza a *foroszi* hegyoldal tüzes

borait s szívja a tüneményes szépségű Livádia parkjainak illatos, enyhe levegőjét, — az élvezi az élet legnagyobb gyönyörűségeit, szívja az élet örömét, költészetét, hangulatát s ebben a virágillatos tavaszban feledi minden bánatát. . .» Az öröm, a gyönyörűség tanyái ezek a fényes berendezésű nyaralótelepek, s pazar ráadásul a gondtalan fényűző élet emelésére, két kézzel szórja bájait itt a délvidéki természet. A Keletnek eme bámulatos, szép vidékeit még nagyon kevesen ismerik. A világon való bolyongásomban még nem utaztam úgy, hogy ne találkoztam volna egy — mindenre vállalkozó német, vagy angol turistával. Itt véletlenül másként áll a dolog. Heteken át csatangolhat az ember s egy-egy szerény s tanulni vágyó orosz diák csapatnál más utazót alig látunk ezeken a festői tájakon. De ha eljön az idő, hogy ismerni fogják a Krím félsziget elragadó természeti szépségeit, akkor pénze legyen ám annak a turistának, aki az üdülési szezon idején huzamosabb időn át tanyát akar ütni ezeken az előkelő orosz nyaralótelepeken!. . . Nos — de itt vagyunk már Jaltában. A delizsáncz kocsisa hatalmas ostorpattogással jelzi, hogy megérkeztünk. Minden delizsáncznak megvan a maga szállodája. Egy szóval sem említi az egy napi utazás alatt, hogy hol fog megállani — csak a megérkezéskor jelzi, hogy ez vagy az a hotel olcsó, elegáns és minden tekintetben megbízható. A *jaltai* hotelekben válogatni igazán nem érdemes. Egyik szebb, mint a másik s egyik drágább, mint a másik. Nagyon érthető. Ahol rubelkirályok üdülnek, ott nem is lehetnek más viszonyok. Megszállunk, fizetünk, mint a köles, de legalább látunk, szórakozunk élvezünk s tanulunk is valamit azért a sok csengő rubelért. Hajdan jelentéktelen kis tatár falu volt az amfiteátrálisan *épült jalta*, most azonban, szerencsés fekvésénél fogva elsőrangú üdülőhelye Oroszországnak. Köröskörül az árnyas erdők, a *jajla-hegy* változatos szakadécai, a gazdag gyümölcsösök és gondozott szőlőkertek, festői háttérrel adnak a városnak. A kies hely déli részét

az örökké háborgó Fekete-tenger hullámai mossák. Üdítő balsamos lég árad mindenfelé. Az orosz előkelő világ kedvencz üdülőhelye ez a kicsiny tatárfészek. A fény — pompa, a költekezés tanyája ez s úgy tetszik, ha tovább időzünk benne, mintha természetes összhangban volna minden, az ezerfajta, bódító virág birodalmával. Aki ide jön, azt hipnotizálja az üdülők gondtalan tömege a csodaszép természet — s önkénytelenül felcsap tékozló fiúnak. Pazar fényben ragyogtatja jólétét és előkelőségét s a veszedelmes rubelszüret elől csak a szerény turistavilág menekül.

Amióta szétesett a krimi tatárbirodalom, nagyon megváltoztak ezen a helyen a tatár benszülöttek, akik még most is tekintélyes számmal lakják az enyhe *Krím* paradicsomi helyeit. Az orosz előkelő világ s az orosz kultúra hatása alatt munkakedvelő nép lett úgy a török, mint a tatár. A krimi félsziget zamatos gyümölcsét a törökök értékesítik. Ezek még megleégesznek az egyszerűbb foglalkozással s a szerény keresettel, de a tatárok már éhesebbek a zsiros falatra, csak nobilis munkát vállalnak el, találékonyabbak s a raffinált s jövedelmezőbb vállalkozásokban jelentékenyen lefőzik a törököt. A tatárság értelmesebb osztálya odaszegődik az előkelő nyaralók szolgálatába s a csekély szívességért sokszor igen mélyen belenyúlnak az elegáns világ zsebébe. Tatár nélkül itt különben semmi sem történik. Utczákon, hotelekben, kirándulásokon, sportban — szóval szárazon és vízen mindenkor a legjobban és legügyesebben ők kalauzolnak bennünket. A nyaralótelepek tatárai között már igen sok a jómódú. Saját villájukból hallgathatják a tenger mormolását s gondtalanul, — bodor füstkarikákat eregethetnek a nagy, a jóságos Allah dicsőségére, aki mindig jelen van, ha egy *gyaur* megkoppasztásáról esik szó. . . Kevés munka, nagy kereset, csak ravaszul — semmiből valamit teremteni, ezt a hitet vallja a felvilágosodottabb *jaltai* tatár. A jobb módúak fürge háts lovakkal

kirándulásokat rendeznek a Jajla hegy festőibb vidékeire, a szegényebbek pedig kereskednek. Legjobb kereseti forrás a hófuvarozás. Minden tatár munkáscsaládnak

Ucsán-Szu vízesés. (Krim.)

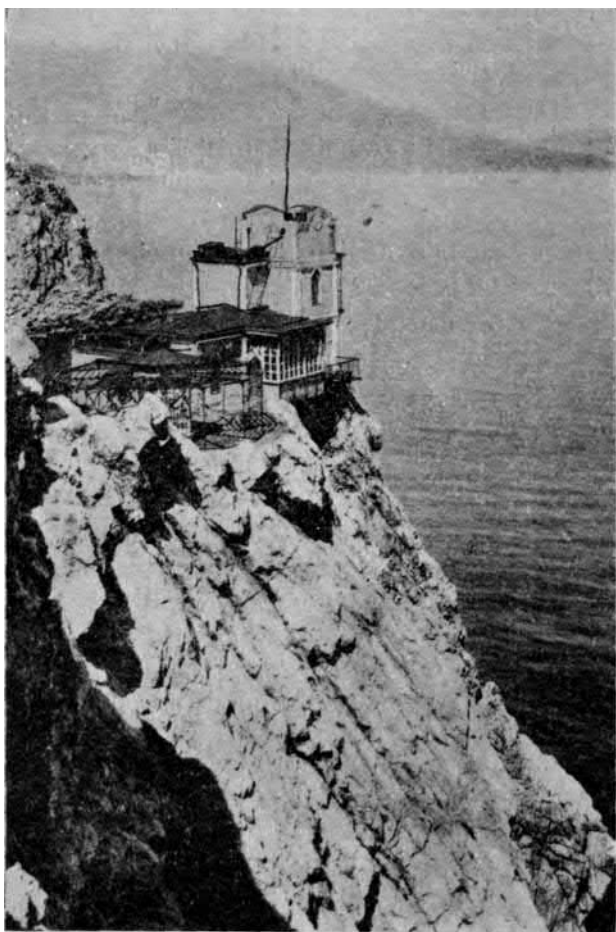
van egy rozoga árbája és néhány foltozott zsákja, amelylyel egy nagyon érdekes és specziális üzletet bonyolítanak le. Még csak pitymallik, amikor már a *Jajla-Dagh*

hófedte szakadécai között teremnek a hajnali kirándulók. Zsákokba lapátolják a havat s jó pénzen árusítják odalent, a meleg tengerparton. Az előkelő hotelek finnyás vendégei, már akár a villásreggelinél is szürcsölhetik a jégbe — illetve a hóba hűtött *kávét, nárzánt,* vagy a *pezsgőt.* Egy zsák hó ára: negyven kopek. A hó azonban gyorsan olvad, — s így nagy a fogyasztás s a sok negyven kopek megmarad, mert a tatár atyafi figyelemreméltóan számító és takarékos.

Jeget az oroszok *Merán-ja* nem igen produkál Be kell érni a *Jajla-Dagh* hősze krényével. Az enyhe éghajlatban a tél csak tévedésből kopogtat ide s ilyenkor is szinte kacagató karrikaturákban ijeszt rá a jáltaiakra. A Fekete-tenger hullámai a zimankósabb téli napokon ki-kicsapnak a partra, — nagy hűhóval megérkezik a hideg északi szél s a *Náberezsnája* út lámpáira néhány órára odafagyasztja a tenger vizét, csakhogy éppen gyarapítsa a földrajzi bizarrságok lajstromát. Aki gyorsan és mégis alaposan akarja bejárni a krimi partok nevezetesebb helyeit, annak részt kell vennie a *»Krimi gornij klub»* (krimi orosz és tatár turisták klubja) által rendezett kirándulásokban. Kényelmes turista kocsin vagy kipróbált hegyi lovakon a jaltai tatár vezetőkkel néhány nap alatt végig élvezhetjük az összes üdülőhelyeket.

Alig teszünk néhány versznyi utat, úgyszólván Jalta illatos kertjeiben járunk még s máris meg kell állapodnunk. Elragadóan szép a krimi partok minden tenyérszerű földje, sziklája, tengere, füve, fája és virága. A természet életereje, harmonikus, titokzatos működése és varázsa kevés helyen köti le az ember figyelmét, szívét, lelkét oly mértékben, mint ezen a Fekete-tenger mosta enyhe partvidéken. Jaltától nyugat felé a gornij klub első állomása a felséges *Ucsán-Szu* vízesés. A természetszerető görög nép már a VI. században ide járt merengni, — el kell ezt hinnünk, benne van a krimi félsziget legendás könyvében, annak pedig minden betűje itt ebben a mesére hajló

keleti világban — legalább is aranyigazság. Némi bizonyosság is van rá. A simára csiszolt kősziklák terrasza, ahonnan a szép Helénák és szerelmes Júliák egész raja

A «Fecskefészkek» nevű villa az Áj Tódor szikla-fokon. (Krím.)

szenvedélyes felindultsággal csodálja a felkelő nap fényében tündöklő vízest s a színekben pompázó tengert, már a klasszikus korban is ilyen volt s nagy szerepet

játszott különösen a kalandos természetű *taurok* romantikájában.

Az *Ucsán-Szu*, a geológia szigorú törvényei szerint sem lehet a közeli korok szülötte. Ötven-hatvan öl magasból már századok óta sziporkázik a mélységbe s csodaszép panorámát nyújt annak, aki az öreg, viharvert *Sisko-hegy* tetejére kapaszkodik, ahonnan ő útnak indul. Dalok, románczok, kellemes melódiák és csengő-bongó rímek hirdetik mitologikus múltját és lebilincselő szépségét.

A *Sisko-hegy* tetejéről a turista már láthatja az *Ucsán-Szu* büszke szomszédját: az *AJ-Tódor-sziklái* és a nyílt tenger csillogó tükörét, melyen a ragyogó nyári nap aranysugarai táncot járnak. Az *Aj-Tódor* lábánál a fantasztikus alakulású sziklákon szétszórva, közvetlen a tenger partján szebbnél-szebb villák hirdetik, hogy még vannak emberek ebben a csúfondáros reális időben, akik valóban ismerik és élvezni tudják a beszédes természet szépségeit. Felséges gondolat, a természetimádás köbe vésett, merész eszméje különösen az a villa, mely ízletes találékonysággal a jaltai partok egyik leghatalmasabb sziklapárkányzatán épült. Valóságos *fecskefészek*, a minthogy orosz elnevezése (*lásztocskovojehnyizdő*) is igazolja. Itt kezdődik a rubel-királyoknak az utazó érdeklődését a legvégsőig felcsigázó, talán páratlanul álló, gyönyörökre és pihenésre berendezett nyaralótelepe.

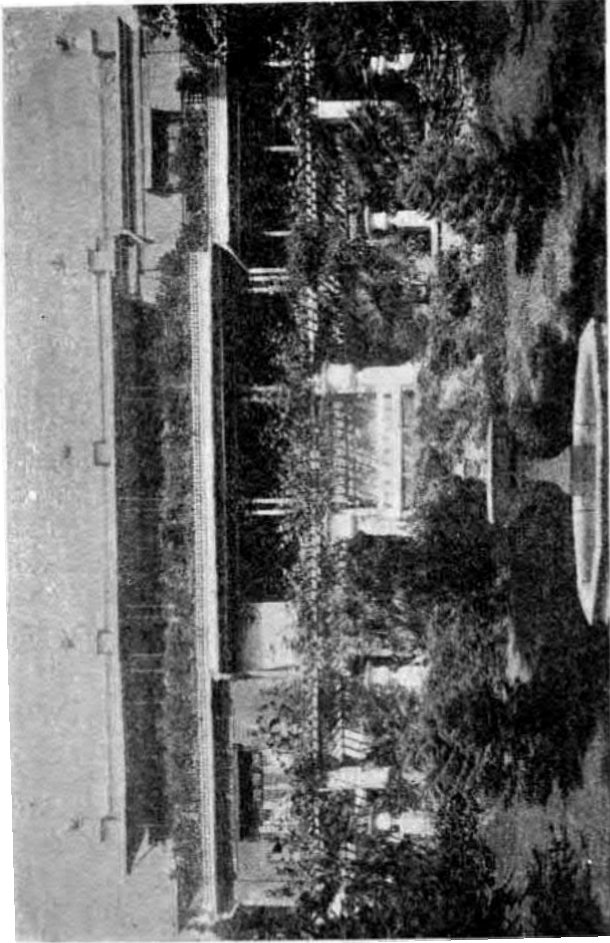
VII.

LIVÁDIA, ALUPKA, OREANDA, OURZUF.

A czár nyaralója. Az Alupkai Voronczof herceg palotája. Az orosz nagyhercegek üdülőhelyei. Az őszi harangláb. Puskin sziklája. Cziprusok árnyékában. A gurzufi nimpha parkja. Holdvilágos éjjel a krími partokon.

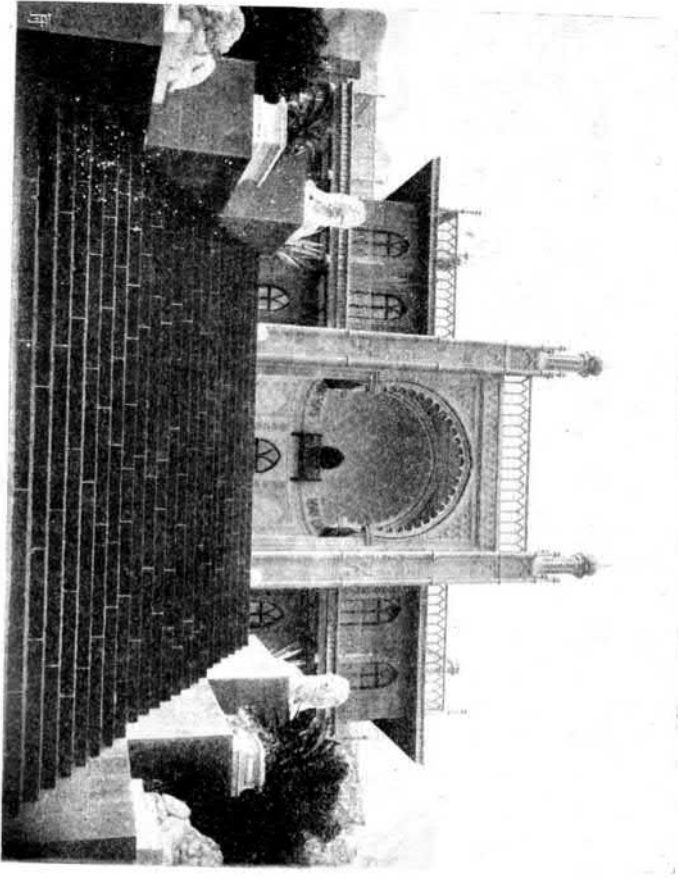
A PUSKIN, Lermontov és Csajkovszkij mesebirodalmában járok. A napkeleti tájak virágillatos tündérkertjét *Livádia* nyitja meg. Ragyogó kastélyok, művészi parkok, a tenger hízelgő habjai, sziklás partok, csobogó vízesések, a szerelem, a költészet, a hiúság és fényűzés káprázatos otthonává varázsolták ezt a vidéket. Itt van a czári családnak pompás palotája. A természeti szépségekben s a kertészet művészetében ez a hely pompázik a legfényesebben. Az uralkodás nehéz gondjait szinte hagyományoszerűen ebben a pazar fényűzésű palotában szokták kipihenni a czárok. A krími partok bájos partvidékein minden lépés egy újabb gyönyörűség forrása. Apró, festői tatárházak illeszkednek a gazdag művészettel és Ízléssel készült nyaralók tömkelegébe. Sejtelmes várakozásunkban sohasem csalódunk. Szüntelenül érezzük azt a finom fokozódást és változatosságot, melyet a nagy, az örökszép természet és az emberi kéz művészete teremtett. Közben van az *Alupkai Voronczof* herceg tündéri szép palotája és parkja. A nagyszerűségben talán semmivel sem lehet összehasonlítani ezt a *mór* stílusban épült kastélyt. Pompás terraszok, a kilátás élvezésére csábító erkélyek, mesészép csar-

nokok, a tenger tükréig vezető márványlépcsők, melyekről hatalmas oroszlánok, mint valami mesebeli szörnyetegek, merengve bámészkodnak a messze végtelenbe. A festői hát-

Az orosz czár nyaralója. (Livádia. Krim.)

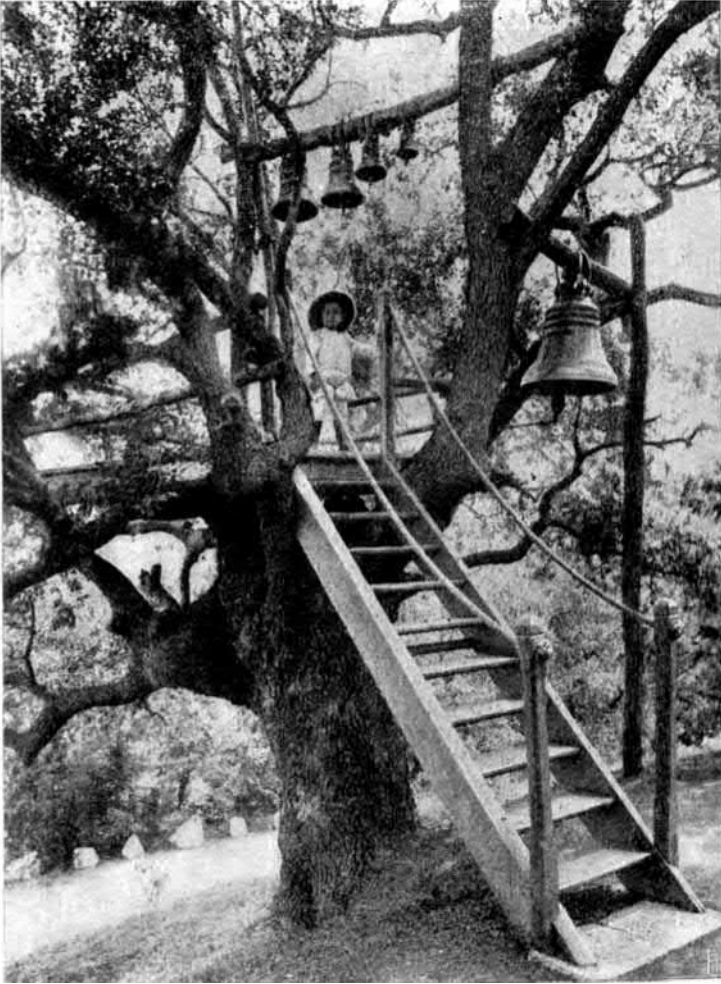
tér elragadó hangulata, a park délies bája s különösen a sugártermetű ciprusok gyöngéd komolysága, a klasszikus idők szellemére emlékeztetnek.

Vorontsov herceg palotája Alupkaban. (Krim.)

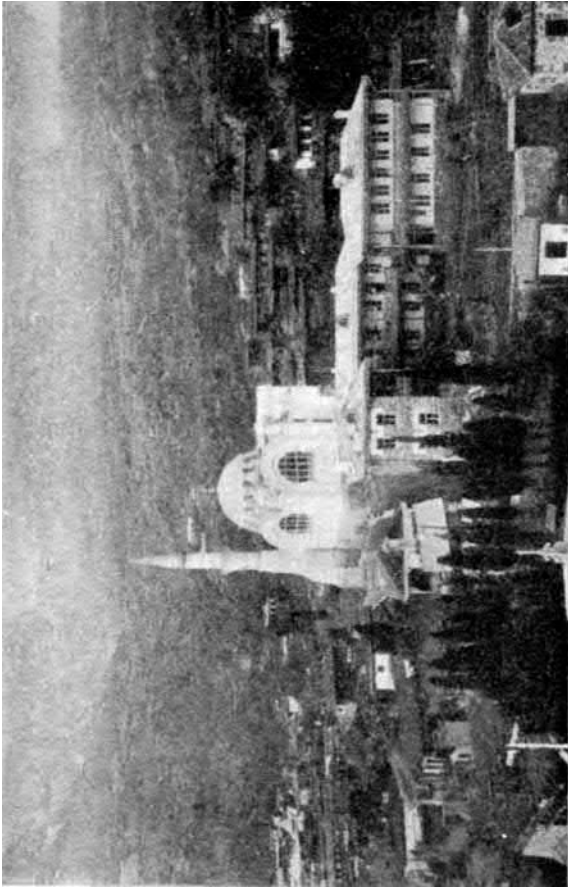
Sétáljunk végig a kígyózó utakon, a repkénynyel befutott sziklák, illatos rózsalugasok s cziprusok között, állapodjunk meg a csobogó vízeséseknél, fecsegő patakocskák, misztikus barlangok előtt s végre elérjük az *Aj-Petri* tekintélyes magasságú sziklát, mely szigorú komolysággal virraszt e földi paradicsom fölött. És ekkor önkénytelenül megszólal szívünkben a titokzatos hang, hogy mindaz, amit az ember a földön kívánhat, itt van egybehalmazva!... De megmozdul bennünk a kétkedés sötét szelleme is s így szól: Hiú és botor álmkép minden földi gyönyörűség! Egyetlen fuvallatra eltűnik, mint a millió színben tündöklő szappanbuborék... E csodás hely zenés, beszédes és gyönyörködtető hangulatába egy mélyen lehangoló kép vegyül. A gyönyörködni tudó emberek boldogsága és gyönyörűsége volt hajdan a híres oreandai kastély is, vagyont, fáradságot és művészetet pazarolt rá *Nikolájevics Konstantin* nagyherceg s most, amint mámorban úszva nézem e szép helyeket, lelkembe a mulandóság keserű érzése lopózik. A szomorú romok még sejtetik velünk annak nagyszerűségét. Oreanda egykori büszkesége volt ez a kastély, melyre milliókat költött a művészetért rajongó nagyherceg, de jött a természet romboló eleme — a tűz s az orosz Riviera szegényebb lett egy bámulatraméltó műalkotással. A klasszikus stílű kastély festői romjai még ma is megihletik a költőt, a képíró — álmodozásra készítik a művészelkek ezreit.

De bármily lehangoltan távozunk is a mulandó boldogság e komor színteréről, a krimi félsziget vonzó helyei egyetlen fordulattal újra a költészet színes légkörébe ragadják lelkünket. Mert végig szép az egész krimi part. Forosztól-Gurzufig valóságos paradicsom. A merengésre, a költészetre és álmodozásra hajló lelkek világa — mondja Puskin. A természet üde szépségeibe harmonikusan vegyül a história és a hagyományok emléke is. Nem a képzelet fantasztikus álomlátásai, hanem a rég letűnt idők, fajok igazi értékes emlékei teszik színessé

Ősi harangláb Ourzuf közelében. (Krim.)

ezt a vidéket. Itt állok egy ősi haranglábnál. Csendes áhítat árad felém, amint megpillantom. Gazdag lombosá- torba illesztett harangláb. Hogy jött létre, kinek a gon-

Gurzuf. (Krim.)

dolata, kinek az eszméje — nem tudni, csak annyit, hogy emlék a régi időkből, melyet bizonyára nem a barbár korok ihlete teremtett. Sajátos érzés, sajátos gondolat, a

templomok illatos tömjénfüstje, a szent zsolozsmára szólító hangok ünnepi zsongása egybeforrasztva jelentkezik ebben az egyszerű, de érdekes emlékből, az örökszép természet költészetével.

A bájos krimi tájak minden talpalatnyi helye át van szöve a legendás idők emlékeinek aranyszálaival. *Livádia*, *Alupka Oreanda*, vagy az örök tavaszt hirdető *Gurzuf* szinte kifogyhatatlanok a meglepetésekben. Nem ok nélkül keresik föl ezeket a helyeket az orosz birodalom arisztokratái, művészei és költői. Annyi ihlet, annyi érzés, annyi gondolat kevés helyen vár a múzsák kegyeltjeire, mint itt. A gornij-klub bizonyos szcenikai fokozódással állítja össze programját. Nem üzleti fogások ezek, amint egyesek tévesen hiszik és mondják, hanem a vidék szépségeinek és nevezetességeinek esztétikailag fölismert értékeléséről tesz tanúságot az a vezetés, ahogyan az idegent végigkalauzolják e tengermellék érdekes helyein. Gurzufnál vagyunk már. Ez a csodaszép fekvésű tatárfalu napról-napra átgatottabb fürdőhely lesz. A tengerbe siető komor képű *Aju-Dagh* (a Medve-hegy) adja meg ennek a helynek a festőiességet. A *Demir-kő* egy kiszögelő bizarr sziklaóriását, melyet a tatárlegenda szerint Allah parancsára a megátkozott dervisek lelkei hurczoltak Gurzuf elé — ezen merengett számkivetésében naphosszat az oroszok legnagyobb költője, Puskin. A ragyogó tejútról s a végtelen vizek mormolásából itt szívta magába az ihletet, hogy aztán elzenghesse azokat a bájos poémákat, melyek halhatatlanná tették.

Alupkával vagy a regényes fekvésű Gurzufal a buja déli növényzet gazdagságát tekintve, a krimi félsziget egyetlen üdülőhelye sem állja ki a versenyt. Amazokban az emberi kéz pazar művészetét csodáljuk, ezekben a természeti szép közvetlen és lebilincselő gyönyörét élvezük. És ha valaki azt találná kérdezni, hogy a Keletnek eme kis paradicsomkertjében, melyik a gyönyör fája — válaszul ott áll, az örözőld cziprus, mely megadja a krimi

Cziprus-fasor Gurzufban. (Krim.)

partok vonzó karakterét. A cziprus piramisszerű lomb-
zatával elüt minden más fától. Komoly és méltóságos, külö-
nösen akkor, ha ragyogó tiszta égboltozatra rajzolódik
karcsú termete. Szép a kék ég háttérében és misztikusan
varázsos a sziklás gurzufi partokon, a zöldes tenger tükö-

Gurzufi park. — előtérben a nimfa szökőkútja. (Krím.)

rében. Szíve, lelke a déli tájképnek. Betetőzi a színes és
változatos flóra pompáját s méltóságot kölcsönöz kör-
nyezetének. A napkeleti tájak cziprusa üdébb, mint más
vidéken élő testvérei. Árnyékában nyugodtabban alusszák

álmukat a halottak, — mondja az orosz közmondás, — *mert a mi a krimi cziprusok alá van temetve, az meg van őrizve örökre!.. »*

A verőfényes partvidék végállomása a hegykoszorúza szép *Gurzuf*. Amíg a czár nagy birodalmában oda-fönt valahol a hómezők fagyos torlaszai között vutkival vagy halzsírral koczingatnak egymás egészségére a nya-

Holdas éj a Fekete-tengeren (Krim.)

kig prémezett muzsikok, addig idelent a délvidék rózsaligeteiben tüzes massandrai vagy zamatos gurzufi bor mellett örülnek az életnek. A krimi tündérgert szépségeit a gurzufi nimfa parkja zárja le. A beszédes lombok alatt egy gyönyörű szökőkút áll, közepén egy klaszszikus szépségű nimfával. Innen nyerte elnevezését is ez a regényes park. A szökőkút édes-pajkos csobogása kiegé-

szíti és betetőzi a krími partok romantikáját. A boldog ifjúság verőfénye és az örök tavasz hangulata lengi át a gurzufi parkot. Csábító bájjal ott ül merengve a hófehér márványból faragott klasszikus szépségű nimfa s gyönyör-zsomjasán szívja a langy rózsaillesztos levegőt.

Nincs tökéletesebb élvezet, mondják az orosz írók és zeneköltők, mint a gurzufi cziprus-erdőben átélvezni a lenyugvó nap utolsó bíborsugarait s a krími sziklás partokról végigálmolni a Fekete-tenger egy holdas éjszakáját.

Elhagyom a gornij-klub kocsiját és elhagyok mindenkiket... Kisietek a tengerpart sziklái közé, megállapodom Puskin szirtjén s a holdas éj édes mámorában még egyszer átélem a krími tájak színes romantikáját.

Halk szellő suttog az Aju-Dagh felől. Könnyű szárnyán lágy melódiákat hoz a tenger felé. Sápadt ezüstös köntösében feljön a hold s halovány áttetsző fátyolt borít a szendergő partokra. Regék, legendák kelnek szárnyra s a végtelen vizek fölött Bachcsiszeráj keleti tünderei lebegnek. S e csodaszép est, sehol sem szebb és részegítőbb, mint a krími partok édenkertjében, a meseszép Kelet bájos üdülőhelyein.

II. RÉSZ.

FELHŐK FÖLÖTT

VIII.

KAUKÁZUS FÜRDŐTELEPEI.

Búcsú Krímtől. Az orosz kiránduló hajó fedélzetén. Tíz csésze tea.
Megérkezés Kaukázusba. Novorossijszk. Kaukázus fürdőtelepei.
A tépelődő Lermontov. A Masuka hegy barlangja. Első találkozás
Kaukázus törzseivel.

VERÓFÉNYES nyári reggel. A jaltai öböl Náberezsnája útján nagy a sürgés-forgás. A partra épített hotelek előtt fürge tatár hordárok lázas sietséggel rendezik a podgyászokat azokra a kézi árbákra, melyekkel itt csak a hajóállomásokhoz szokás kivonulni. A tengerre telepített czölöpös kis kávéházak verandáin már ott zsibong a szellős ruhájú fürdőző közönség. Ez a vakító fehér nyári-ruhás tömeg hirtelenében olyan, mint a *Jajla-Dagh-nak* egy hóval borított szakadéka. Czipő, ruha, nyakkendő, kalap és ernyő vakítóan fehér színfoltot rajzolnak a kávéházak tarka ponyvafalaira. A hófehér gyapjúkalapok alól, melyek nélkül *Jaltát* el sem lehet képzelni, már kora reggel ezer és ezer kíváncsi szem vizsgálta azt a kényelmes berendezésű orosz gőzöst, amely a vadregényes Kaukázus első állomása — *Novorossijszk* felé volt indulóban. Ez a krimi nyaralók kiránduló hajója, ezt mindenki megnézi, akár van rajta ismerőse, akár nincsen, egyre megy; ez már így illik, ez a jaltai nyári szezon sikkjéhez tartozik. A gőzös fedélzetéről még egyszer végigtekintek a gazdag fürdőtelepeken, melyekről az orosz költők úgy beszélnek, mint valami paradicsomról. Aki itt jár, az igazat ad nekik. Egy szemernyi túlzás nem sok, de annyi sincs azokban a tüzes

szonettekben, melyek az enyhe krimi partok természeti szépségeiről, oly sokszor megcsendülnek. Nehéz szívvel távoznunk innen. Lelki tusakodás, erős, férfias elhatározás kell ahhoz, hogy összecsomagoljunk s hajóra vagy vasútra ülünk. Aki csak egyszer is látta *Livádiát*, *Jaltát*, *Alupkát* vagy *Gurzufot*, annak szíve-lelke visszavágyakozik; mert kedves sok emlékkel, sok édes reflexióval lettünk gazdagabbak, hogy itt jártunk. Az orosz emberre olyanok ezek a csodaszép helyek, mint az Allah híveire Medina, Mekka vagy Bagdad. Akkor — amikor, az életben legalább egyszer illik, s lelki szükséglet is megnézni a templomok városát Moszkvát és a krimi partok felséges üdülőtelepeit.

Miután a hajó délczeg termetű parancsnoka felhőrpintette az utolsó pohárka *massandrait*, jelt adott az indulásra. Nagyot bömböl a gőzös kürtje, bezúgja a sziklás partok szakadékait s néhány perez múlva már a nyílt tenger kövér hullámain ringatózunk. Erről a hajóról éppen úgy nem hiányzik a mulattató *dzurna*, vagy *balalajka*, mint az olasz kiránduló gőzösökről a *csörgős gong*, vagy a czipegő *mandolin*. Rövid ideig még látjuk a partok festői szikláihoz tapadó villacsoportokat, — de aztán lassan elmosódik minden kép s a Fekete-tengeren uralkodó szürkés-lilás ködbe vész a krimi partok kedves panorámája. Minden élet, minden szórakozás a fedélzet picziny könyvesboltja körül zajlik. Megindul a képeslapok, újságok, fényképek és könyvek vására. A mi könyvespiaezunkon talán heteken át nem fogy el az irodalomnak annyi újdonsága, mint amennyi az orosz hajók fedélzetén egy nap alatt. Hajón, vasútikocsiban az orosz ember csak négyféleképpen szórakozik: Könyvet olvas, cigarettázik, teázik és újra teázik. . . Tíz csésze tea, az európai ideggyógyászok fogalma szerint megdöbentő katasztrófát jelent már, az orosz embernél ez még teljesen normális dolog. Az orosz hajókon csak az életuntak ásítanak s unatkoznak. Étél-ital kifogástalan, a hangulat pedig távolról sem olyan nyomott, mint amilyennek egyes utazók

festik. Aki egyszer Jaltáig, vagy Gurzufig eljutott, az ne siessen haza, mert oly közelben van már innen az érdekes Kaukázushoz, hogy szinte észrevétlenül juthat oda. A nagy arányokban fejlődő *Novoroszijzsk* kikötővárosban lépünk először erre az ingerlően érdekes földre. Lelkünkbe lopózik *Lermontov* «*Démona*», s visz, ragad, száguld, majd partra száll velünk s hamarosan ott termünk a kontinens legérdekesebb darab földjén, az erőteljes, a férfias szépségű *Kaukázusban*. A régi Kaukázust, a száműzött orosz poéták műveiből ismerjük. Harcz, küzdelem,

Kiszlovodszk. (Füüdőtelep Észak-Kaukázusban.)

nagy csaták nyomai már elmosódtak ugyan, de a Kelet bélyege még ma is rajta van Kaukázus minden típusán. Vadregényes vidékeit, a hegyek buzogó ásványvizeit, bányáit kifürkészték és elfoglalták az oroszok, de az európai kultúra még ma is csak mostoha gyermek ebben a hegyvölgyes birodalomban. Rettenetes csaták, dúló, vérengző háborúk folytak itt a harczias és függetlenségre vágyó hegyi néppel s emberfölötti küzdelmébe került Oroszországnak, míg le tudta őket igázni. Ezen a vérrel áztatott helyen, mint egy orosz geográfus írja, a beteg és egész-

séges a tanult és profán, turista és kereskedő, szóval minden kasztbeli ember megtalálja a vonzót, az érdekeset, a pihenőt, a szórakoztatót és a munkát. Mindennek ellenére Kaukázust még ma is kevés európai keresi föl, pedig ez a darab föld etnográfiai szempontból a legérdekesebbek közül való az egész kontinensen. Kaukázusról — már annyi mindent írtak össze a turisták, újságírók és tudósok, hogy — báró *Uszlár* szavai szerint — a sok írással akár a hatalmas kiterjedésű darjáli hegyszorost is be lehetne tömni. Lermontov és Puskin örökbecsű műveiben sok jellemző históriát olvashatunk Kaukázusról. A kilencz és fél millióból álló lakosság zöme a kaukázusi, kisebb része pedig a mongol fajhoz tartozik. Ezek összesen negyvennél több nyelven s vagy százféle dialektusban dicsérik Krisztust, Allahot, Zoroászt, fát, barlangot; sőt még a bukott angyaloknak is akadnak tisztelői.

Novorossijszk kevés látni valót nyújt. Aki elhagyja a hajót, az mind a vasúti állomás felé siet, hogy mihamarább Kaukázus fürdőhelyeihez érjen. Kellemes változatos vidékeken haladunk, de a vad, a félelmetesen szép Kaukázustól még messze vagyunk. A «*Minerálnijá vodh*» állomásnál leszállunk s bepillantunk a közeli fürdőtelepek költői szépségű völgyeibe. Nincs hely, hol a természet oly pazar forrásokból ontaná a különböző hatású ásványvizeket, mint a *Bestáu* és a *Masuka* hegyek aljában elterülő gyógyhelyeken. *Pjátigorszka*, *Kiszlovodszka*, *Zselyiznovodszka* és *Eszentuki* Kaukázus elsőrangú fürdőhelyei közé tartoznak. A pjátigorszki forrás csodálatos gyógyerejét már *Nagy Péter* czár is ismerte s azt tartják felőle, hogy alig van betegség melyet meg nem gyógyítana. Itt üdült egykor a tépelődő *Lermontov* is, az oroszok halhatatlan poétája. Minden hely, minden zug — az ő emlékének van szentelve. A nagy poéta lelki tragédiáiból legtöbb titkot rejteget a *Masuka* hegy barlangja, hol a forró nyári napokon — kerülve a verőfényt és az életnek örülő, kaczagó embertömeget, a legszívesebben tartóz-

A Masika-hegyi Lermontov-barlang. (Kaukasus.)

kodott. Innen gyönyörködött a vadvirágos völgy hangulatában, itt leste a lenyugvó nap gazdag színjátékát; merengett, írt, filozofált, töprengett a gyarló emberek egoizmusán, majd istentagadó lett s végre rájött, hogy ő sem különb a többi halandónál. Lermontov merész szárnyalású

Lermontov szobra Pjátigorszkbán. (Kaukázus.)

művei érdekesebbek, mint az egész orosz nemzet története. Kezdetben ő is boldog volt, ő is hitt és szeretett, mint sokan a milliók közül, de aztán meghasonlott; — gyötörte az élet, a céltalanság s mondják, hogy «az öröm

feltűnő mosolya játszott az arczán, amikor *Martinov*-val meggondolatlan és végzetes kimenetelű párbajba keveredett.» Pompás szobra ott emelkedik a pjátigorszki boulevard közelében. Mély gondolatokba merülve kezére támaszkodik, sötét szemei 'hidegen tekintenek a gyógyhely sétányaira, melyekbe egykor az ő érdekes alakja és fényes szelleme öntött életet. Szerette a mámoros kikeletet, a dalos madarak csevegését s a hegyi patak zúgását; de kétszeresen szerette a lombtalan fák bánatos sóhaját s a hideg téli tájak hangulatát. Sokszor mondta, hogy «szebb, felségesebb Pjätigorszki boulevardja a csikorgó téli napokon, mint a virágfakasztó május melegében».

A regényes fekvésű kaukázusi fürdők közül, a fényűzés és forgalom tekintetében elsőhelyen áll *Kiszlovodszk*. Ez a fürdő a gazdag tatárok és cserkeszek Montecarlója. *Pjätigorszki* a betegeké, *Kiszlovodszki* a dőzsölöké. Világvárosi zaj, pezsgő, gondtalan élet, keleti pompa s a botor költekezés nyári tanyája ez a fürdőtelep. Lakosságát már Lermontov is két csoportba osztotta: «nyuzókra és megnyüzottakra». A pazar berendezésű fürdőtelep legvonzóbb pontja a hatalmas *nyárfa allé*. A gyönyörű, szaabályos fasort *Voronczof* herczeg, Kaukázus egykori helytartója ültette. A kellemes sétány végpontján emelkedő *Nárczán* képtár is az ő művészi törekvéseinek a gyümölcse. A képtár és a színház közelében pedig ott forr, buzog, háborog a szénszavas *Nárczán* forrás. Kellemes üdítő vize bőségesen ellátja egész Oroszországot, sőt még a messze fekvő Keletnek is jut belőle. Huszonnégy óra alatt átlag 210 ezer hatalmas veder vizet szolgáltat. A forráshoz épített nagy díszcsarnokban sokszor kivirradtig dőzsölnek, tánczolnak. Kaukázus *tatár*, *lyezgin* és *cserkesz* eleganciája itt ismerkedik s a Kelet aranyifjúsága is többnyire itt szokta megoldani a házasság nem könnyű problémáját. Nagy híre van ezért ennek a fürdőnek Kaukázusban s egész

Oroszországban. «Aki jól akar mulatni, költekezni, meg-
nősülni vagy férjhez menni az menjen Kiszlovodszkba»
mondják az oroszok.

Mingrél férfi. (Kaukázus.)

Kaukázus fürdőinek, — az enyhe, állandó éghajlat, a
fekvése, de különösen a különböző nemzetiségek tarka-
barka színvegyülete sajátos, megkapó festőiséget kölcsö-

nöz s a nyugateurópai ember lelkére a látványosság ingerével hat. *Oroszok, kabardok, gruziaiak, cserkeszek, perzsák, örmények* és még a hány tipusa van ennek az újkori Babilonnak, az a nyár idején, mind ide sereglik. Aki ezeket a festői — sőt harcias színezetű jelmezbe öltözött népfajokat közvetlen-közeiről látni akarja, az a kora reggeli órákban siessen a Nárzán forrás ivócsarnokába. Itt halad előttem egy pöffeszkedő, délczeg természetű *mingrél*. Az ember azt hinné, hogy valamely magasabb rangú kozáktiszt adjutánsa. Tetőtől talpig fegyverben és akkora turbánban, vagy báránybőr-sipkában, hogy egy népes gólyacsalád kényelmesen elférne rajta. Ez a merész tekintetű *mingrél* nem a kozáknak segít harcolni, hanem a kozák ellen küzd; különben többszörös birkanyájtulajdonos, messze — igen messze, valahol a felhőkarczó kaukázusi havasok lejtőin. Amit a szent berkek tiszteletére szánt áldozatoknál megtakarított, azt ide hozta Kiszlovodszkba, hogy az orosz kultúra oltárán ragyogtassa ősi fegyverét és fitogtassa vad elegáncziáját. Itt vannak a festői öltözetű *gurjeczek* is. Felér egy moliéri játékkal, amint a tüneményes szépségű gruziai dámák körül sűrögnek-forognak. Ezek a *gurjeczek* azt állítják magukról, hogy előkelő nemzetiségük már a népvándorlás előtt is szörnyen nevezetes volt. Igaz — ma sem az utolsók ezek a kaukázusi lovagok. Legjobb és legrikítóbb nadrágban ők járnak s a kétélű kindzsált kéjes élvezettel markolatig tudják döfni az ellenfél szívébe. A kaukázusi fürdők gazdag népkeveréke már erősen sejteti velünk, hogy az ázsiai törzsek érdekes országában járunk.

IX.

KAUKÁZUS MÚLTJA.

Kaukázus elfoglalása. Totlében diadala. A grúziai hadi országút építése. Vladikaukáz. Achip Oszipov — a csár legvakmerőbb katonája.

A. Oszipov dicsősége. Az oroszok diadala.

Turbános tatárok, báránybórsipkás lyezginék, piros nadrágos, délczeg gurjeczek és Grúzia ragyogó szemű dámái — a viszontlátásra!... Ti harcziás, nyakig fegyverbe öltözött fajok, itt az orosz fürdőtelepeken, hol a kultúra kényszerzubbonyában kell járnátok, bizonyára mások vagytok, mint abban az ősi vadonban, sziklák oldalába vájt füstös falvakban, hegyek szakadékaiban, jégmezők és havasok, zúgó patakok és évszázados várak repkényes falai között, hol a faji szabadság ősi zászlója még leng, félelmetes fegyvere villog, a kontinens legérdekesebb darab földjén, a vadregényes Kaukázusban! Ott fogunk benneteket felkeresni nemsokára, azokban a sziklavárakban, hol a lobogó láng imadásától a kétélű kindzsálig még ma is, minden a népvándorlás törzseinek ősi hazájára, Ázsiára emlékeztet.

* * *

Nincs elegendő magasztaló szó Kaukázus csodálatosan szép vidékeire és szabadságszerető harcziás tőizseire! — Hisz aki csak egyszer is látta ezt a kicsiny birodalmat, az megigézve távozott onnan. Speciálisabb szempontokból tekintve, földünkön lehetnek Iebilincse (>bo helyek is, de a természet pazar szépségű keretében, a dilettáns turista, vagy a tudományos kutató,

sehol sem talál az érdekességek oly gazdag tárházára, mint éppen Kaukázusban. A pompás természeti képek változatossága, a tömördek népfaj, a kultúrának sajátos és még mindig igen kezdetleges stádiuma, az életmód, a vallás, a szokások, melyeket a Nyugat raffinált civilizációja még ki nem kezdett; ezek mind olyan jelenségek, hogy még nagy időn át az újdonság ingerével fognak hatni a művelt Nyugat emberére.

Mint a titánok vára, úgy emelkedik a *Kaukázus* Európa és Ázsia között s magas sziklafalaival, mint valami haragos őr, szinte félelmetesen tekint erre a korhadozó öreg Európára. «Gyönyörűséges föld, Isten két kezével megáldott kis paradicsom ez a férfias szépségű Kaukázus», mondja Lermontov. Kiterjedése az orosz topografusok számítása szerint mindössze 412.614 négyzetversztet tesz ki, s ezen az aránylag kicsiny területen mégis annyi történelmi esemény zajlott le, hogy e minőségében Kaukázus talán páratlanul áll a földön. Északról a donvidéki katonaság guberniuma, délről pedig az ázsiai értelemben vett Törökország s mintegy 600 versztnyi (verszt orosz mértékegység; egy verszt: 1076-99 méter) vonalban Perzsia határolja. A Fekete tengertől a Kaspi tengerig komor felhő gyanánt húzódik középen az 1200 verszt hosszú kaukázusi hegyláncz. Ez az impozáns sziklafal csaknem két egyenlő részre osztja a Kaukázust. Egy lapályosabb és erdőtlen északra s egy igen változatos felületű délre, mely földrajzilag *Transkaukázia* elnevezés alatt ismeretes.

A Kaukázus elfoglalása emberfölötti munka volt! Nem csoda, mert hiszen a síksághoz szokott orosz nép sehogy sem tudta megközelíteni a felhők magaslatába nyúló hegyóriásokat, hol a sziklakatlanokban élő törzsek oly biztonsággal járnak, mint a szikláról-sziklára szökkenő vadkecske. Mindössze egy évszázada annak, hogy Oroszország kezébe került a Kaukázust. A tizenhat évig tartó szakadatlan küzdelemben itt pusztult el az

orosz hadsereg színevirága, a hegyilakók ortvámadásától. Históriai szempontokból a Kaukázust az orosz nép még ma is második Szibériának mondja, mert akit a vad kaukázusi törzsek elleni harcra küldtek, az csaknem bizonyosra vehette, hogy sohasem fogja viszontlátni a moszkvai szent Kreml ragyogó templomait. A Kaukázus-hoz sok árnyék, gyász és szomorúság emléke fűződik, mint akár a fagyos Szibériához. Minden picziny zuga átázott az orosz katonák véréből. Az elesett orosz hősök iránti kegyeletének, Lermontov egyik művében igen jellemzően ad kifejezést: «Úgy érzem, hogy nincs jogom ezen a helyen járni, amely fel van szentelve az orosz katonák vérével, a szomorúság, szenvedés és halálhörögés fekete emlékeivel!...» A Kaukázus voltaképeni meghódítása már *Rettenetes Iván* alatt veszi kezdetét, kinek 1552-ben a pjátigorszki cserkeszek már nemcsak, hogy meghódolnak, de még szolgálatába is lépnek. Ezután többször tett kísérletet az orosz hadsereg, hogy bepillantson a Kaukázus bércei közé, de mindannyiszor sikertelenül. A Kaukázus félelmetes és veszélyes hegygerinczén keresztül, először 1770-ben vonultak át az orosz csapatok, *Totlében* vezetése alatt, aki nemcsak kitűnő és vakmerően bátor generális volt, de ezúttal még ügyes s találgató topografusnak is bizonyult. Ez a merész és sikeres vállalkozás a Kaukázus partialis bukását jelzi. I-ső Sándor cár alatt *Grúzia* már Oroszországhoz van csatolva. 1804-ben rákerül a sor *Imeritiám*; 1867-ben elfoglalják *Mingreliát* s végül nem maradt más hátra, mint a Kaukázus keleti része, a vad *Dagisztán*, A kaukázusi háborúban a vad dagisztáni törzsek hódoltak meg a legkésőbbben.

A megközelíthetetlen sziklatatlanokban élő törzsek leigázása tömérdek pénzébe és vérébe került Oroszországnak. Az út, melyen az orosz hadsereg keresztül-vonult Transkaukáziába, nemcsak fáradságos, de szerfölött veszedelmes is volt. Nem használta azt más, mint

a bámulatos ügyességű, sziklán nőtt hegyi lakók, akiknek talán még ma sem jutott volna eszükbe, hogy a félelmetes sziklaszakadékokon átvezető utat kiépítsék. Oroszország érdeme, hogy a Kaukázus jéggel, hóval borított hegyóriásain keresztül *harminczhat* nap helyett, ma már két nap alatt juthatunk el Vladikaukából — Tiflisbe. A kétszáz versztnyi országúton kívül még két-három nevezetesebb hegyi útja van a vadregényes Kaukázusnak, de ezek távolról sem oly gondozottak, czélszerűek és érdekesekek, mint az 1863-ban *Báriátinszkij* gubernátorsága alatt befejezett «*gruziai hadi országút*». Ezt használja a turista, az etnográfus, az orosz katona, az érdekességet kereső utazó s ezen bonyolítják le *Transkaukazia* és Oroszország kereskedelmi forgalmának javarészét.

Vladikaukából kell kiindulnunk, hogy szívébe nézhessünk a titokzatosan érdekes Kaukázusnak. Ez a város adta az oroszok kezébe azt a kulcsot, melylyel a népvándorlás birodalmának kapuját maguk számára megnyitották. *Vladikaukáz!* Már az orosz elnevezése is igazolja, hogy akié ez a város, az birtokosa egyúttal az egész Kaukázusnak. A vadregényes grúziai út látogatói, biztató jelenség arra, hogy a *Terek*-parti városból egyszer hatalmas központ lesz. Szívósság, hatalom, pénz, vér és emberfölötti munka kellett ahhoz, hogy kézrekerítsék Vladikaukáz s leigázzák a sziklaodúkban tanyázó vad kakázusi törzseket. Hogy micsoda hősieks elszánt-sággal harcoltak itt az orosz katonák, elegendő a város közepén eme kedő *Achip Oszipov* feliratos emlékoszlopára tekintenünk. Megrázó emléke ez a vakmerő bátorságnak! *Oszipov*, az egyszerű paraszt katona, amikor látta, hogy a ravasz hegyi lakók már-már kézrekerítik az orosz csapatok puskaporkészletét, odarohan, beletemeti magát a gyilkos por kellő közepébe, hurrát kiált, felrobbantja, ő maga darabokra tépve repül a magasba, de szeren-

csésén eldönti a csata sorsát. Így lett Vladikaukáz az oroszoké és így lett A. *Oszipov* Oroszország legelső katonája. Hősi nevét a csár rendeletére sohasem felejtik ki a napi parancsból és a tábori imákból.

Oszipov! Oszipov! Nyugodtan pihenhetsz sírodban. Harczban a harczos többet nem tehet; büszke is rád a csár minden katonája, s mintája vagy a legvakmerőbb *tereki* kozáknak!...

X.

A GRÚZIÁI HADI ÚT.

Utolsó este. Estély a vladikaukái sport klubban. A delizsáncz előállott. A grúzai hadi oszágúton. Az utasok ellenségei. Ingus rablók a grúzai úton. A darjáli hegyszoros. Tamara vár romjai. A grúzai császárnő legendája. Ötszázezer aranyrubel története. Zivatar a darjáli szorosban.

UTOLSÓ este! — Holnap ilyenkor, — szólott udvariasan a posta-delizsáncz grúzai származású kaulauza, — ott hálunk valahol a hősipkás *Kazbek* tetején. Előjegyezte a nevemet, megsodorta hatalmas bajuszát, fitogtatta a naprendjét s látni engedte báránypőr sipkája alól azokat a beforrst sebeket, melyeket a grúzai hadi országúton a rabló gorczokkal és csecsenczekkel való küzdelemben kapott. Valaha életveszélyes vállalkozás volt a grúzai úton végig utazni. A hegyi lakók orvtámadásainak minden pillanatban ki volt téve az utazó, pedig már akkor is bátor kozákcsapatok őrizték Kaukázus országútjait. Most azonban már más világ van Kaukázusban is. A nyári hónapokban igen sok orosz turista keresi föl Vladikaukái, ahonnan a festői szépségű grúzai út bebarangolására indulnak. Aki a delizsánczon jó helyet akar kapni, annak az indulás előtt legalább két-három nappal jelentkeznie kell a postahivatalban. A terszkij-i kormányzóság székhelyétől azonban nem olyan könnyű az elbúcsúzás, mint más unalmas, szürke mezővárostól. Még ha azt is tudja a turista, hogy néhány évvel ezelőtt a helybeli lakók még a legelső hotelben is gyilkoltak és rabol-

tak Vladikaukázban, még akkor se siet innen, mert ez a város már határozottan kaukázusi jellegű s a törzsek érdekes, tarka áradata fogva tartja az idegent.

Kabard-csoport. (Kaukázns.)

A nyári kert sport-pavillonjában vígan voltak, amikor odaérkeztem. Villamos fényárban úsztak a zöld gályákkal díszített termek. Épen egy jótékonycélú fényes

táncmulatságot rendeztek a helybeli kaftános notabilitások. Mindenki a legfényűzőbb nemzeti ruháját öltötte magára. Szeszélyes művészek fantasztikus farsangi jelmezestélye unalmas szürkeség ehhez a színes ázsiai tömeo--hez. Előkelő grúziaiak, kabardok, lyezginék, cserkeszek s még sok más típusa ennek a hegy-völgyes birodalomnak, ázsiai értelemben vett kifogástalan gavallériával rendezett estélyt adott. A szokatlan jelmezek kiabáló tarkasága néhány percz alatt elvesztette minden bizarrságát, mihelyt a fajok külön csoportokban tömörültek. A tatár *baulbszi* (zenész) hatalmas dobpergéssel jelezte a tánezot. A *lyezginka* (kaukázusi nemzeti táncz) kecses, hajlékony mozdulataiban kibontakozott a nyúlánk termetű, szép asszonyok és férfiak ritmikus taglejtése, melyet a kaukázusi fajok különös etikettszabályai egy perezre sem tettek unalmassá, vagy Ízléstelenné.

Aranyaszomántos, hófehér, piros, kék és fekete kaffanok kecsesen libbentek a tüzes lyezginé gyors fordulójánál. Szürke, fekete, fehér és barna báránybőrűszipkák, ragyogó orosz bagariacsizmák, villogó ezüstnyelű kindzsálók; magas, karcsú termetű lyezginék és kabardok, napbarnította arcok, csillogó fekete, merész vállalkozást rejtő szemek, a nők pazar színekben pompázó nemzeti viselete, az elektromos ívlámpák (már ilyen is van Vladikaukázban) fényáradatában, leírhatatlan hatást gyakorolnak arra, aki a Kelet törzseit még nem látta ünneplőben. S amikor ez a kaleidoszkopikusan hullámzó színes tömeg tüzes *kabard* vagy az izgató ritmusú *tülümbás* tánczba fog, egy mesevilágba, a tündér királyleányok lakodalmi ünnepére ragadja a képzeletet s a részegítő mámorból csak a fölkelő nap beszüródő aranyugaraí rázzák föl szívünket, jelezvén a komoly valóságot, a nappalt. Kivirradtig tartott az ünnep, fáradhatlanok a tánczban és a mulatozásban, akárcsak mi, temperamentumos magyarok.

A delizsáncz előállott. Mindenki elfoglalja a helyét. A négy kabard ló már erősen toporzékol. A podgyászokat erős kötelekkel odaerősítik a postakocsi födélzetéhez. A kaftános kalauz övéhez illeszti az élesre fent kindzsált. Báránybórtarsolyába helyezi a töltött revolvert, jelzőkürtöt is akaszt a nyakába, hogy a hegyi út veszedelmes fordulóinál kitérőre figyelmeztesse a szembejövőket. Fölszállunk mindannyian. A kocsis a fűрге moká-

Dárjál-hegyvidéki férfi. (Kaukázus.)

nyok közé csördít. A nehéz kocsi átrobog a Terek magasra épített fahídján s néhány percz múlva hátunk mögött már csak egy nagy porfelhő jelzi a gruziai út kiinduló pontját, Vladikaukázst.

Nemsokára bekopogtatunk a népvándorlás irtózatossziklakapuján s bekalandozzuk a félelmetesen szép Kau-

kázust Hűséges útitársunk lesz a zúgó *Terek*, a habzó *Aragva* és Lermontov tüzes «*démona*». A Noé tervei szerint készült öblös postakocsi kifogástalanul halad. Az apró, de szívós kabard lovak úgy mennek, mintha a mesebeli sárkányok ivadécai volnának. Gyorsan odaérünk a történelmi nevezetességű «*Darjálh* hegyszorosba. A komor völgy sziklaóriásai között bátyyszerű épület ötlík a szemünkbe. Merész, parancsoló tekintetű kozákok laknak benne, a vadregényes és veszedelmes gruziai út becsületes és kitartó ó'rei, kik szigorúan ügyelnek a néphullámzás nyers és prédára leselkedő ivadékaira.

Megrázkódunk, megborzadunk a *Darjáli* kapu sziklafalaitól, mintha a história könyörtelen ítélő'széke elé kerülünk volna. Nemzetek tragédiája játszódott le ebben a keskeny sziklaszorosban. Itt zajlott le a mohamedán szekták élet-halálharca. A história s a hagyományok szerint *Derbent* vidékein keresztül erre vonult be Ázsiából Európába a népvándorlás minden törzse. *Mirván* ibériai császárt illeti a nagy dicsőség, ő építette ezen a vidéken az első várat. Ez volt egyúttal a régi Grúzia egyik végvára. A hagyomány szerint erre vonultak keresztül a hunok és az avarok — s Kaukázus majd minden törzse.

A nyolczadik században már a kazárok és arabok háziuraskodnak itt s a XII-ik században Ázsiának már majd minden törzse magáénak vallja Kaukázust. Az 1189-ben átvonuló kereszteshadak ivadécai még mais itt élnek a gruziai út mentén s rendkívül büszkék őseikre. Fényes hadi ruhájukon ott viselik a virágok közé kivarrt keresztet. Az oroszok először a XVI-ik században jelentkeznek ezen a vidéken, amikor Kachétia fejedelmének gazdag ajándékot vittek a moszkvai Kreml kincseiből. A XVIII., sőt még a XIX. században is napirenden voltak itt a rablások. Volt rá eset, hogy a hegyi lakók száz főből álló karavánt is, fényes nappal, minden czeremónia nélkül kifosztottak és legyilkoltak. A múlt század leghírhedtebb és legfélelmetesebb rablója *Tato-Czalükidze*, akinek való-

ságos hadserege volt a tifliszi guberniumban. A rablók ebben az időben nemcsak muzulmánok, de még keresztények is, leginkább osszéték, lyezginék, tusinok és örmények, akik vakmerőség dolgában erősen versenyeznek Kaukázus legendás hőseivel s állandó mozgósításban tartják a kozák őrszemeket és a rendőrséget. Legnagyobb rablás folyt a *Szunsi* nevű ingus falu környékén. Ez a nyomorúságos község különben még most is csupa rablók-

Dárjál-hegyvidéki nő. (Kaukázus.)

ból áll. A kaukázusi rabló nemcsak kindzsállal, hanem revolverrel, sőt vontcsövű puskával van fölfegyverkezve. A grúziai úton még nem is olyan régen, csak úgy lehetett közlekedni, hogy az utasokat már jóval napnyugta előtt az állomásokon helyezték el s reggel nem indultak el korábban, csak mikor a kozákcsapatok már az útszéleken czirkáltak.

A dárjái hegyszoros legnevezetesebb pontja az óriási feketeképű sziklatömbön épült, de most már romokban heverő *Tamara* vár. A legendák ködébe burkolt erősség nagy szerepet játszott a grúziai császárnő korában. A szürke romok törmelékeiből még kísért Grúzia tündéri szépségű uralkodónője. Mondják, hogy szerelmi hevében leszáll a tajtékoz Terekhez s igéző mosolylyal *Darjál* sötét ölébe csalja a vándort. Történelmi alakja már szétesett s a grúziai nép hitében ma már csak a legendák Tamarája él. Lermontov örökszép balladája és Zichy mesteri rajza élénk színekben őrzik «az angyali bájú sátán romantikáját». Kazbek felől, a tuzemczek szerint *Beslam-kartá*-ról óriási hófúvások jönnek a dárjái szoros felé és sokszor annyira betemetik, hogy heteken át szünetel a forgalom. A gyakori orkánokról az utat őrző kozákok már sok mende-mondát hoztak forgalomba. Egyik-másik, ha megkésve érkezik a családjához, azt szokta mondani: «A zivatar a Tamara vár romjaitól átrepített a Terek túlsó partjára, nagy kerülőt kellett tennem, hamarabb nem jöhöttem, mert onnan ismét egészen a Sztolovájá-goráig repültem. Bajom nincs, csak a vutkis üvegem törött el útközben». A dárjái hegyszorosban a 70-es években oly zivatar dühöngött egy ködös őszi napon, hogy épen a Tamara vár romjai alatt haladó postakocsit, mely állítólag 500 ezer rubelt vitt aranyban Tifliszbe, az orkán lesodorta az útról a Terek sziklái közé s lovastól, mindenestől annyira betemette mázsás kövekkel, hogy mai napig nyoma veszett. A rabló ingusok és tuzemczek, ha erre vetődnek, még ma is nagy izgalommal állnak meg a sziklarakás előtt, mely alatt 500 ezer csengő aranyrubel pihen zavartalanul. A dárjái kozákórság állomásától még egy pillanatra fölbukkannak a Tamara vár szomorú omladékai, de a merész kanyarulatnál, melyen befordulunk Kaukázus hegyóriásai közé, csakhamar felhőkbe borul a démoni szerelem szétrombolt tanyája.

KABARD-VILÁG.

Kaukázus régiségei. A delizsáncz-kalauz naprendje. A kazbeki kristályok. Ingusok sásfészke. A kabardok élete. Kabard lakodalom. Lakodalmi felköszöntő. A grúziai út veszedelmei. Pihenő a kazbeki állomáson.

KÉTSZÁZ verszt! Ennyi a gruziai katonai országút hossza. *Jermolov, Voronczof és Cziczánow* herczegé az érdem, hogy ezen a vakmerő szerpentinúton ma már két nap alatt jutunk el hegyen, völgyön, szakadékokon és havasokon keresztül Grúzia verőfényes, szelíd földjére. Ők tették járhatóvá és biztossá ezt az utat, melyen *Lázárev* parancsnok idejében 32 pár ökörtől vont árban, nagy erőmegfeszítéssel, sokszor egy teljes hónapig gyötördött az utas, még Tifliszig tudott vergődni.

Tamara históriai nevezetességű várán túl az út már folytonos emelkedőben van. Delizsánczunk minden baj nélkül halad előre. Már csak néhány állomást kell elhagynunk s túl leszünk még a *zivataros felhőkön* is. Úton-útfélen vad környezetben festői bástyák, ezer-ezerkétszáz esztendő s keresztény grúziai templomok, várak és fejedelmi paloták omladékai szürkülnek. Dicsőséges korok vénséges tanúi ezek. Minden vár, minden völgy egy-egy maroknyi törzs küzdőtere és menedékhelye volt. A kóóriásokat rég kikezdte már a kegyetlen idő, de a fegyverben álló fajok karaktere még mindig a régi. Nincs ennek a földnek még egy olyan helye, hol annyi harczias néptörzs oly kegyetlenül mérkőzött volna egymással, mint a

vad, a félelmetesen szép Kaukázusban. Egy zivataros évszázad tűnt el a semmiségbe, hogy Kauzázus az oroszok birtokában van s e tengernyi idő alatt csak annyiban változott a helyzet, hogy az orosz kultúra védőszárnyai alatt némileg könnyebb szerrel közelíthetjük meg a kaukázusi néptörzsek otthonát, mint annak előtte.

Itt a vadregényes Kaukázus! — kiáltja a grúz kalauz. — Ráüt a kindzsáljára s büszkélkedve meséli, hogy huszonötévi szolgálat alatt mi minden történt övele. Előrántja s megvillogtatja a nap sugaraiban azt a kétélű gyilkos szerszámot s a kaukázusi fajok harcziás önérettességével elmondja, hogy ezzel az apjától örökölt kindzsállal már nem egy *ingust* küldött a másvilágra. Legszebb harcizom (a harcizot és a verekedést a kaukázusiak *szép*-nek nevezik) akkor volt, mondja nagy büszkén, amikor az öreg perzsa sah járt minálunk. Épen itt támadtak meg bennünket — s azzal rámutatott egy rendkívül merész sziklaszakadékra. Igaz, megsebezték a fejemet s mindkét karomat, de a támadókat mégis helybenhagytam. Itt a naprendem, ezt kaptam azért a kis verekedésért — a felséges úrtól. Rettegnek is azóta éntőlem a vad-orzók ! Aki velem utazik, annak nincs mitől félnie. A marczona kinézésű grúz élményei olyan bátorságot öntöttek mindnyájunkba, hogy többé egyikünk se gondolt *töltött* revolverére, melyet eddig állandóan kezünkügyében tartogattunk.

A trombita harsog, az ostor pattog, a lovak prüszkölve igyekeznek a sziklás úton, mely perczről-perczre mindinkább merészebb és veszedelmesebb. Jobbról lezuhanással fenyegető sziklatömbök, balról a szédületes mélységben, a vad mormolássai rohanó *Terek*. A keskeny hegyi úton itt-ott már fölbukkan Kaukázus egy-egy délczeg típusa. Kezét harcizra készen, állandóan a kindzsálján tartja, mintha leszámolásra készülne a delizsancz békés utasaival. Majd apró *kabard*, *graziai* és *ingus* gyerkőczök, sokszor paradicsomi dreszben rohannak a

kocsi elé, éktelen sipítással fölkinálják Kazbek csillogó kristályait s miután jajveszékelő hangon kiharcoltak egyikét kopeket, szörnyű ordítással eljárják a tüzes *lyezgin-kát* (kaukázusi táncz). Egy pillanat múlva már ott terem-

Kabard férfi. (Kaukázus.)

nek a kopár sziklafalakon, melyeknek hasadékaiból villogó szemük tovább leselkedik a közeledő idegenre. Ha már itt járunk a veszedelmes hegyi lakók falvai közelében,

vessünk egy pillantást az *ingusok* sasfészkébe. Ezek a rablók még ma is azt állítják, hogy nem alattvalók. Dicsekszenek függetlenségükkel s nagyra vannak hatalmas őseik birodalmával, — amely sohasem létezett. Télen fonnak, szönek. Ők és a *kabardok* készítik a *burkát* — a kaukázusi zivatarköntöst. Nyáron sziklához lapulnak, lesik a prédát, rálőnek az utasra, kifosztják és sokszor kikötnek még a merész kozákörséggel is. Kaukázus legfélelmetesebb rablói ők, akik állandóan foglalkoztatják a rendőri adminisztrációt. Egész falvak csak rablásból élnek, ez már fajbéli professziója a kóborló ingusnak. Fegyverben áll a kabard is, mint minden valamirevaló hegyi lakója a zord Kaukázusnak, de a büszke *cserkeszek* rokontörzse már többet ért a becsülethez, mint az *ingus*. Megelégszik a legsilányabb táplálékkal s a mindennapját emberfölötti fáradtsággal — úgyszólván a kősziklából teremti elő. Szennyes, füstös viskójában, mely úgy tapad a kősziklához, mint valami sasfészek, — érintetlenül őrizte meg faji szokásait. A kabardok társas életet élnek, kedvelt szórakozásuk zene, táncz, ének és mese. Ha keresztény a kabard, egy feleséget vesz s azt tartja, elég, ha egy veszekszik a háznál, sőt sokszor a nagy nyomor miatt azt is megbánja, ami elvégre nálunk is megesik. Ha azonban török származású, akkor ősi szokás szerint valóságos háremet rendez be Kaukázus bércei között. Mielőtt a házasság megtörténnék, megállapodnak a *kalim-ban*, vagyis a menyasszonyi hozományban. A *kálím* áll két tehénből, egy hegyászó lóból és két egészséges ökörből. Az «egészséges» ökörré egy idő óta különös gondjuk van a kabardoknak, mert sokszor oly csendes kimúlásra áhító, agyonkínzott állatokat hoztak ajándékba, hogy még a lakodalom napját sem tudták megérni. Aztán, ha a *Korán* versei szerint kimondták a boldogító igent, lakodalomhoz látnak, amely csodálatos módon hasonlít az ősi magyar dínom-dánomhoz, amikor nem volt neveletlenség csontokkal dobálózni. Durrog a pisztoly, csillog-

villog a gazdagon díszített kindzsál s az öröm jeléül báránybőr sipkák röpködnek a levegőben. Elvágják a menyecske *saffián* fűzőjének jól elrejtett szalagját, megjelen a kabard hősmondák hegedőse s olyan lakodalmi örömjaj támad a füstös sziklafaluban, hogy a kabard néphiedelem szerint — még a kazbeki jégóriások is elmozdulnak a helyükről. A kabardok legkedveltebb itala a sör. Fontos szerepe van, különösen a nagyobb ünnepeken, kiváltképpen a lakodalmakon. A kabard nem tud oly felköszöntőt mondani, melyben ne dicsőítené a sót és a sört. Minden kabard felköszöntő *ámen*-nel végződik. Hadd álljon itt a sok közül a legnépszerűbb:

«Adjon Ég az ifjú párnak
Minden jót,
Minden évben legalább tíz
Fuvar sót.
S adjon hozzá még vagy nyolczvan
Fuvar árpát,
Adjon az egész falunak
Nagy bő áldást.
Telisteli minden házba'
Legyen kilencz láda árpa.
Még ki is csorduljon,
S nekünk annyi hulljon
Belőle le a földre,
Hogy elég legyen sörre ...
Ámen.»

A füstös sziklaszoba közepén egy koromlepte *mún-gál* van elhelyezve. Ez a tűzhely, amolyan ősi tatárkemence, melyen a zamatos *saslik* (nyárson sült báránypecsenye) készül. A háziasszony a klasszikus idők vesztaszüzeire emlékeztet. Állandóan otthon ül, sző, fon s ügyel a tűzre, hogy ki ne aludjék. A férj után, aki a sarokban bárányprémeikkel leterített kőrakáson lustálkodik, legnagyobb úr a háznál: a füst. Elszédültem, amikor gruziai kalauzom védnöksége mellett egy ilyen kabard otthonba benyitottam. Egy kis *saslik*, *gyümölcs*, *csurek* (lepényfajta) s egy kis *tej*, ebből áll a hegyi lakók táplálkozása.

Ha e négy főétel együvé talál kerülni, az vagy lakodalmat vagy sátoros ünnepet jelent.

Leszámítva a kabardok derűs lakodalmi mithoszáát, bizonyos, hogy azok a hómezők, gleccscserek, melyek grúziai

Kabard nő ünneplőben. (Kaukázus)

utunkban most éppen szemünkbe csillognak, a legtöbb szerencsétlenséget a *darjái* hegyszorosban idézték elő. Nyolcz óriási gleccser ereszkedik a Kazbekről a Terek sziklás ágya felé. Szépségben, vakító csillogásban vetekesnek

egymással. Ezekre tesz kirándulást az, aki a kaukázusi jég- és hómezők megkapó tájképeiben gyönyörködni akar. Legnagyobb és legveszedelmesebb közülök a *Devdorákszki* és mert legveszedelmesebb, a kíváncsi turistavilágot épen ez izgatja legjobban. Az öreg jégóriás már rég nem vett részt a kabardok és gruziaiak lakodalmán. Utoljára 1832-ben mozdult meg, de ezt a nagyszabású kirándulását már a hóbirodalom lakói se fogadták szívesen. Hatalmas orkán kerekedett a Kazbek felől, a gleccser lezuhant és két versztnyi távolságban eltemette az utat és betömte a *Terek* folyó völgyét hóval, jéggel és vándorkövekkel. Negyvenyolcz öl magasságban feküdt a fagyos törmelék s két teljes esztendő kellett hozzá, míg a kaukázusi nap kegyelméből fölolvadt s a Terek medrében a pusztulás útjára elindulhatott. Az utasokat ezen az óriási jégasztalon keresztül, kötelekhez erősített ládákból csúszatták egyik végtől a másikig. Csaknem a XVII-ik századig, kizárólag Kaukázus vakmerő hegyi lakói és a Terek partján kóborló s rablásból élő törzsek használták a merész kanyarulatokban kígyózó gruziai utat. 1770-ben még a gondosan fölfegyverezett orosz hadsereg is igen sokszor nagy vereséget szenvedett a hegyi lakók támadásaival szemben. Most pompás utak, jól megépített hidak hófúvások ellen menedéket adó állomások és vendéglők, kellő biztonságot nyújtanak Kaukázus látogatóinak. Mielőtt az oroszok birtokukba ejtették volna Kaukázust, csak egy útja volt ennek a vadregényes országnak s az is közvetlenül Kazbek veszedelmes jéghegyei mellett vezetett el s szomorú sors várt arra, aki a Kazbeken át télvíz idején igyekezett Vladikaukából — Tifliszbe.

*

Harsan a kürt. Itt vagyunk a gruziai út legszebb pontján, a kazbeki állomáson. A lenyugvó nap arany sugaraiban még vakítóan ragyognak a hósípkás csúcsok, de idelent, a lábunk alatt tátongó mélységben, — már zivataros sötét éjszaka...

TEREK ÉS KAZBEK LEGENDAKÖRE.

A kazbeki állomás vendéglőse. Egy kis félreértés. A zúgó Terek sírgödre. A száműzött Lermontov. A Terek adományai. Szameba-Czminda teplom. Kazbek legendaköre. Az Öttestvér havas. Kresztovájá-Gorá. A kabard pásztor dzurnája. Az orosz Simplon.

A leáldozó nap rőt sugaraitól még vakítóan csillogtak a távoli hőmezők, amikor poros delizsánczunk berobogott a kazbeki állomás udvarára. Festői magaslaton áll a grúziai út eme legkényelmesebb fogadója. Alig érkeztünk meg, már hangzott a szokásos *zdrávsztvujtye* köszöntés. Isten hozta önöket, uraim! Kiáltotta felénk már jó messziről a kazbeki állomás temperamentumos vendéglőse. Mondhatom, pompás időben érkeztek. Ha egy-két nappal hamarabb jönnek, akkor valami *aul-i* (falu) kellett volna megostromolniuk, hogy megszállhassanak. Egész csapat vendégem volt. Csupa mérnök és mind jóétvágyú, vérbeli moszkovita. Azt mondták, a vad *Dagisztánba* mennek — szulfurt kutatni. Igazán nevetséges dolog így tölteni a nyarat. Ez is multság, perzselő hőségben ismeretlen vidékeken földet túrni és arany helyett szulfurt keresni. Olyan fáradt, éhes és szomjas vendégeim már rég nem voltak. Minden szobát lefoglaltak, minden *zákuszkit* (előételek) elfogyasztottak és minden *kachetyinszkojé-i* egy-kettőre lenyelegettek. Ott álltunk egy csoportban mindnyájan a nagy terem közepén s már szívesen ettünk volna valamit, de a bőbeszédű házigazda egyre pergett-forgott, gesztikulált és hajlongott. A nagyszabású prolo-

gus után végre rátért arra, ami bennünket is érdekelt. Ne búsuljanak, uraim, szólott nyájasan. Van minden, amire fáradt utasnak csak szüksége van. Épen most érkezett Tifliszből az én kis karavánom, friss itallal és sok más egyébbel. És barátságosan pergett a nyelve tovább, mintha éveken át kikiáltó lett volna valami külvárosi panorámás bódében.

Az érdekes jelenet különben rendkívül szórakoztatott és bámulatba ejtett mindnyájunkat. Hatezer láb magasban ilyen zajos vendégszeretetre bukkanni, csakugyan kivételes jelenség! Meg is barátkoztunk hamarosan. A zamatos kachetyinszkoje gyorsan megoldotta a mi nyelvünket is. Eleinte gyanúba ejtett a túlhajtott figyelem. Kaukázus régi, gyanús közbiztonsága motoszkált a fejemben. Rablásra, fosztogatásra gondoltam, melynek megtévesztő előkészítője a nyájas fogadtatás. Ez a módszer járta valamikor Vladi-kaukázban is. A helyzet azonban gyorsan tisztázódott, mihelyt a delizsáncz tapasztalt kalauza belépett, aki ez ideig a podgyász beszállításával volt elfoglalva. Bizalmasan megsúgta, hogy a mélyen tisztelt vendéglős úr ma megint alaposan be van durrantva. Már nem egyszer hempergett a Terek sziklaágyában, ahová saját vendégei segítették le. Gaszpodin! Ez az úr újévtől újévig minden pauza nélkül — tökrészeg s nincs mulatságosabb figura nálánál az egész Kaukázusban. Födolog, hogy nem kell komolyan venni, mert úgy fülent és tagad, mint a hurokra került rabló ingus — a kozákkapitány előtt.

Már esteledett, de még végigsétálhattunk a Terek sziklás partján, hol a száműzött orosz poéták egész raja merengve gyönyörködött hajdan, Kaukázusnak ihletet adó bércein s szikláról-sziklára rohanó vizeiben.

A Devdorákszki gleccscren túl a grúziai út legszebb pontja a kazbeki állomás. Egy kis pihenő után elindultunk a Terek partján egészen a legközelebbi aulig. Ezt a környéket még a benszülött kaukázusi is a természet csodájának nevezi. Eláll a lélekzetünk. Minden pillanatban

várjuk a kegyetlen, a rettenetes katasztrófát. Jobbról az egetverő sziklafal, balról a Terek feneketlen sírgödre, a pusztulás leselkedik reánk. Az ismeretes kazbeki kanyarulatot minden természetszerető utas gyalog teszi meg. Hatezer láb magasban vagyunk! Körös-körül csend. Semmi nyoma az életnek, csak néha-néha bukkan elő egy-egy kőszáli sas, vagy merészröptű fecske. Zúg, bömböl a Terek, siketítő, pokoli lárma lehet odalent, de ide-fönn csak a lágy szimfóniák melódiája hallik a kataraktás folyó völgyéből. Erre járt a száműzött Lermontov is. Ez a hely ihlette meg legjobban. Itt született egyik legszebb költeménye, *«A Terek adományai»*. Mikor a párbajban elesett Puskin halálára emlékkverset írt, a pétervári parancsnok így szólott hozzá: «Ön írta a költeményt? — Igen! — felelt határozott hangon Lermontov. — No látja, — szólott a parancsnok, — sehogy sem illik, hogy egy nemes ember és hozzá még testőrségi tiszt verseket faragjon. Vannak ehhez más emberek, az úgynevezett költők. Ön egy évre Kaukázusba megy — száműzetésbe.» És a nagy orosz költő nem egy, hanem öt esztendeig bolyongott a vadregényes kis országban s költészetének legszebb virágai itt nyílottak a Kazbek alján, a zúgó Terek partján, »*A Terek adománya*« hangulatos regéjét is itt alkotta a romantikus kazbeki út sziklái között. S a rettenetes mélységben, írja a nagy, orosz költő:

«Habzik, tombol és vad mormogással
Kaukázus bérceiből rohanva,
Versenyezve a viharzúgással,
Ront előre Terek zúgó habja.

De a széles rónaságra érve,
Megszelidül mérges arczatja,
Gyöngesége akkor jut eszébe
És a vén Kaspist imígy szólítja:

«Vén öreg, hej! oszd meg medredet. Már
Rég időtől bolygók önmagamban,
Végý föl engem s folyók oldaladnál.
És követlek szét a nagy világban.

Ott születtem Kazbek sziklacsúcsán,
 Dajkáim a fellegek valának,
 Ott születtem viharok zúgásán
 És erőt a nagy sziklák adának.

És jövök most, hozva ím' magammal
 Jó köszöntést vidám reggeledre,
 És sok apró színes szirtdarabbal
 Kaukázust is önmagát, kebeledre.»

Még egynéhány verszt, a darjáli hegyszoros hirtelen kiszélesedik és előtűnik a zúgó, tajtékzó Terek szülőhelye, a népmesékbe burkolt Kazbek havas. A kazbeki állomáson túl megbűvölő kilátás nyílik a nagy gleccsermezőre s a szomszédos *Kvenem-Mtá-ra*. A 7672 láb magasan a *Szameba-Czmindá* templom virraszt a jéghegyek ragyogó országa fölött. A *grúziaiak* legendája szerint az öreg Kazbek tetején van elrejtve az a jászol, melyben Krisztus Urunk született s nincs halandó, aki ezt a helyet megközelítette volna (pedig mennyien jártak már arra), mert a vakmerőt, aki ebbe a magaslatba törekszik, rögtön lesöpri a zivatar. A *tazemczek* regéje sem érdektelen. A Kazbek tetején maga az ördög tanyázik. Minden hetedik esztendőben leveszi a sipkáját, megrázza hatalmasan s ilyenkor óriási hó- és jégförfögeteg tombol a darjáli hegyszorosban. Még régebbi keletű regék szerint a 16546 láb magas Kazbegről hét gömbölyű szerzetes intézte a világ sorát. Ételt, italt s mindent, amire szükségük volt, közvetlenül az Istentől kaptak. Egy ideig pompás harmóniában folyt a magas adminisztráció, de jött egy bájos turista-kisasszony s megzavarta a komoly műveletet. Erre megszűnt a szerzetesek hatalma s azóta büntetésből a «medve» csillagzatában állandóan ott keringenek a hóbriliánsokkal kirakott Kazbek körül. A hegyi lakók naiv meséi azonban nem riasztják vissza a vállalkozó turistát. Jó időjárás esetén ügyes vezetőikkel két nap alatt könnyen eljuthatunk a regék ködében úszó Kazbek-csúcs legtetejére.

Igaz, hogy Kaukázus havas tetői sokáig megközelíthetetlenek voltak. Nem lépett azokra sem a hegyi lakók, sem az orosz topográfusok lába. Ez az állapot csaknem a hatvanas évekig tartott, amikor Kaukázusról elkészítették az első pontos katonai térképet. A legelső expedíció a *Kabi* ereszkedő kacsARINGÓS útjáról indult a kaukázusi jégmezők és havasok látogatására. Innen már látjuk a jéghegyek közé ékelt kicsiny őrhelyeket, honnan egy-egy nyomorult *összét-család* figyelemmel kíséri a hatalmas gleccserek pályafutását. Rég nem kondult már a hómezők vészharangja; fenyegető veszedelem nincs közelben, mindenki nyugodtan mehet a gruziai út legmagasabb pontjára. A *gudauri* állomásnál már az *Öttestvér* havas veszedelmes határához jutunk. Itt kígyózik Európa legmerészebb és legvadabb hegyi országútja. A mai kor turistája már szerencsés helyzetben van. Az oroszok annyi pénzt áldoztak a gruziai út gondozására, hogy egy darjái kozáktiszt számítása szerint a Vladikaukázttól—Kazbekig terjedő részt, csengő rubelekkel lehetne kiburkolni.

Kaukázus hegyóriásai sehol sem veszélyeztették az utas életét annyira, mint a *Kazbek* és *Oudaur* állomások közt levő területen. Nem is olyan régen még lépten nyomon sziklaszörnyetegek leselkedtek az utasok életére, de a katasztrófát rejtő kőóriásokat szerencsésen szétrobantották s az erős szerkezetű fedett folyosók most már teljesen eltakarják a hegyi út borzalmait. De még így is remegünk a meghatottságtól. Valami különös érzés vesz rajtunk erőt. Feszül minden idegszálunk, vér todul az arcunkba s a hatás pillanatában mintha átéreznők a halál minden szimptomáját. Nagyot lélekezünk, amikor megpillantjuk a kiszélesedő *Perevál* (völgy) üdezőld alpesi lejtőit. Itt a *Kresztovája-Ooró* — a *Kereszthegy!* A kaukázusi hegylánczon átvezető gruziai út csúcspontja! 8000 láb magasban állunk. Leírhatatlan, csodálatos panoráma tárul elénk. A szédítő mélységű *Kájsaurszki* völgyben zivataros felhők kavarnak, ritka fizikai látványosság;

hátunk mögött az örök hó és jég tündéri szép birodalma csillog s a merész lejtők puhazöld pázsitjáról, hol egy-egy grúz vagy kabard pásztor mélázva pengeti *dzurnáját*, — Segantini üde színeinek gazdag poézise árad felénk. Az országúttól mintegy száz ölnyire kisebb kőkereszt kelti föl az utas érdeklődését. Még a merész hegyi bandita is, veszély idején, mint valami bizalmas, jó barátjához, odasimul az egyszerű köemlékhez. *Jermolov*, Kaukázus egykori helytartója emeltette 1824-ben, hogy megjelölje a *Csertőváj-dolinát* s egyúttal a főséges orosz Simpson csúcspontját.

DZSIN-PADISACH HAZÁJA.

Gud hegy legendája. Egy szép összet leány tragédiája. Hó és jégmezők között. Elbrusz, a vén Dzsín-padisach. Prométheusz mítosza. Noé bárkája az örmény legendákban. A harcziás lázok. A dzuárok tisztelete. A gudauri állomáson. Felhők fölött. A Mletszkij szpuszk. A Pronesz-i-goszpodi sziklafal. Ananaur. Zivatar a völgyekben. Négyezer lábnyi esés. Vége a veszedelemnek. Vadvirágos rétek.

AZ örökké füstölgő *Gud* hegy aljában járunk. Télen, nyáron sűrű ködfátyol borítja ezt a legendás vidéket. Sokszor a legforróbb nyári napokon is kaukázusi *burká-ba*. (gyapjúköpeny) kell bújnunk, hogy meg ne fázzunk, meg ne hűljünk. Szegény Gud! Az öreg Kazbek gyártja számára azt a sok szürke szemfödőt. Haragból, boszúból. A szép oszetyin származású *Nyusa* szerelmi bosszúja ez. Egy gazdag *oszetyin* egyetlen leánya itt esett el egy tifliszi tatár kereskedő kindzsáljától. Véres tetemét a gyilkos leányrabló odahurcolta Kazbek vakító havára. Pirosra festette az ártatlan leány vére a tündöklő hómezőt s a véres folt hosszú időn át ott piroslott a csillogó mezők hófehér takaróján. Az oszetyinek legendája szerint a hósipkás *Kazbek* torolta meg a véres tragédiát. Valahányszor a Gud aljában vonult el a gazdag tatár karavánja drága, értékes tifliszi portékával, a vidék öre, a vén Kazbek megleste és sűrű, hömpölygő ködfelhőkkel borította be a Gud körmékén elvezető utat. Itt pusztult el a vakmerő leányrabló, ködfelhőkbe burkolva, lezuhant az útról a mélységbe, az egész vidék örömére. A szerelmi tragédia emlékére Gud derekát

övezve, még ma is ott imbolyog a szép összet leány szemfödője, a Kazbek felől hömpölygő legendás, szürke pára.

Aki Kaukázus jéghegyeiben és vakítóan tündöklő hómezőiben közelebbről akar gyönyörködni, annak a *Kresztovájá-Gorá*-ig (Kereszthegy) csak egy-két kilométernyi utat kell megtennie, hogy elérje a Kazbekkel veteledő jégmezőket. Már a gleccsermezők aljából is oly tündéri kilátás várja az ide rándulót, amelyet sok turista állítása szerint még a geográfiai tekintélyre vergődött *Mont-Blanc* sem nyújt. A kaukázusi jéghegyek számát a hatvanas években mindössze 40-re becsülték, most azonban már mintegy 220 nagyobb és 500 kisebb gleccsért említ az orosz topografusok statisztikája. Kazbektól a Kaspi tengerig csak két nagyobb jéghegy büszkélkedik a felhők felett: *Bázárgvazi* és a *Tekván-Dagh*. Mindkettő meghaladja a 14 ezer láb magasságot. A többi jégóriás a babonás *összéték* szállóigéje szerint, a varázshatású Kazbekhez és a legendás Elbruszhoz vonzódik, de hogy miért, azt egy benszülött se tudná megmondani.

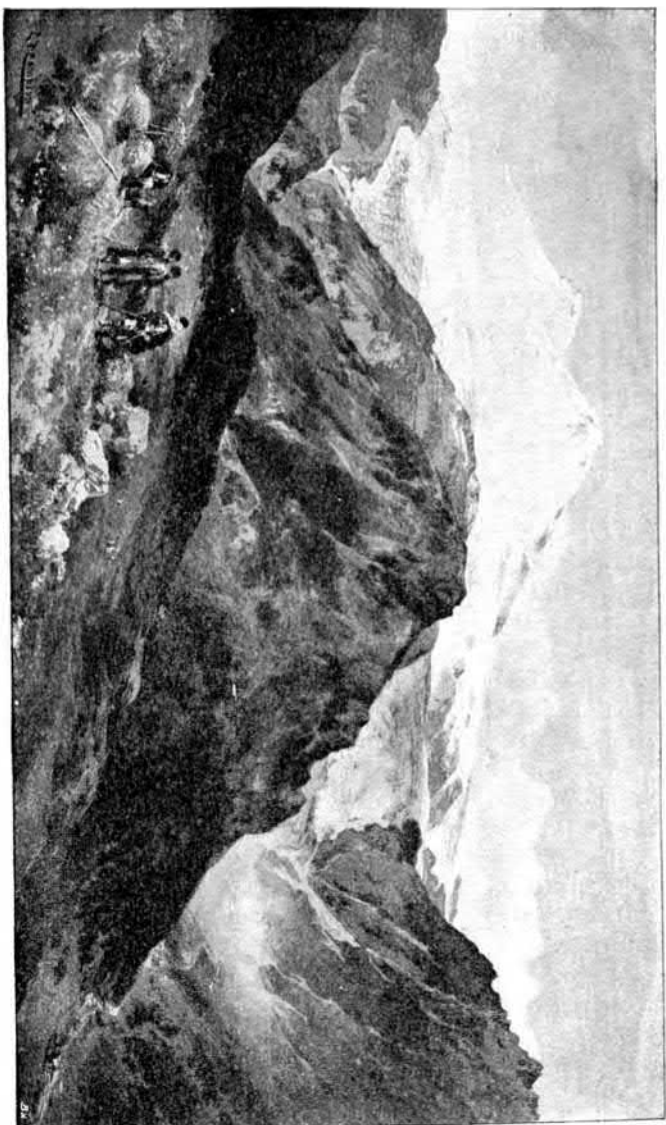
A gruziai út határában lomhálkodó gleccserek túlnyomó része még mindig megközelíthetetlen. Könnyebb szerrel juthatunk föl a Kazbekre, az Elbruszra, mint a szeszélyes fekvésű *Dsanga-Tau*, *Dichtau*, vagy az elátkozott szakadékokban bővelkedő *Donguszorum-m*. Ezen a jégmezőn sok turista céltalanul bolyong, sohasem tud odajutni, ahová törekszik. Több izben hiúsultak meg itt, még a jól szervezett szentpétervári földrajzi társaság expedíciói is. A tudományos expedíció tagjai mind itt lelték sírjukat a *Donguszorum* szakadékaiban. Nem csoda, hisz oly gyakoriak itt a dühöngő orkánok, hogy a halál elől való szerencsés menekülés csak a puszta véletlennek tulajdonítható. Vállalkozó azonban évről-évre akad, mert ami nagyszerű és megrázó ebben a jeges Kaukázusban, azt csaknem kizárólag a *Donguszorum* és a *Bizingi* gleccserek tartogatják a vakmerő és kíváncsi turista-világ számára.

De nincs olyan gleccser, nincs olyan érdekes hegyóriás az egész Kaukázusban, mint az ezer rege világának a hőse: az *Elbrusz*, a vénséges «*Dzsin-padisack*», a «*lelkek császára*», mint ahogyan a mesészerető osszéték nevezik. A 18,571 láb magas Elbruszról még ma is azt hiszik, hogy csúcsa a lelkek birodalmának központja. Oly magasság ez, hogy a nap ragyogó sugarai ha megszomjúhozna, leggyorsabban az Elbrusz tiszta havából oltják szomjukat. Kaukázus babonás hegyi lakossága közt forgalomban levő legtöbb mese, legenda, babona és rege, ehhez a hegyhez fűződik. A sok közül legeredetibb az, hogy Elbrusz óriási szakadékaiban és tízezer juhot befogadó barlangjában az alvilág legnagyobb óriása él. A szörnyeteg erősen van odalánczolva a sziklához s amikor megharagszik, összezörgeti hatalmas rabbilincseit s abban a pillanatban szörnyű viharok tombolnak a természetben s pusztító gleccserek zúdulnak a völgyekbe. Még gyöngyelehellete is a szörnyetegnek, mélységbe taszítja az Elbruszra törekvő turistát. Az impozáns Elbrusz, ez a kétfejű kolosszus a legdühösebb vulkán volt valaha s az ősi időben teljesen fölforgatta az egész Kaukázust. De megharagudott a Föld igazságos szelleme, az idő, tüzes kráterét betemette s durczás fejére jéghideg szemfödőt borított. A mítosz szerint Prométheusz az Elbrusz tetejéről kapkodott az égi tűz után, de Zeusz rajtakapta s örökre odaszögezte a hegy oldalához. A babonás *örmények* hite szerint *Noé* óriási bárkája is itt akadt meg először, orrával kettészelte a tetejét, erre az Elbrusz büszke megvetéssel eltaszította magától egészen az *Ararátig*. Az Elbruszt csaknem a kilenczvenes évekig megközelíthetlennel tartották, de jött *Pasztuchov*, a kiváló orosz topográfus s három kitaró kozákjával 1891-ben szerencsésen eljutott a legtetejére s azóta már nem egy turista gyönyörködött innen, Kaukázus ragyogó jéghegyeiben.

Kaukázus lakói még ma is gondtalan gyönyörrel merülnek el a hegyóriások mítoszába. A havasi regék

költésében legnagyobb szerepet játszanak az Elbrusz környékén lakó hegyi törzsek. Annyi tünderről, óriásról és kísértetről azonban egyik törzs se tud oly színes és érdekes mesét mondani, mint a komor szakadékokban és felhőkarczó ormokon élő harcziás *lázok*. Ilyen a napkeleti tájak meseországa. Gazdag, színes és változatos. Minden törzsnek van egy legendahőse, ebből áll a harcziás hegyi törzsek költészete.

A jeges ország legérdekesebb törzse az *osszét*. Dalol, muzsikál, énekel, vendégszerető és értelmes. Fantáziája csapongó, költészete ősi mondákból áll és a gruziaiaké után talán a leggazdagabb. A véres orosz-kaukázusi harcok idejében a meseszerető osszéték viselkedtek a legjámborabban, meghódoltak, rövid idő alatt lettek keresztények s csaknem minden nagyobb ellenszegülés nélkül elismerték Oroszország főnhatóságát. Ősi szokásaikat azonban ők is épen olyan híven őrzik, ápolják, mint akár a kabardok vagy a lyezginek. Abban az esztendőben, amikor több osszét *aul* a keresztény hitre tért, az egész Osszétyiában rendkívül silány termés volt, még a néhány termékenyebb völgyben is, mely minden jólétüknek egyetlen forrása. Egyik legnagyobb ünnepnapjukon, a *dzuárok*, vagyis a szentek napján nagy gyűlést tartottak egy népes aulban s elhatározták, hogy egy szívességre kérik föl a dzuárokat. «Keresztények lettünk — szólottak az aulok vezérei — s ez idén még csak szénát sem adott az új Isten. Menjen hozzá a dzuárok küldöttsége, kérje, hogy gondoskodjék mirőlünk, ha pedig erre nem volna hajlandó, azt kívánjuk mindnyájan, hogy még az nap estig mondjon le az uralkodásról.» A vének határozata nagy tetszést aratott az egész Osszétyiában. Fogtak egy fűрге fecskét, farkához kötötték az írásba foglalt kívánságot és menesztették a jóakaró dzuárokhoz. A bölcs és jószívű *dzuárok* válasza azonban késik s valószínű, hogy nemsokára ők is kikopnak az osszéték vallásos kultuszából. A kereszt hódítása a családi életükön se változtatott valami nagyon

A 18.571 láb magas Elbrusz. (Kaukázus.)

sokat. Az osszét asszony még ma is olyan rabszolga, mint a háremi élet korában.

De itt a vadregényes grúziai út legnagyobb meglepetése — a gudauri állomás. Ebben a szédületes magasságban valósággal a *felhők fölött* vagyunk. A feneketlen mélységben épen zivatar van. Mennydörög, cikláznak a villámok, zúg, bög az Aragva vize, sziklák zuhannak a mélységbe, recsegnek, ropognak a fák s amint itt állok a hegyi út partján, borzongva nézem a komor felhők kavardását s e szokatlan tünemény olyan, mintha a bűnösök utolsó ítéletnapja volna. Idefönt pedig ragyog, kárörvendezve tánczol a napsugár s e két világ között kifejezhetetlen érzés járja át a szemlélőt. Köröskörül jég-hegyek és havasok csillogtatják ezüsthéjű ruhájukat s a messze madártávlatban a szép Grúzia völgyei egy új, egy verőfényes ország légkörébe csalogatják az utast. A hét kabard lovat kifogják. A gerincz tetejéről a kocsit, ha a sorsára bíznók, Tifliszig meg se állna. Innen elég két kipróbált, jól fékező grúziai állat, sőt ha a *Mleti* kigyó-útra pillantunk, úgy tetszik, mintha erre a kettőre se volna valami nagy szükségünk. Ez a *Mletszkij* szpuszk. (*Mleti* ereszkedő.) A grúziai út e szédületes mély völgyébe valósággal lezuhanunk. Négyezer lábnyi esés! Gondolatnak is merész. Olyan érzés ez, mondja *Lermontov*, mint aki álmában égbenyúló tornyok tetejéről, félelemmel párosult élvezettel, baj nélkül röpül a földre. Egyszer csak megindulunk s mint valami mesebeli hullámvasúton, kábító gyorsasággal rohanunk a *Mleti* ereszkedő vakmerő kanyarulatain. A jég és fagyos hó környezetéből rövid fél óra alatt ott termünk a déli vidék mosolygó birodalmában. Útközben utoljára még egy komor képű sziklafallal, a *Proneszi-goszpodí*-val (Isten segíts) találkozunk s ezután túl vagyunk a grúziai út minden veszedelmes pontján. *Ananaur* szelídebb vidékein véget ér a fenséges hegyi út. Eltűnnek a kopár, félelmetes hegyek, előbukkannak a vadvirágos rétek, gyümölcsösök s az éneklő madarak dalától hangos erdők.

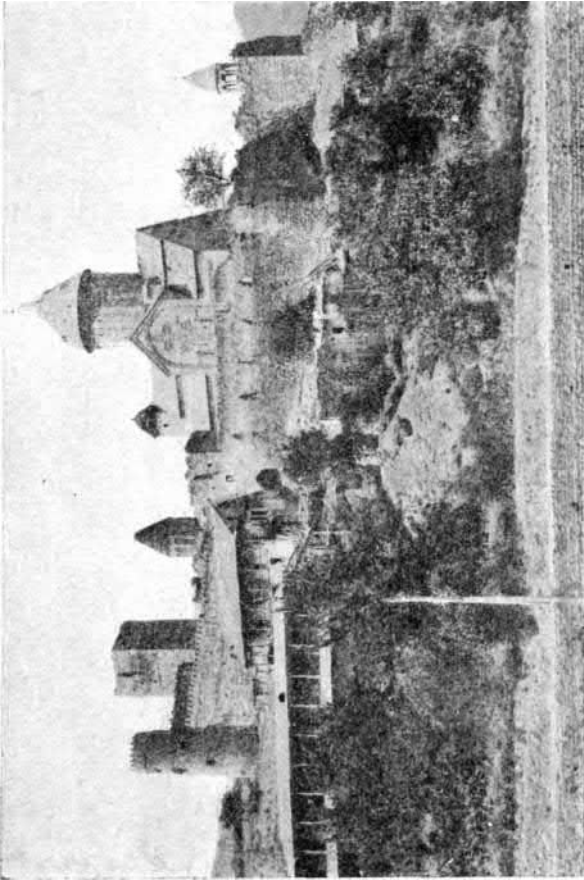
XIV.

A SZÉP GRÚZIA ÉS A VAD DAGISZTÁN.

Tamara arczképe. A szép Grúzia. Koccintás a grúz romantika emlékére. A delizsáncz-kalauz érdemei. Az ananauri vár és az örmény gruziai templom. A vadregényes gruziai út utolsó állomása. Mczchet történelmi nevezetességei. Verijszkoje Predmesztye országútján. Útban Dagisztán felé. A kozák-örség szerepe. Lyezginék kultúrája. Dagisztáni sövényhidak. Bivaly-patkolás. Ünnepek Dagisztánban. Csatognak a kindzsálok.

A NANAURNÁL a büszke grúziai szív hangosabban ver, mint a déli tatár, vagy perzsa metropolisok környékén. Itt kezdődik tulajdonképen a hatalmas és szerelmetes Tamara czárnő hajdani birodalma, az üldözött keresztény gruziaiak vérrel szerzett és megőrzött birtoka. Grúz származású kalauzunk megsimítja gazdag, fekete szakállát, rendbehozza dohányszínű kaftánját, kiporolja díszes báránybőrsipkáját, megtörüli kindzsálját, felénk fordul és azt mondja: «Uraim, itt vagyunk az én szülőföldemen, a szép Grúziában. Aki látni akarja a gyönyörűséges gruziai czárnő arczképét, az jöjjön utánam. Az ananauri állomás házigazdája büszke lehet arra az olajfakeretes kis képre, mely Grúzia egykori császárnőjét ábrázolja. Ha arra kerülne a sor, hogy veszedelem fenyegetné, még a kindzsálokat is összemérném azért az értékes ereklyéért — szólott büszkén a grúz vezető. — Tamara! Melyik grúziai nem állana ki a harcmezőre azokért a szép szemekért, melyekről az egész *darjái* szoros regél s telve van érdekesebbnél érdekesebb legendákkal. Voltak hatalmas császárok, királyok, szultánok és khánok, de olyan uralkodó egy se volt, mint a mi csodaszép Tamaránk.

— Vendéglős! Tüzes kachetyinszkojét! Igyunk a Tamara-dinasztia és a grúz romantika emlékére. Delizsánczunk bozontos hajú kabard kocsisa is itt ólálkodik,

Ananauri állomás a gruziai úton, háttérben az ősi grúz-templom. (Kaukázus.)

mintha a grúz dicsőségben neki is volna valamelyes része. Nesze neked is egy szaruval (szaruból iszik bort a benszülött kaukázusi), szól a fölrendjelezett kalauz. — Ne mondd, hogy szegény tifliszi, vagy bakai árják kocsisa

vagy! Igyál és azután kotródj az állásba, hogy valami bujdosó lyezgin éhenkórász el ne emelje az utasok podgyászát.

Csodálatos egyéniség volt ez a mi harcziás és büszke tekintetű grúziai *Baedeckerünk*. Úgy járt közöttünk, mint egy kiskirály. És olyan hangon beszélt, mintha minden nap uralkodókkal parolázna. Aki nem ismeri a grúziai típus tulajdonságait, az vastag gorombaságnak nézi ezt a bátor és rendelkező viselkedést. Voltak az utasok közt olyan kényes ízlésűek is, akik a moszkvai, vagy a szentpétervári előkelő szalonokban kiváltságos szerepet szoktak játszani, de még ezek előtt is természetes volt a daliás termetű grúziai csicseróne viselkedése. Mintha most is itt látnám magam előtt. Hatalmas termet, emeletes báránypőrsipka, térdig érő barna kaftán, díszes öv, derekán értékes nyelű kindzsál, szabályos ránczokba szedett orosz bagariacsizma, mellén ragyogó ordók, vállán a jelző rézkürt, oldalán a töltött revolver, merész tekintet, bátor és biztos föllépés s egy kis grúziai *góg*: olyan egyéniséget varázsolnak az idegen szeméi elé, mintha a vakmerő transzkaukáziai drámák hőse volna. Ilyen különben az egész grúziai faj. Büszke, gőgös ősi dicsőségére, de emellett jóindulatú, becsületes és megbízható.

A kegyetlen mohamedáni harcziók idejéből igen sok vár, templom, császári paloták romjai, keresztény kolostorok még ma is hirdetik a kies fekvésű Grúziában Tamara cárnő dicsőséges uralkodásának s az első keresztény grúziai birodalomnak tisztességes törekvéseit s európai jellegű kultúráját. Az *ananauri* vár és a hozzá épített *örmény-grúziai* stílusú templom nem csekély szerepet játszott a grúziaiak szomorú eseményekben gazdag történelmében. A vad mohamedán törzsek üldözései elől menhelyet ebben az időben csakis várakban, sziklatemplomokban és barlangokban kerestek és találtak a keresztény grúziaiak. Innen magyarázható, hogy ezek a várak, de különösen a templomok rendkívül erősen s minden építészeti ornamentika nélkül épültek. Az *ananauri* templom

vastag falai mögé nemcsak a nép, de sokszor a várakból kiszorult czárok is menekültek.

A IV-ik századból származó templomot nyolcz ízben rombolták szét a kegyetlen perzsák és törökök. Ezeket a

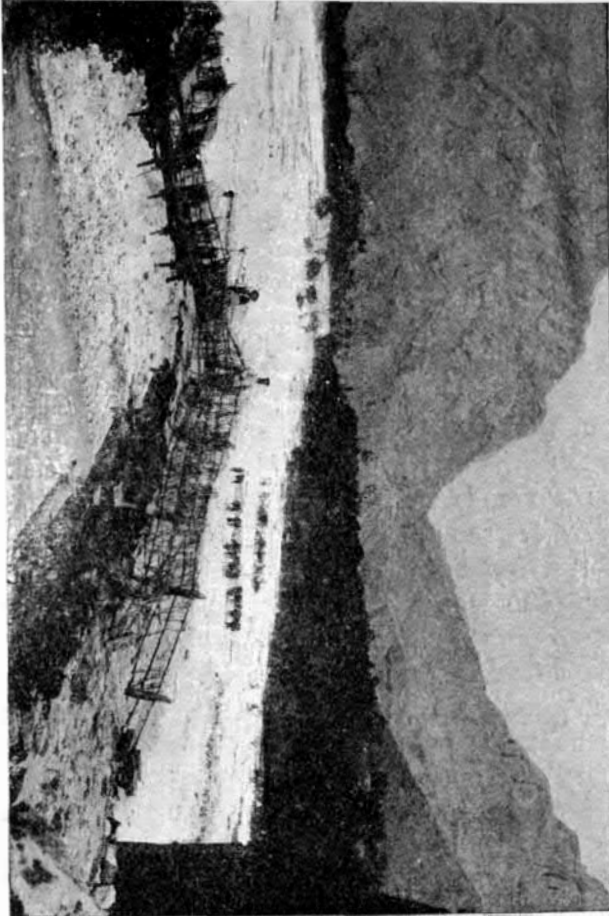

Dagisztáni férfi-típusok. (Kaukázus.)

grúziai még ma is «nyomorult bestiáknak» szokta nevezni. Es ha még egy kis kachetyinszkojét is felhörpintett a grúziai, akkor a perzsa sipkák fölött igen gyakran megvillan a kétélű kindzsál. A lerombolt várakat és templomokat

a grúziai uralkodók mindannyiszor újra építették. Az *ananauri* archeológiai érdekességű székesegyházban őrzik a keresztény grúziaiak szemefényét: a grúz nyelven megírt «első teljes bibliát».

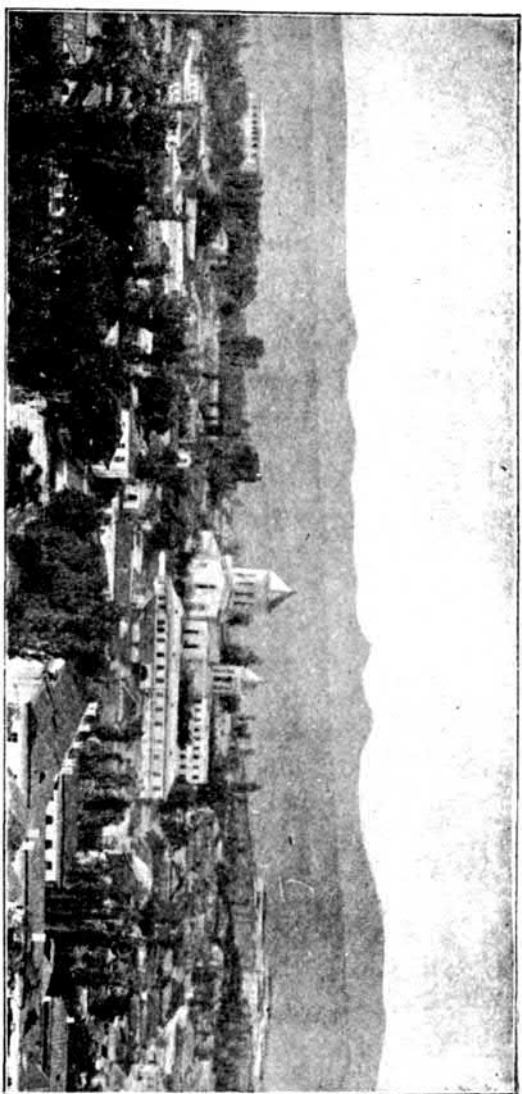
Dagisztáni sővényhid a Kara-Kojszu folyón, aul Moni mellett. (Kaukázus.)

Sok zivataros felhő vonult el a történelmi nevezetességű *Ananaur* fölött. De még szomorúbb napokat élt át Grúzia hajdani fővárosa, *Mezeket*. A vadregényes grúziai

országút utolsó állomása valamikor nagy kiterjedésű, fényes székváros volt; most silány, nyomorult ázsiai jellegű falu, melynek láttára a *Kartloszok* büszke dinasztiája sírva fakadna. A nagy Allah vad fiai semmit sem kíméltek meg. Gyilkoltak, raboltak, romboltak s az ősi főváros történelmi emlékeit csak *a tizenkét apostol temploma* és a *szamtavriai* kolostor őrzi. *Mczchet* minden keresztény grúziai előtt olyan emlékezetes és szent hely, mint az oroszoknak a kievi lamz-kolostor, hol nyitott koporsókban selyembe burkolt orosz mártírok alusszák örök álmukat. Ebben a vad mohamedán környezetben épült az első keresztény kápolna s tipikus örmény-grúziai stílusa csakhamar általánossá lett az egész Kaukázusban. Grúziai csárok, főpapok, előkelőségek, nagy szerepet vivő hadvezérek alusszák csöndes álmukat az évszázados *Mczchet*-templom zöld porfir kövei alatt. A grúziai legenda szerint *Mczchet* kerek ötszáz esztendővel idősebb Rómánál. Erősen lüktetett itt valaha a pazar keleti élet, udvari fény, igazi ázsiai pompa, amikor a vén európai nemzetek még csak tartózkodási hely után tülekedtek.

Az évszados emlékekben bővelkedő *Mczchet* állomástól a *Verijszkoje Predmesztye* országútján könnyű szerrel ellátogathatunk a vad *Dagisztánba* is. Ezt az utat kevés ráfizetéssel előnyösen kombinálhatja a turista a grúziai úttal. Az óriási hegyszakadékokban bővelkedő *Dagisztán* tulajdonképpen a lyezginnek hazája. *Lyezgin* a török dialektusban hegyi lakót jelent. Sajátságos világ ez a *Dagisztán* ! Ahány völgy, ahány szakadék, vagy katlan van itt, csaknem mindegyik egy külön birodalmat képvisel. A lyezginnek, vagy mint az oroszok nevezik őket: *kószáli zergék*, teljesen körülzárt, sötét sziklatatlanokban szeretnek tartózkodni. Olyan helyeken, ahová még a napsugár sem téved. Falvaik valóságos sziklasírok és ember legyen az, aki eligazodik bennök. Csak a déli részben akad egy-egy nyitottabb völgy, hol a csörgedező patak fölött már *repülő sövényhidakon* lehet egyik aulból a másikba eljutni.

Temir-Chan-Surá, — város Dagiszfánban. (Kaukázus.)

A kaukázusi háborúban semmi sem tette annyira próbára az orosz hadsereget, mint épen a vad Dagisztán. Mikor már minden törzs meghódolt, a dagisztáni lyezginnek még mindig nem tágítottak. Évtizedeken át táborozott itt az orosz hadsereg és sok időn át, amint jött, úgy ment is — a halál torkába!... Sziklalakásaikból, melyeknek bejáróját csak egy kis szennyes nyílás jelezte, macskaügyességgel lopóztak a völgyben táborozó csapatokra s orvtámadással halomra gyilkolták a legszervezettebb s legéberebb kozák csapatokat is. Ama bizonyos kaukázusi biztonságot és nyugalmat még ma is csak úgy tartják fenn, hogy az orosz hadsereg válogatott ezredei állandó készenletben vannak állomásaikon. A legügyesebb csapatok a zavargásairól nevezetes felső *Qunib* és *Temir-Chán-Surá* vidékére vannak kirendelve, hogy állandó figyelemmel kísérik a veszedelmes lyezgin kindzsál villogását. Némi rend és nyugalom csak azóta van, a mióta a hegyi lakók vakmerőségével vetélkedő *terszkij kozákok* állomásoznak a vad Dagisztánban. Ezekről még a gyilkolásra hajló lyezgin is megretten. Kerek ötven esztendeig tartott a lyezginekkel folytatott kegyetlen harcz s a pozitív győzelem évfordulóját csak a közel múltban ülhette meg a dagisztáni csapatok tisztikara, melyben most már nem egy vérbeli kaukázusi is akadunk. A lyezginnek legintelligensebb törzsei a középső Dagisztánban élnek. Az orosz kultúra iránt ezek a legfogékonyabbak, elannyira, hogy egy-egy jobbmódú lyezgin harczias csemetéje sokszor már a *kievi* vagy a *moszkvai* egyetemekre is betéved. A kutató etnográfusnak a lyezginnek hazája még ma is a legtöbb eredetiséget adja az egész Kaukázusban.

Dagisztán már az arab írók szerint is a «*nyelvek hegyének*» van minősítve. Egy talpalatnyi területen valószínű bábéli nyelvkavarodás van. A *Kpjszu* folyócska környékén, hol a *sövényhidak* mesterei élnek, ötfajta lyezgin nyelv: *árvárszkij*, *laskij*, *kjurinszkij*, *tábászáranszkij* és *chjurkilinszkij* — küzd az elsőbbségért. Nem

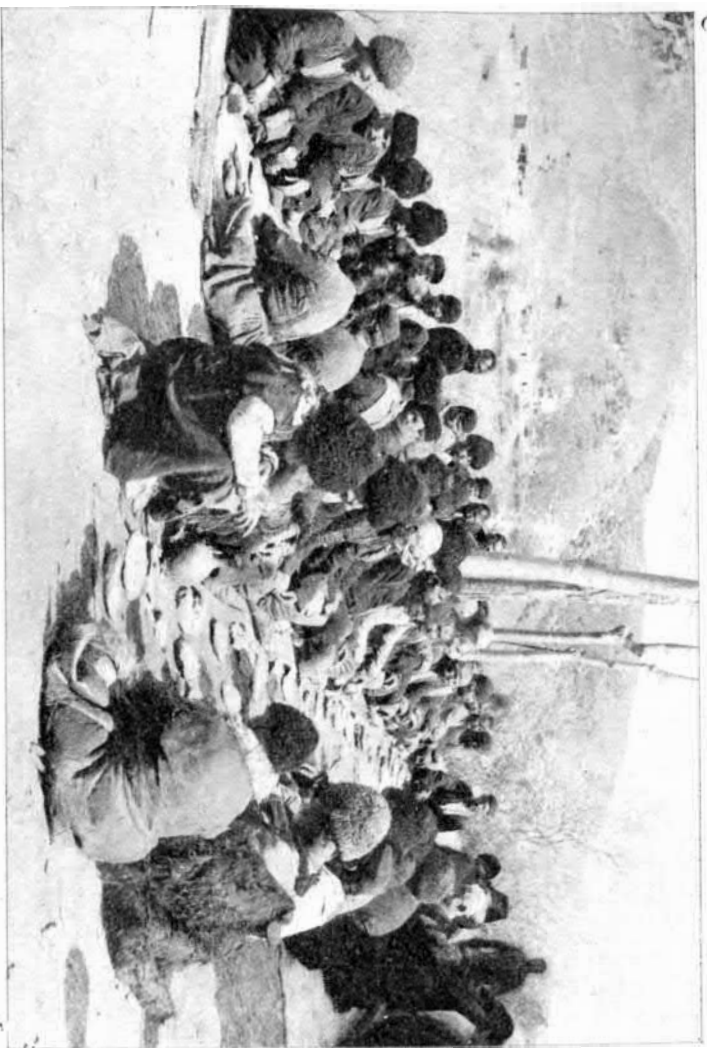

Bivaly-patkolás, ázsiai módszer szerint. (Kaukázus.)

csoda, ha akadnak olyan szomszédos falvak, melyeknek lakói egyáltalán nem értik egymás szavát. Gógból, daczból, típusbeli büszkeségből, ősi elsőbbségre való féltékenységéből nem érintkeznek egymással és nem is akarják egymás nyelvét elsajátítani.

Ezen a csodálatosan vad vidéken, a törzsek izolált sziklakatlanjaiban ér véget a jéggel, hóval borított regényes Kaukázus minden izgatóbb etnográfiai kuriozitása. A harcziás *doni* és *tereki* kozákok érdeme, hogy a turista világ most már nyugodtan nézhet e napkeleti törzsek szemébe, kiknek lelkében ott él a démoni szépségű Kaukázus minden zordsága, kegyetlensége, ősi szokásai és fantasztikus költészete.

Dagisztán és Grúzia törzsei ritkán mozdulnak ki otthonukból. Rendesen csak nagy egyházi ünnepek és vásárok azok az alkalmak, amelyek kiforgatják sarkaikból a sziklába temetett *ault*. A Fekete-tengertől a Kaspiig, ha friss patkót kap az ökör, vagy a bivaly, bizonyos, hogy sátoros ünnep van kilátásban. Ilyenkor aztán megindul a törzsek tarka karavánja s nyomukba csak a csatangoló baulbzi léphet. Hatalmas kerekű árbák gördülnek a sziklás hegyi utakon. Ez a legprimitívebb vándorszerszám az egész világon. Vékony, kenetlen tengelye egy versztnyire visít, nyikorog s ha megkérdeznők, miért nem gondozzák, miért nem kenik meg, ősi büszkeséggel azt felelik, hogy «*csak rabló jár nesztelenül, de a Kaukázus derék népe nem az* /» Dagisztán minden ázsiai szokásban elől jár. Nyelvekben, tradícióban, vallásban s különösen a zenében. Szinte kulturális szabálytalanságnak tűnik föl, hogy a vad Dagisztánban találkozunk a legtöbb hangszerrel. Itt a *dzurna*, a *csenuri*, *csenguri*, *bubni* és a *dimlipitó*. Dal szárnyán száll a képzelet Darjáltól Derbentig. Jeges, havas mezőkön át, zivataros felhők magaslatáról, sziklafalvakkból, -százados bástyák és ősi barlangok rejtekeiből, szinte bűbájos varázsígére, ha ünnep van, előterem s együtt van Kaukázus minden népe! Letelepszik az anyaföld porába,

Kaukázusi törzsek lakomája.

zenél, mesél, viaskodik s énekel. Ivás, evés kivirradtig-
járja és ezután természetes dolog, a kaukázusi virtus
azt diktálja, — nem is volna Kaukázus bérceinek daliás
szülötte az, akinek

»Ünnepkor a csillogó jó kindzsálja
Egy kis véres mérkőzésre ki nem állna».

III. RÉSZ

TAMARA BIRODALMA

ÖRÖK TŰZBEN.

Á dagisztáni ponté dei sospiri. Kaspi tenger partján. A Kisz-kalaszai bástyák tövében. A régi és a modern Baku. Örök tűzben. A petróleum-királyok. Balacháni és Csernij-Gorod. A naftakutak égése. A hömpölygő mazut. Az édes bús chajtarma.

A *Kara-kojszu* hintázó sövényhídján, mint az árnyak, settenkedve, ólálkodva jártak-keltek a portyázó lyezginék. Füstös aulok évszázados sziklaodúiba egykor pazar zsákmánynyal kerültek haza Dagisztán vakmerő és rablásból élő lovagjai. Csapatokban, élesre fent kindzsállal gazdag tifliszi karavánokat hajtottak ide e napsugártalan katlanokba. Kara-kojszu és sok más aul sövényhídja a napkeleti tájak — «*ponté dei sospiri*»-ja. Aki idegen átkerült ezeken, utolsó útját tette meg. Elnyelte azt a sötét aulok kormos sírboltja, vagy elsodorta a rohanó hegyi folyó árja. Véres harcok, megdöbbentő tragédiák színhelye volt valaha a félelmetes Dagisztán, épen úgy, mint az egész Kaukázus. A sziklafalak veszedelmes meredekjein, sötét völgykatlanok szakadékaiban vésztjósuló szirtek falához lapulva, ott leselkedett naphosszat a dagisztáni törzsek vénje-fiatalja. Helyükön most a doni kozákcsapatok éber őrszeme virraszt a kaukázusi közbiztonság fölött. Az aulok már zajtalanok, őseikre büszke törzseik szelídebbek lettek s az ázsiai *ponte-dei sospiri*-k egykori hősei már csak az osszéték gazdag népköltészetéből ismeretesek.

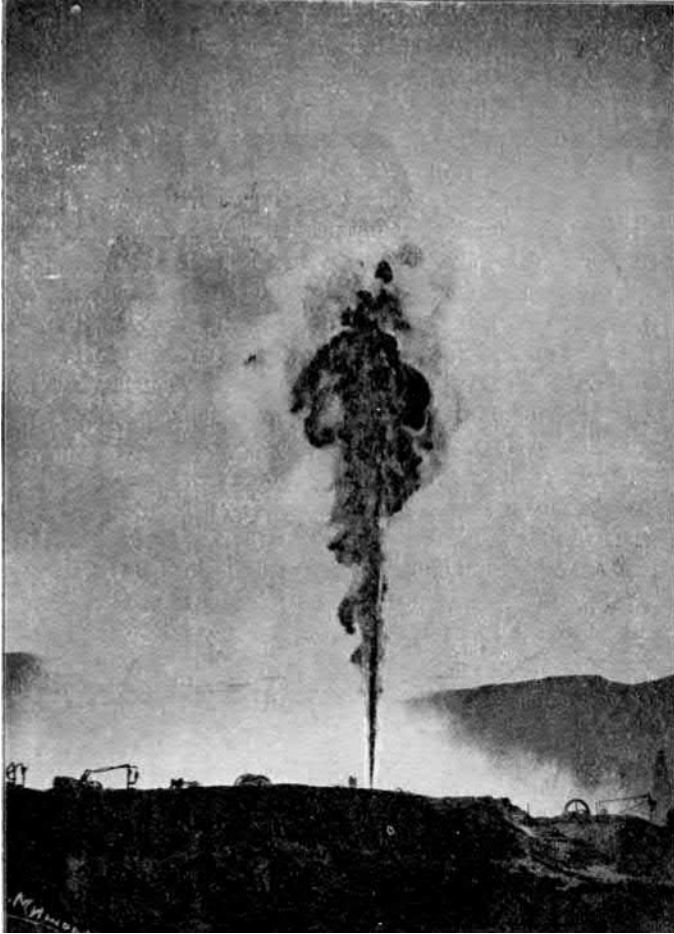
A verőfényes nyári nap sugaraiban messze, valahol a szakadékok kacskaringós útjai között még csillognak a

romantikus ország hó és jégpiramisai. A kaukázusi gyapjúköpeny csakhamar lekerül a vállunkról. Délvidéken járunk, a Kaspi tenger szelíden ereszkedő enyhe partvidékein, hol minden derűsebb, nyíltabb és barátságosabb, mint odafönn a zúgó Aragva, vagy a sziklatömbökön tajtékzó Terek vidékein. A napsugaras tájak rezgő ködéből lassan, méltóságosan előbukkannak a tevék s a karavánok tipikus

Petróleum-kutak. (Baku.)

ázsiai alakjai. Régen letűnt az az idő, amikor ez az út, amelyen haladunk, az ázsiai törzsek találkozója volt. Bakuba, az örök tüzek birodalmába igyekeztek, hogy *Ormuzd* isten tiszteletére lobogó lángnyelvekben gyönyörködjenek. Volt idő, amikor tömérdek karaván fordult meg ezen a titokzatos darab földön. Messze keletről, sokszor *India* verőfényes vidékeiről fáradtak ide, pompás, habpuha selymet hoztak teveháton, hogy drága pénzen fölpipezzék

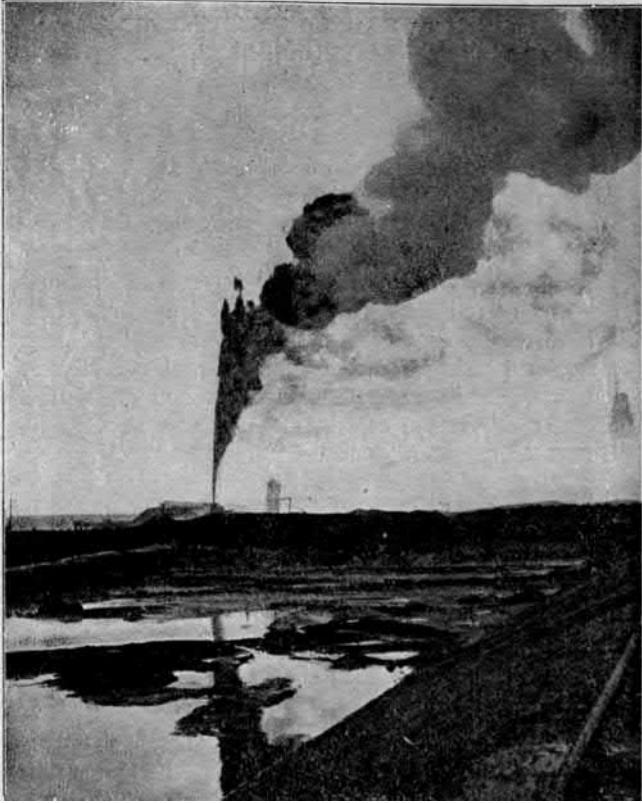

A nyers nafta kitörése. (Baku.)

a középkori Velence csodaszép asszonyait. *Semachán*, *Sirván* egykori fővárosa s *Baku*, a kicsiny tatár falu voltak a karaván-kereskedelem központjai.

De jött az *izlam*, kiszorította *Ormuzd* híveit, *Semachán* ragyogó csillaga letűnt, lassan kikopott Ázsia szeszélyes kegyeiből, de a régi *Baku* ennek az ázsiai világnak egyik legmozgalmasabb helyévé fejlődött. A *Kisz-kalasz*i bástyák és a khánok ősi palotája tövében új város létesült. Merészen gyarapodott, akárcsak valamely amerikai gyárváros. A régi város mai napig megmaradt egy darab Ázsiának. Szenyves, görbe utczái, alacsony perzsa és tatár viskói, zagyva lármás népkeveréke, föltűnő ellentétben állanak a beépített tengerpart európai stílú negyedével. Itt alkuszik a mozgékony örmény, a perzsa; itt sűrög-forog a félmeztelen tatár és itt robognak az örökké panaszkodó bakui milliomosok (petróleum-királyok) elegáns fogatai. Ebben a szürke, füstös végtelenségben minden a petróleumra vezethető vissza. Minden zugból petroleum tör elő s csaknem minden embernek a petroleummal való foglalatosság adja meg a mindennapját. Oly vagyonszelvényeket se találunk egyhamar valahol, mint épen *Baku*-ban. Azt lehet mondani, hogy egynéhány perzsa és örmény kereskedőn kívül az egész város földhöz ragadt szegény munkásokból és az amerikai dollár-királyokkal versenyző milliomosokból áll.

Baku közvetlen határán van az a földi pokol, honnan még az útszéli ördögbogáncs is menekült s az élet hírmondójául, egynéhány vézna, beteges fát leszámítva csak az örökké szomjas, a kincskereső ember maradt meg, hogy idegrendszerének minden energiáját csillogó aranyra válthassa. A petróleumtól átázott talajban se híre, se hamva a meleg délvidék flórájának s egy gyűszűnyi üdítő forrásvízért még a mesebeli *Tantalusz* sem sóvárgott és szenvedett annyira, mint a kaukázusi naftaország lakosai. A petroleumforrások elsőrangú telepei: *Balacháni*, *Szurácháni* és *Csemij-Oorod*. A naftakutak kormos

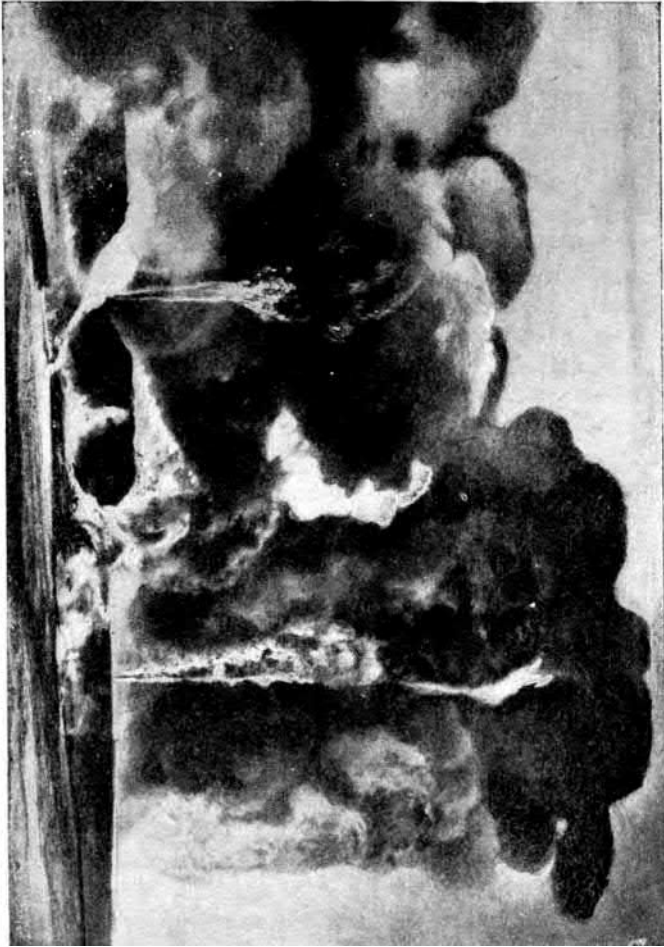

A naftakút égése. (Balacháni.)

piramisházikói, mint valami derékig égett hatalmas erdő fatörzsei, szinte félelmetes jelleget kölcsönöznek az egész környéknek. A láng, az örök füst, a gyáarak kürtőiből előtörő kormos felhők hatalmas fekete szemfödőként lebegnek a mazutos Balacháni fölött. Eltakarják a napot, a déli tájak mosolygó kék egét és lehangolóan titokzatos szürkeségbe burkolják a robotoló embertömeget. *Szuracháni* és *Balacháni* lakossága érdekes megfigyeléseket nyújt nemcsak a rideg, a számító kereskedőnek, a gépembereknek, hanem az emberi lélek mélyére ható pszichológusnak is.

Mennyi elszántság, fásultság s majdnem vakmerőség kell ahhoz, hogy valaki a könnyen lángralobbanó petróleumkutak közvetlen környezetében minden aggodás nélkül hajtsa le fejét éjjeli pihenőre. Ezen a két-három helyen több mint 500 forrásból szökik a magasba a kegyetlen szagot árasztó petroleum. Tűzben, lángban, füstben és örökös veszedelemben itt készítik azokat a nagyarányú csöveket is, melyeken át Csernij-Gorod óriási rezervoárjaiba vándorol a feldolgozatlan gyúlékony folyadék. Vannak olyan gazdag források, melyekből egy *szutki*, azaz 24 óra alatt 500 ezer, sőt egy millió *puđ* (oroszmérték, egy *puđ* 20 klgrm) petroleum hömpölyög az agyaggal kitapasztott gödrökbe. S amikor több forrás egyszerre ily bőven ontja a naftát, rövid idő alatt valóságos tavak keletkeznek, melyek a nagymennyiségű robbanékony gázok kifejlődése miatt több napon keresztül megközelíthetlenné válnak.

A petroleumfinomítás legnagyobb gyártelepe *Csemij-Gorod*, a dúsgazdag *Nóbel-cég* birtokában van. Amíg ebbe az európai Kaliforniába Nobel nem *tetie* be a lábát, szegényes, bágyadt képe volt a kaukázusi petroleumpiacznak. Csernij-Gorod vasúti állomásán ezerszámra állanak a hatalmas méretű kocsik, hogy a mazuttal fűtött desztilláló kazánok tiszta petróleumkészletét elvigyék a szélrózsa minden irányába. S amint itt járok nyugtalan

Égő petroleumkutak. (Baku.)

lélekkel az ijesztően szomorú balacháni talajon, a gyász mezébe burkolt naftaforrások piramisalakú házikói között, megállít s megdőbent a bakui emberek munkája s az a nagy felelősség, melyet ez a foglalkozás hihetetlen mértékben föltételez. Egyetlen szikra elég s lángba borulhat az egész telep, a nyers kutak, medenczék s a szállításra készen álló rezervoárok. Sok petróleumot szállítanak vasúton, de talán még többet tengeren.

Néhány esztendővel ezelőtt egy petróleumot szállító hajó katasztrófája megrendítette még a benszülött balachániakat is. A hajó négy-öt tengeri mértföldnyire járhatott a bakui partoktól, amikor egy kis vigyázatlanság következtében légberöpült a vagyont érő szállítmány. Mondják, hogy a katasztrófa színhelyén napokon át lángokban állott a tenger s a rettenetes tűzpanoráma még a tűzben-lángban és füstben élő naftakutak lakosságát is éjjel-nappal odasorakoztatta a Kaspi tenger partjára. A naftakutak égését a tűzbirodalom lakói már megszokták, de aki nem látta, az még a pirotechnikusok színes fantáziájával sem tudja elképzelni ezt a pokoli látványosságot. Balachániban van a legtöbb peíroleumforrás, pénz, nyomor, jólét és katasztrófa egy keretben.

Ebben a központi pokolban alkalmam volt végignézni a naftakutak hajmeresztő pusztulását. Hömpölygött a tüzes mazut, életre keltek a gyúlékony gázok, majd sorra guladiak a kutak. Komor, vastag füstfelhők eltakarták az eget, bódító szag, füst s hőség áradt mindenfelé... Még néhány röpke perez telt el s a robbanó elemek tűzeháoszában lángba borultak a naftamedenczék. Ropog, recseg, pattog a piramistetőzet, majd óriási dörrenéssel robbannak szét a földött nafta-tartályok. Sisteregve, lángnyelvekben, kövér füstfelhőkön át szanaszét repül a zsíros világítóanyag értékes készlete. És az ember, a kincskereső ember, ott áll bámészkodva, tehetetlenül s a pokoli hőségben didegelve nézi a füstbe ment emberi számítást, hiú reményt: a százezrek pusztulását. A naftakutak nagyobb tűz-

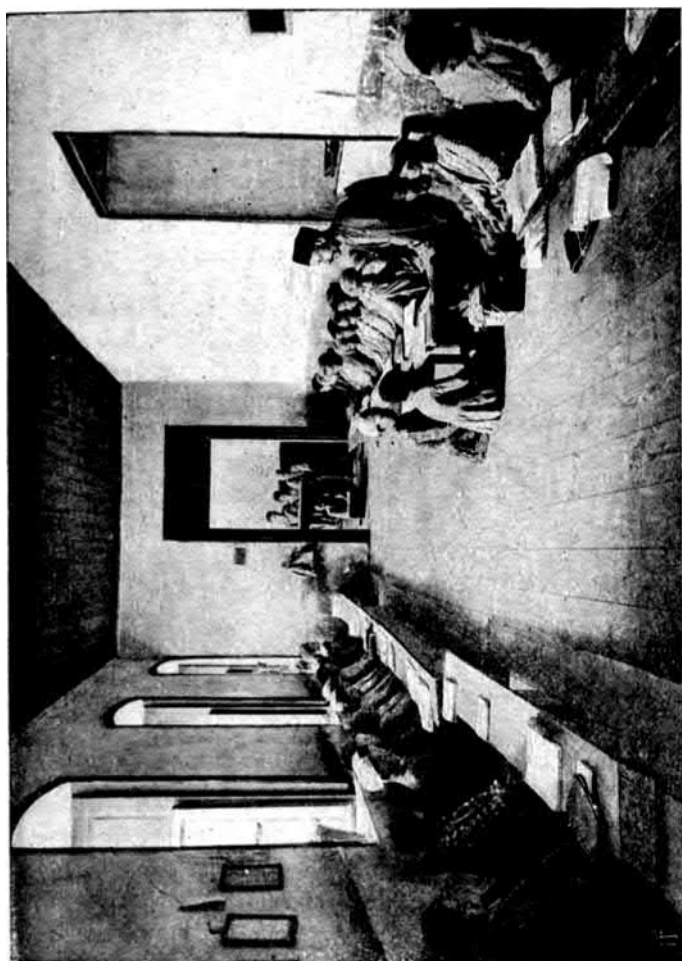
katasztrófájánál csódba kerül a tűzoltás csaknem minden tudománya. A gyors és biztos oltás szinte képtelenség számba megy. A tűz némi lokalizálására csak egyetlen módszer van: a körülsánczolás, ezzel a tűz tovaterjedését sikerül ugyan megakadályozni, de ami a lángfalakon belül kerül — az menthetetlen. A naftakutak szerencsés birtokosai, kik közt nem egy analfabéta van, még a sűrűn pusztító tűzkatasztrófák ellenére is igen szép haszonnal zárják le évi számadásaikat. Mert olcsón és kitartóan dolgoznak azok a szegény perzsa vagy tatár munkások s mindössze annyit keresnek, csakhogy épen éhen nem halnak a bakui milliomosok szívességéből. Dinnyét, fonyadt gyümölcsöt esznek, száraz *lyepeski-n* (lepény) tengődnek, egy kis sósvizet isznak a tetejébe s még így is sokszor ráfanyalodnak a kedélyes tatár *cseuristák* (zenészek) melódiáira. Lekuporodnak a földre s a *chajtarma* (tatár dal) édes-bús keleti akkordjainál, tekintetük a messze végtelenben révedez, szívok, leikök a rózsás napkeleti tájak verőfényes fősíkjain bolyong. így fojtják dalba Balachániban, a füstös naftabirodalom keserveit.

XVI.

A KORÁN ÉS A ZENDAVESZTA.

A damaszkuszi kindzsál. A perzsák élete. A korán hívei. Jelenet a korán tanítása közben. A bölcs Zoroászter. A szent tüzek lángjainál.

A napkeleti nemzetiségek útvesztőjében, ide lent a regényes Kaukázus és Perzsia határán, hol megszámlálhatatlan törzs küzd a mindennapi megélhetésért és az ázsiai törzsek lelkében forrongó elsőbbségért, legjobban boldogul a leleményes és kevéssel beérő perzsa és a tatár. A tatárok szétszórta élnek. Bachcsiszerájtól Perzsiáig, egész utunkon találkozunk ezzel a típussal. A sötét, a villogó szemű, tagbaszakadt és festett szakállú perzsák leginkább Tifliszben, Bakuban és az Elizavetopoli kormányzóságban élnek. Ruhájuk bő, kényelmes, derekukon ránczokba szedett öv, mely mögé a damaszkuszi pengéjű kindzsált szokták rejteni. Fegyverükkel nem kérkednek annyira, mint Kaukázus hegyi lakói. A nők lefátyolozva mutatkoznak az utcán s a faldetta mögül csak a két tüzes, villogó szemük látszik. A perzsa — úgy a férfi, mint a nő — rendkívül számító természetű s ami meglepő a Kaukázusban élő fajoknál, italban és ételben mértékletes tud lenni. Minden vágyuk, igényük és szenvedélyük a sokfajta édességben összpontosul. Főételük a *pilav* (rizs báránnyal), melyet százféléképen is el tudnak készíteni. Italuk a *serbet* (szörb), mely a legjobb fajta kaukázusi gyümölcsökből készül. Étkezésnél apró asztalkák mellé telepednek s minden ételt külön tányérról fogyasztanak el. Nagyon természetes, hogy így csak a

Tatár-iskola. (Baku.)

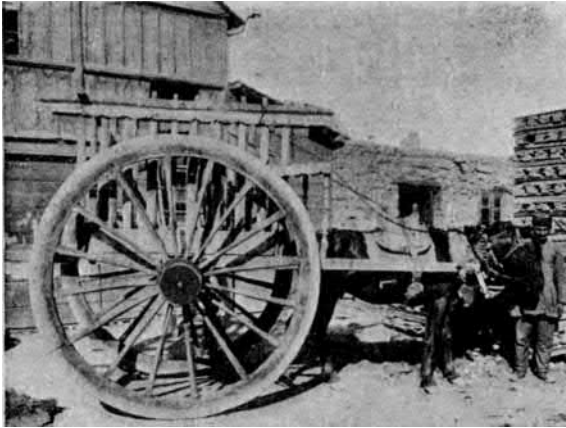
jobb módúak élnek. A szegényebbek szívósak, kitartóak a nyomorral szemben s épen úgy, mint a tatárok, nagy Ritkán zúgolódnak. Küzdenek, koplalnak, de színes képzeletvilágukkal gyorsan megnyugosznak mindenben. Az

Jelenet a Korán tanfűsű közben. (Kaukázus.)

ázsiai mindentudás könyvében, a bölcs *Koránban*, még mindig akad annyi meggyőző életbölcsesség, amennyivel a bakui vagy a tifliszi tatár átázolhatja az ő nyomorúságos életét. Ha mást nem is, de a szent Korán épületes

verseiből a nagy Allah minden jóra való fiának illik egy-néhányat megtanulni. Bakunak, a híres petroléumvárosnak s Tiflisz ázsiai negyedének több tatáriskolája van, ahol még ma sem tanulnak egyebet, mint a Koránt. A tanítás szinte drákói szigorral megy végbe. Mert a tatár iskola-mester mindenképen be akarja igazolni az eredményes tanítást s különösen azt, hogy a tanításért járó fizetést, amely inkább csak amolyan tetszésszerinti borra való, nem ingyen rakja zsebre. Minden tatár paedagogus, amikor belép a tanterembe, első dolga a suhogó bambuszbotot

Az óriási kerekű árba. (Baku.)

előkeresni. Ezután leveti a kaftánját, földre kuporodik s hasonló helyzetben alacsony zsámolyok előtt ülnek a tanítványai is. S ha a mindentudó Allah Korán-versei döcögősen mennek, a perzsa szőnyegen pihenő bambusz mozgásba jön s a tatárcsemete minden duzzogás nélkül odatartja sarutlan talpait s megkapja az úgynevezett *«huszonötöU»*.

A Korán bölcs tanai mellett itt lappang még a százszorta bölcsebb *«Zendaveszta»*. *Zoroászter*, ez az értelmes ó-perzsa reformátor, ha nem tisztelgett volna annak

idején vak buzgalomból *Ágriáspó* scytha királynál, bizonyosan kikerüli *Tarbetur* paraszt katona gyilkos fegyverét és akkor talán több hívőt szállított volna a Kaspi-tenger petroleumos partvidékeire. Az ő vallása a *tűz* kultusza, melyben az öreg *Zorodszter* alaposan összezavarta a vallásos fogalmakat, különösen az istenséget a teremtéssel. De jó időre mégis csak meg tudta szüntetni a *dáriuszi* dinasztia országában az elterjedt bálványimádást. A tűzimádók eszményképe *Ormuzd* isten, akinek 12 ezer év múlva meghódol a haragos *Arimán*, amikor a bölcs Zoroászter szerint vége lesz ennek a gyarló világnak. A bakui naftabirodalomból most már csaknem teljesen kipusztultak a tűzimádók. Ebben a füstös, petroleumos szürkeségben szomorú sorsra jutottak még a régi történelmi nevezetességű keresztény emlékek is. A Baku környékbeli keresztény kolostorok valaha nagy szerepet játszottak a hittérítésben s most teljesen elhagyatva, menhelyül szolgálnak a huhogó éjjeli madaraknak. *Szuráchániban* még áll ugyan *Zoroászterszent* kolostora, de már ez is teljesen pusztán. A négyszög alakba épített templomszerű épület tetejéről, mely inkább csak egymás fölé emelt nyitott terraszokból áll, néhány év előtt még elgémberedett, aszalt arcú indusok gyönyörködve nézték a földből föllobbanó örök tüzeket. Napnyugta után az áttetsző levegőben, amikor lecsendesültek a tájak, elősompolyogtak Zoroászter hívei. Lassú hajlongással közeledtek a templom elé s kezdetét vette az érdekes szekta vallásos szertartása. Sok időn át folyt itt a tűzimádás, de ma már alig van valaki, aki megértené a *szurácháni* talajból előtörő, ezüstös fényben tündöklő, füstnélküli gázok misztériumát. *Ormuzd* isten hívei kivesztek s a titokzatos lángnyelvekkel nem társalog többé senki sem. Szomorú sorsra jutott a *Zendaveszta* misztériuma, mert a szent tüzek lángjainál most már — meszet éget a bakui tatár...

XVII.

TIFLISZ.

Grúzia ősi fővárosa. Dselál-Eddin szultán vérengzése. Az emberirtó Abbasz-Sah. Aga-Mohamed khán vérfürdője. Tiflisz európai negyedében. A Metecszkij-erőd lábánál. Európa kezét nyújt Ázsiának. Bolyongás Tiflisz ázsiai negyedében. Bazári élet. A kecskebőr tömlők készítése. Az ázsiai Boskó. Majdani fürdő. A drasztikus masszázs. Szent Dávid-templom harangja.

A nafta birodalmába tett kirándulásunk Ormuzd isten évezredes tüzeinél véget ért. Visszatérünk a vadregényes grúziai országút déli végpontjához. Ott fekszik egy mélységes katlan oldalfalaira támaszkodva Kaukázus legnagyobb és leggazdagabb városa: Tiflisz. Igazi neve *Tbiliszi*. Ide jártak üdülni, fürdeni, szórakozni és háborúskodni a khánok, a hegyi törzsek vezérei s későbbben a grúziai császárok. Kellemes a fekvése, kellemes az éghajlata, érdekes, változatos és termékeny a környéke. *Mezeket* után már a XI-ik században ez volt a mosolygó, a bájos vidékekben gazdag *Tamara* birodalmának a székhelye. Az orosz és örmény történetírók egybehangzó véleménye szerint Tiflisz a világ legrégebb városai közé tartozik. Megközelítőleg lehet vagy 1500 esztendő. Históriai múltja teljesen egybevág s egybeforrt a keresztény jellegű Grúziával. Ha szenvedtek is a grúziaiak ősei, de ma büszkék az unokák arra, hogy az ő régi fővárosukban magában, annyi esemény történt, mint egy hatalmas nagy országban. Nincs is oly városa ennek a kontinensnek, melynek falai között annyi pusztítást, gyilkolást és rombolást vittek volna végbe, mint Tifliszben.

Hozzávetőleges számítás szerint legalább harminczszor dúlták szét a muzulmánok, *Abdul-Kazimok*, *Timurok* és a történelem más vérengző fenevadjai. Ahogyan Krímben *Mengli-Girej* nevéhez fűződnek a nagyobb események, azonképen itt *Dselál-Eddin* szultán az, aki a keresztény Grúziában egyik leggyászosabb hőse azoknak a vérengzéseknek, melyekért állati ösztönnel is pirulni lehetne. Vele csak *Abbasz-Sah* kegyetlenkedései vetélkednek. Ez az emberirtó egyetlen éjszakán, Krisztus föltámadása ünnepe, a szent zsolozsmák lágyan csendülő melódiái közt

Tifliszi halászok.

több mint hatezer grúzait gyilkoltatott le. A Kúra folyónak az a része, ahol most a babonás tifliszi halászok szerencsét próbálnak hálójukkal, a hagyomány szerint — fenéig megtelt a párolgó embervérben gyönyörködő *Abbasz-Sah* áldozatainak megcsonkított tetemeivel. Az utolsó rombolást és vérfürdőt 1795-ben *Aga-Mohamed khán* rendezte.

A keresztény grúzaiak üldözése csak akkor ért véget, amikor Kaukázus bércei között az orosz hadsereg

fegyverei megzörrentek. A harczias és kitartó grúziai nép Tifliszt mindannyiszor föltámasztotta ugyan romjaiból, de fejlődésnek csak Oroszország védelme alatt indult. Az egész Kaukázus, de különösen Tiflisz rendezésében nagy érdeme van *Voronzof* herczegnek. Az erélyes diplomata bronz alakja ott büszkélkedik a Miklós-híd közelében. Nemes, büszke tekintete a város európai része felé fordul. Tiflisz ázsiai negyede épen úgy, mint minden keleti város, lármájáról s patriarchális szemétdombjairól nevezetes. Legnagyobb útja a *Golovinszkij* proszpekt. Aki itt állapodik meg, az egyáltalán nem veszi észre, hogy napkeleti tája-

Voronzof herczeg szobra. (Tiflisz.)

kon jár. A *Kázennij* nagy színház, amely nemrég épült, a dekoráció művészetében kiállja a versenyt a legmodernebb színházakkal. A katonai templom előtti boulevardon sétál Tiflisz elegáncziája. Vértörpiros, kék, szürke, kávébarna kaftános gavallérok amolyan ázsiai nyegleséggel lépkednek a szép grúz asszonyok oldalán. Aki a sokat emlegetett ázsiai kényelemről, keleti díszművekről, pompáról fogalmat akar alkotni, az pillantson be a tifliszi gubernátor palotájába. Pazar berendezése a keleti tündérmesék káprázatos országából szakadt ide. A hetvennél több

meseszép terem egy része európai, más része pedig teljesen keleti ízléssel van berendezve. A vagyont érő keleti szőnyegeket és a remekbe készült perzsa stilű bútorokat nem is számítva, az ázsiai díszműipari tárgyak és kaukázusi fegyverek valóságos kiállításán vagyunk, melyekkel talán még a tifliszi történelmi múzeum sem rendelkezik. Az impozáns gubernátori palotán túl már csak néhány lépést kell tennünk, hogy a széles *Golovinszkij* prospekt végpontjához jussunk. Mindössze három-négy utca szűk keretébe van préselve az európai Tiflisz. Ami ezen túl van, az már a legsötétebb Ázsia. A *Metechszkij-erőd* lábá-

A tifliszi katedrális.

nál, hol szédítő kavardásban hemzseg a szennyes Kelet minden tipusa, az orosz etnográfusok szerint: *«Európa kezet nyújt Ázsiának»*. Ebben a piszkos, lármás környezetben több mint negyven különböző törzs hullámzik. A tatár és az örmény bazárokból a reggeltől napestig tartó siketítő lárma, éktelen utcái ordítózás kábító hatással vannak az idegenre. Mintha nyúznák, mintha rabolnák egymást ezek a barnára pörkölt emberek, oly pokoli zsvij árad szét a sikátorszerű utcák torkából. S a nyelvek bábeli chaozából, mint valami harcziás vezényszó, mindent

túlharsogva, szakadatlanul hangzik a jajveszékélő kiáltás: «*chábárdá — chábárdá!*» Félre az útból! Ablak, ajtó tárva-nyitva s a színes, érdekes kaleidoszkópban a keleti élet minden mozgó képe, a legtarkább változatokban pereg le előttünk.

Igazi Kelet! Nyakig Ázsia! Bámulatos sürgés-forgás mindenütt. Már a kora reggeli órákban sütnék, főznek, esznek, isznak, borotválkoznak, alkusznek s az élet ezernyi funkciója itt zajlik le szemünk láttára. Itt gyúrnak a *lyepeskit* (lepény, illetve kaukázusi kenyér), a keleti bazárok hófehér kenyerét. Kormos kezével vékonyra nyújtogatja a *majdani* pékmester, mert a zsíros *keláb*-nál (amolyan nyáron sült) még szalvétának is beválik a kenyér, a bazárok laczikonyháján, hol evőkészlet nélkül jóízűen falatozik Tiflisz minden utczai típusa.

A messze Keletről sok mindenféle szokás honosodott meg Tiflisz falai között s az ázsiai élet forgatagában állandóan szereplő figurák színe-java is talán épen a mennyei birodalomból csöppent ide. A *majdani* negyednek meglepően érdekes utczaai alakjai: a szakács, a borbély és a tatár hordár. A bazári élet legszabadabb szájú humoristája a borbély. Ez a tatár figaró utunkban van mindenütt. Igazi «Figaró itt, Figaró ott». Örökké kongó hírharang és pletykaközvetítésben nincs párja az egész tifliszi Majdánon s semmivel sem szerényebb szevillai kollegájánál. Ő a *majdani* negyed legfürgébb híradója. Mindent tud, s amíg egy jól megtermett tatár koponyát letarol, zamatos történetkéek peregnek le a nyelvén, melyek ugyan sohasem történtek meg, de megtörténhettek volna.

A nyitott bazárok kirakataiban bolondos összevisz-szaságban heverő portékák közül a keleti szőnyegek, díszes fegyverek, különösen a kindzsálnak százféle fajtája és a *burdjuk* (kecskebörtömlő) az, amely leginkább érdekli az idegent. Szőnyeget, kindzsált, ázsiai fegyvert, perzsa pipát és sok más keleti árút ma már eléggé ismer a Nyugat embere, de a *burdjuk*, amely kizárólag a szép Grúzia

speczialitása, az előtt meg kell állanunk, mert ilyen sajátos iparczikket kevés helyen láthatunk. Grúziát burdjuk nélkül el sem lehet képzelni. A grúziai nép ebben tartja Kachetyia tüzes nedűjét. Egy tisztességes burdjuk elő-

A burdjukos musa. (Tiflisz.)

állítására nagy fáradságba és sok időbe kerül. Megnyúzzák a borjut, a kecskét vagy a bölényt, bőrét többször besózzák, különféle zsiradékkal kipreparálják, tágítják, simítják, öblögetik, majd megszáritják, kifogatják s fölfűjják. Minden

grúziai, kecskebőrtömlőben tartja a bort. Burdjukban a bor nem melegszik föl, nem romlik meg, de a nyers bőr penetráns szaga annyira áthatja, hogy a boldog Kachetyia tüzes bora bármennyire zamatos is, az európai ízlésű ember sokáig nem tudja megszokni. Egyedüli és rendkívüli előnye ennek a furcsa boroshordónak az, hogy szállítása igen egyszerű. Hátára kapja az izmos tatár hordár, bazári nevén «*musa*» s gyorsan ott terem vele akár az *Ararát* tetején. Nincs komikusabb látvány, mint amikor húsz-harmincz burdjukos *musa* libasorban végigcsoszog a népes bazáron s gyors visszavonulásra kényszeríti a keskeny utcák járó-kelőit.

Érdekes alak az ordító *kintó* és a tifliszi mozgókereskedő, a tatár *musa* s a komoly képű szőnyegkereskedők. Ezek nélkül semmi sem történik ebben a lármás Babilonban. De még nagyobb fölfordulás van a bazáron akkor, ha a messze Keletről megjön a turbános *kecsketánczoltató*. EZ az ázsiai Boskó rendszeren a karavánokkal jön s a karavánokkal megy, így hát nem mindnapos vendége a bazároknak. Es mert ritka vendég, a zajos Majdánon érkezése és fogadtatása ünnepet jelent az egész ázsiai negyedben. Minden laczikonyhán már hajnalban sístereg a *keláb*, a jóízű *saslik*, mintha Allah tiszteletére valami nagy sátoros ünnep volna készülöben. Kachetyia legpompásabb borával megtelnek a *biirdjuk-ok*, megszólal a sipító hangú *dimplipító* (kaukázusi hangszer), majd fülsiketítő mekegés jelzi az útczai előadás kezdetét. S a bazárok élelmes csepürágója ä legbolondabb kecskemókával szórakoztatja Ázsia analfabétáit. Nem tévedek, ha azt mondom, hogy ezek az ázsiai kóklerek foglalkozásukra nézve édes testvérei a majom- és medvetánczoltató oláhczigányoknak.

Az európai utazó úgy van ezzel az ázsiai negyeddal, mint a torkos ember a gazdag lakomákkal. Minden fogásnál elhatározza, hogy nem eszik többet, minden lépésnél úgy érezzük, hogy ebből a rikító lármás világból már elég

volt. A torkos ember mégis végigette a lakomát s a tifliszi bazárok utczáin csatangoló halálra fáradva se megy haza. Itt vagyunk Majdan központjában, a meleg fürdők-nél. Ez a darab Azsia, úgy látszik, szakszerűen gondosko-

Maszázs ázsiai módszer szerint. (Kaukázus.)

dott arról, hogy a perzsa vagy a karcsú grúziai gavallérok mindig ruganyos léptekkel járnak a *Oolovinszkij* Prospekten, vagy a nagy *Mustaid* (park) sétányain. Tönkrement lábszárakat, csúzos lapoczkákat és karcsú sípokhoz hasonló karokat sehol sem korrigálnak, izmosítanak oly

biztos sikerrel, mint a *majdani* meleg fürdőben. Aki itt megfürdik, az tanú rá, hogy a keleti masszázsnak nincs párja a világon. Már a fürdő előcsarnokában ott függnek azok a kecsegtető képek, melyek ezernél több változatban

Maszszázs ázsiai módszer szerint. (Kaukázus.)

mutatják be az ázsiai masszörök ügyességét. Mint mikor az üvöltő dervisek járnak a rituális vad tánczot, oly tornászást visznek végbe a hátunkon az ördöngös ügyességű izompreparátorok.

Lefektetnek, habfelhőbe burkolnak, szétszedik minden porczikánkat, kicsavarják kezünket, lábunkat, majd összetaposnak, leöblítenek s a boszorkánytáncz után mondja *Puskin*: *«oly frissen kerülünk ki a perzsa maszszírozó izmos kezei alól, mint egy szép májusi reggel.* Véigigtombolnak a testünkön s mindezt oly ügyességgel végzik, hogy az egészséget kereső páciens semmiféle fájdalmat nem érez. Ráadásul még a nyakunkba is ülnek s hogy meg ne unjuk magunkat, elmesélik nekünk a bazárok legizgatóbb eseményeit. Végre méltóságosan leszállnak a hátunkról, hol jó időn át ültek az ázsiai higiénia szent nevében s e drasztikus súlypróbával véget ér a kaczagtató jelenetekben gazdag ázsiai fürdőzés. A kaukázusbeliek különben azt tartják, hogy egynéhány ily-fajta maszszázs után újjászületik az ember.

Már késő este volt, amikor elhagytam Tiflisz örökké nyüzsgő ázsiai városnegyedét. Szent Dávid tornyában már megcsendült az esti harangszó. Lány, hívogató melódiája átrezdül a keresztény szíveken, ott kondul, messze a szennyes Majdántól, a hegyek oldalán a fohászkodásra szólító hang, hol az ázsiai törzsek vad csordája egykor halomra gyilkolta a keresztény grúzok őseit, kik a kereszt dicsőségére és nem Allah tiszteletére alapították itt az első nagyobb birodalmat, a szép Georgiát.

XVIII.

TAMARA NÉPE.

Bucusu Majdántól. A babonás örmények. A vendégszerető grúzaiak.
Zene, bor, táncz. A szerencse kalácsa. A tifliszi vízkereszt. A tulumbás.
A grúzaiak vándorlása. Szól a dzurna.

MIKOR a turista már végigkutatta a tifliszi *Majdan* minden zugát s amikor már túl van a bazári élet minden látványosságán, csak akkor veszi észre, hogy ebből a bódítóan lármás világból valami mégis hiányzik. Ez a valami a szép napkeleti tájak legszebb és legdrágább gyöngye: az asszony. Akár az európai részben, akár az ázsiai negyedben járunk, más nőt nem igen látunk, mint európaiat. Itt-ott elvéve megjelenik az utcán egy lyezgin, mingrél, cserkesz vagy kabard dáma, de ezek a verőfényes szép Grúzia földjén már oly régen járhatnak, hogy rájuk még a legszigorúbb ázsiai szokások sem kötelezők. A bazár keleti asszonyai közül csak nagy ritkán sikerül egy *csadra* (fejtakaró) nélküli tatárnőt megpillantanunk. A tifliszi *Majdan* rejtekeiben — úgy mondják — ezek a legszebbek és ezek élnek a legjobb módban, ők öltöznek a legdíszesebben, mert senki sem ért a szép, a jövedelmező ezüst iparczikkek és díszes kindzsálok gyártásához annyira, mint a szorgalmas tatár férj, aki minden keresményét arra áldozza, hogy — tatár fogalom szerint — a világ legértékesebb portékáját, az asszonyt, minél pazarabb keretben lássa oldalánál. Gazdagon és színesen öltözik az örmény nő is, de ezt már faji büszkesége kergeti a pazarlásba. Sűrűbben is mutatkozik a nyilvánosság előtt,

mint a talár nő. Az örmény nők babonás rögeszméje az, hogy a bűnös szép Éva asszonymnak ők a legegyszerűbb leszármazottjai, mert hisz az ő birodalmukban volt hajdan a boldog földi paradicsom s ugyancsak itt nézett először

Örmény nő ünneplőben. (Kaukázus.)

a kancsó fenekére a minden borivók őse, a vidám emlékű Noé apánk.

Tiflisz, mint Kaukázus legnagyobb városa, nagy szerepet játszott már Tamara idejében is s nem csekély

fontossága van a jelenben sem. A szomszédos államokkal, különösen Perzsiával együtt, levezető csatornája a kereskedelemnek. A város rendkívül előnyös fekvését jól ismer-

Grúz anya, gyermeke bölcsőjénél. (Kaukázus.)

ték Grúzia császárai s hogy *Mezchet* helyett ide tették át székhelyüket, annak nem épen történelmi események az okai. A város lakossága első sorban grúzaiakból áll, de

nagy számmal van képviselve Ázsiának minden nagyobb törzse. Tatárok, perzsák, örmények, törökök, zsidók, oroszok, németek és még igen sok európai tartózkodik itt, akik az ázsiai kereskedelem lebonyolításából szépen megélnék. A fajok érdekes kavardását Kaukázus egyetlen városában sem találjuk meg oly mértékben, mint Tiflisben. Az üdülő és gyümölcsös kertekben gazdag város anyagi előnyeire, nagy mértékben járul hozzá a termékeny Grúzia. Az, aki végigjárta az érdekességekben kifogyhatatlan Tifliszt, kell, hogy ellátogasson ebbe a verőfényes kis tartományba, ha közelebről akarja megismerni Tamara czárnő egykor híres birodalmának népét, a még ma is szerepet vivő grúziait. Itt él a napkeleti tájak eme kellemes kis zugolyában a vadregényes Kaukázus vendégszerető, lovagias s víg kedélyű népe, a barátságos grúzai törzs. És sajátos életet él ez az érdekes nép. Születésétől haláláig alig tesz egyebet, mint mulat, *tánczol*, énekel s egyik vendégségből a másikba megy. Nehéz munkára a grúziai nem igen vállalkozik. Hisz a szép és termékeny Grúzia mindig ad annyi bort és gyümölcsöt, hogy a dicső Tamara egykori alattvalói dolog nélkül is megélnék. A grúziai különben kevéssel beéri, mindig megelégedett s mindig jókedvű. Az ipart, a kereskedelmet, a földművelést ráhagyja az örményekre, a tatárokra és másokra. Őnáluk mindennap ünnep van. Mikor a grúzai csecsemő megszületik, az egész falu ünnepet ül. Tizenöt napig állnak őrt az újszülött háza körül, hogy az a gonosz szellem, mely ott kering minden *grúz* ember bölcsője fölött, meg ne környékezze, nyomort hozva életére. Nagyon természetes, hogy a dínom-dánom is tizenöt napon át szakadatlanul folyik. Legnagyobb ünnepük a *lakodalom*, a *keresztelő* és az *új év*. Mindegyikhez fűződik különös ünnepi szokások, játékok, de különösen babonák. Csaknem minden alkalommal az egész falu együtt ünnepel, mintha egy családhoz tartoznék mindannyi. Az ünnep kezdetét puskadurrogással jelzik. Bor, jókedv és a

vendég mindenek fölött! Ez a grúziai hangulat szent-háromsága. A városokban élő grúziai teljesen elüt a falusiaktól. Amíg azok naphosszat céltalanul kóborognak a bazárok előtt, addig a falusi — zene, bor és táncz mellett tölti a napjait. Grúziában az élet általában keleti jellegű. Egész nap kint ülnek a házak előtt, a szobát csak éjjelt

Grúz parasztleány (Kaukázus.)

pihenőre használják. Azt a néhány téli napot pedig, amely idelent délen gyorsan leperog, a terebélyes *mungál* (tűzhely) köré kuporodva mesével töltik el. Legmozgalmasabb napjuk új esztendő. Új év éjjelétől reggelig szüntelenül durrognak a hosszúcsövű grúz puskák. Így búcsúznak el az ó esztendőtől. Minden grúziai háziasszony ezen a napon egy kis kalácsot és édességet készít szomszédja részére.

A kis kerek kalácsot a «*szerecsse kalácsának*» nevezik, ebből minden családtagnak ennie kell, hogy jókedvű és szerencsés legyen az új esztendő minden órájában. Ilyenkor az egész falu talpon van. Népesek, zajosak az utcák s különösen nagy lármát csapnak a gyümölcsárúsok, akik ordítva dicsérik portékájukat. Minden ház ajtaja nyitva, hogy az öröm szabadon vonulhasson be a lakásba az új esztendőre. A vízkereszt ünnepe, mely különösen Tifliszben nagy pompával megy végbe, a grúziaiaknál még ma is fontos szerepet játszik. A Kura-menti városban ezen a napon sokszor már oly meleg van, hogy akár a legkönynyebb nyáriruhában sétálhatunk. Megelevenedik a Kúra folyó környéke. Egyik partján a grúziaiak, másikon az örmények foglalnak helyet s a két díszes sátor előtt ünnepi ornatumba öltözött papok, exarchák fényes czeremóniával végzik az istenítészteletet. A templomokból ünnepélyes procezzsiók jönnek s hozzák a csodatevő képeket. Ragyogó látványosság! A exarcha vízbe mártja a keresztet, a jelző rakéta sisteregve röpül a magasba s nyomában ezer és ezer puska dörrenése zúgja be a hegykoszorúzza várost. S az ünnepi ruhába öltözött tömeg áhítattal rohan a föl-szentelt folyó habjaiba, hogy megtisztuljon bűneitől. Valaha rendkívüli pompával ment végbe a vízkereszt ünnepe, ma már Kaukázus is kezd kikopni a tradíciókból.

Ily nagy tömeget a szép Grúziában csak lakodalmas és szüreti napokon látunk együtt. Szüretkor valóságos népvándorlás van a Tiflisz környékbeli falvakon. Nyikorgó arbákba ül az egész család s faluról-falura járnak, mint a kóbor cigányok. Napokon át tart a vendégeskedés. A grúziaiak, hogy az ő szólásmódjukkal éljünk, «ünnepnapokon szeretnek az isten dicsőségére nem kevesebbet, mint egy-két veder bort fölhörpinteni, de szívesen kocczintanak a szürke hétköznapokon is». Mindig találnak ürügyet, hogy elkerüljék a komolyabb munkát. Az ünnepet a «*ulumbás*» rendezi. Legfürgébb legény a társaságban. Jól eszik, remekül iszik, mindig éhes, mindig szomjas, sohasem részeg.

Grúz vízfordó-leányok. (Kaukázus.)

Buzdít, lelkesít, élezel, sűrög-forog, bírja a versenyt mindenkivel s mindig józan, mindig friss. A bort agyagedényekben és burdjukban tartja a grúziai s nem pohárból, hanem ezüstbe foglalt *szaru*-ból issza. Grúziában még a

A grúziai család vándorlása. (Kaukázus.)

csecsemő is iszik. A szopós gyermeknek azért ad a grúziai apa bort, hogy minél előbb megjöjjön az esze. Hogy a férfiak isznak, az még legalább is természetes dolog, de hogy az ivásban lefőzze a göngébb nem még a

legedzettebb kozákot is, erre csak a szép grúziai asszonyok képesek.

Mulatságrendező tulumbásnak olyat nem választanak, aki a társaságot nem tudja lefőzni az ivásban, evésben és a tánczban. A választás azonban nem ütközik nagy nehézségekbe, mert többé-kevésbé majd minden grúziai legénynek megvan a tulumbás címre való rátermettsége és gyakorlata. Zene, bor, táncz, tüzes asszony, dal és fűrge tulumbás nélkül. nem tud mulatni a grúziai. Az énekhez *szazándárt* és *dimplipitót*, a tánczhoz, különösen a tüzes *lyezginkúhoz* a *dobot* és a *dzurnát* használják. Szép asszonyt, díszes fegyvert, jókedvű vendéget és a bort becsüli a grúziai legtöbbre a világon.

A klasszikus szépségű grúziai nők híre, dicsősége egykor hetedhét országra sugárzott, de amióta több más törzsszel összekeveredtek, rohamosan kezdi veszíteni ez a szép faj előnyös és karakterisztikus vonásait. A grúziai faj Kaukázus meghódítása óta már annyira eloroszosodott, hogy a szép Georgiában nemsokára hírmondója sem marad az érdekes és színes grúz-romantikának.

A napsugaras szép Grúziában ér véget a napkeleti tájak minden vonzóbb érdekessége. Sok nevezetes ősi városa, történelmi emléke, vadregényes vidéke és népe van még Kaukázusnak, de annyi egyetlen helyen sincsen, mint a felhők magaslatában kígyózó grúziai út merész vonalán, — Tamara egykori birodalmában és a Kaspi tengerhez közelfekvő vad Dagisztánban. A szelíd Krím és a vadregényes Kaukázus megérdemelte azt a pénzt, vért és fáradságot, melyet Oroszország évtizedeken át reáfordított, mert ezzel a kis darab földdel csodálatosan gazdag múzeum került az oroszok birtokába. A napkeleti tájak érdekes világa még sok időn át vonzó zárandokhelye lesz mindazoknak, kiket vagy a kutatás szenvedélyes vágya, vagy az őstermészet változatos szépségeinek forró szeretete indít vándorútra.